

Harmadik kötet, 26.195
HA 1.759

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRÁNAK
KÖZLÖNYE

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTER MEGBIZÁSÁBÓL

Dr. MELICH JÁNOS

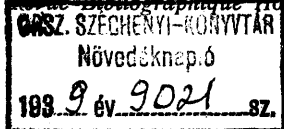
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

DR. GULYÁS PÁL

ÚJ FOLYAM. * XXVI. KÖTET.

1918. ÉVFOLYAM.

(A Bulletin de la Revue Bibliographique Hongroise c. mellékklappal.)

BUDAPEST

KIADJA A M. N. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA.

1918.

TARTALOM.

	Lap
Isoz Kálmán. Berlioz «Rakoczy»-jának eredeti kézirata. (Három szövegközi hasonmással)	I
Dr. Váczy János. Mutatvány a M. N. Múzeum Orsz. Széchényi könyvtárában őrzött irodalmi levelestár készülő katalógusából	12
Dr. Gulyás Pál. A Karoling-korszak előtti miniatura	39
Dr. Baranyai Zoltán. Ujabb adalékok Kont Ignác «Bibliographie française de la Hongrie»-jához	68
Magyar Könyvesház. Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának II. kötetéhez. (Dr. FERENCZI Zoltántól, HAMAR Istvántól, KEMÉNY Lajostól és Dr. ZOVÁNYI Jenőtől)	78
Adattár. Az eperjesi egyház könyvtára 1606-ban. (Közli IVÁNYI Béla) ...	89
A kassai könyvkötőcéh történetéhez. (Közli KEMÉNY Lajos)	93
Tárca. A M. N. Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtára az 1917. év II. negyedében	94
A M. N. Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtára az 1917. év III. negyedében	97
Szakirodalom. Dr. GÁRDONYI Albert: Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a XVIII. században. (Ism. dr. GULYÁS Pál.) — Dr. GULYÁS Pál: Könyvtári problémák. (Ism. NÉMETHNÉ SEBESTYÉN Irén.) — KACZIÁNY Géza: A magyar memoire-irodalom 1848-tól 1914-ig. (Ism. dr. GULYÁS Pál.) — A Fővárosi Paedagogiai Könyvtár könyvjegyzéke. I. rész. (Ism. 2.)	100
Külföldi folyóiratok szemléje. Zentralblatt für Bibliothekswesen. XXXIII. évf. 7—12. sz.	113
Vegyes közlemények. Előléptetés a M. N. Múzeum könyvtára tisztviselői karában. — A budapesti kir. magy. Tudomány Egyetem könyvtárának 1914., 1915. és 1916. évi állapotáról. — A Budapesti Városi Nyilvános Könyvtár 1916. évi működéséről. — Válasz. (BRAUN Róberttől.) — Helyreigazítás	119
Változások a magyarországi nyomdáknál 1917. május 1-től 1918. márc. 15-ig	128

TARTALOM.

1. ÉRTEKEZÉSEK, ÖNÁLLÓ KÖZLEMÉNYEK.

	Lap
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM Országos Széchényi Könyvtára az 1917. évben	129
DR. BARANYAI ZOLTÁN. Újabb adalékok Kont Ignác «Bibliographie Française de la Hongrie»-jához	68
DR. BAROS GYULA. Arany, Petőfi és a ponyvairodalom	154
DR. GULYÁS PÁL. A Karoling-korszak előtti miniatura	39
DR. GULYÁS PÁL. Schneller István könyvtári szakrendszere	145
ISOZ KÁLMÁN. Berlioz «Rakoczy»-jának eredeti kézírata. (Három szöveg-közi hasonmással)	I
MAGYAR KÖNYVESHÁZ. Adalékok Szabó Károly Régi magyar könyvtárának II. kötetéhez. (DR. FERENCZI Zoltántól, HAMAR Istvántól, KEMÉNY Lajostól és DR. ZOVÁNYI Jenőttől)	78
DR. VÁCZY JÁNOS. Mutatvány a M. N. Múzeum Orsz. Széchényi könyvtárában őrzött irodalmi levelestár készülő katalógusából	12
VIDÉKI KÖNYVTÁRAINK 1916-ban	182

2. ADATTÁR.

DR. IVÁNYI BÉLA. Az eperjesi egyház könyvtára 1606-ban	89
KEMÉNY LAJOS. A kassai könyvkötőcéh történetéhez	93

3. TÁRCA.

ÉVNEGYEDES JELENTÉSEK a M. N. Múzeum könyvtárának állapotáról 1917 ápr. 1-től 1918 március 31-ig	94, 200
---	---------

4. SZAKIRODALOM.

A FŐVÁROSI Pedagógiai könyvtár könyvjegyzéke. I. rész. Σ	109
BARCZA IMRE. A középeurópai vámunió kérdésének irodalma. Ism. —sp—	209
DR. ECKHARDT SÁNDOR. Az aradi közművelődési palota francia könyvei. Ism. Σ... ..	208
DR. GÁRDONYI ALBERT. Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a XVIII. században. Ism. DR. GULYÁS PÁL	100

	Lap
DR. GULYÁS PÁL Könyvtári problémák. Ism. NÉMETHNÉ DR. SEBESTYÉN IRÉN	103
KACZIÁNY GÉZA. A magyar memoire-irodalom 1848-tól 1914-ig. Ism.	
DR. GULYÁS PÁL	108
KÓHALMI BÉLA. Könyvek könyve. Ism. BIBLIOFIL	208
MIKLÓS E. De Hongaarschen bijbeln in Nederland. Ism. G—1.	209

5. KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

ZEITSCHRIFT FÜR BÜCHERFREUNDE. Új folyam. VII. évf. 1—6. szám	211
ZENTRALBLATT FÜR BIBLIOTHEKSWESEN. XXXIII. évf. 7—12. sz. XXXIV.	
évf. 1—2. sz.	113, 212

6. VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

Előléptetés a M. N. Múzeum Könyvtára tisztviselői karában	119
A budapesti Kir. Magy. Tudomány Egyetem könyvtárának 1914—1916.	
évi állapotáról	119
A budapesti Városi Könyvtár 1916. évi működéséről	123
Válasz (DR. BRAUN RÓBERT-től)	128
Helyreigazítás	128
Kitüntetések	216
Kinevezések	216
Halálozások (G. P.)	216
Helyreigazítás a Régi Magyar Könyviráshoz (K. Gy.)	217
Még egy szó a magyar közmívelődési könyvtárakról (DR. GULYÁS PÁL-tól)	218

*

VÁLTOZÁSOK a magyarországi nyomdáknál 1917 máj. 1-től 1918 márc. 15-ig	128
--	-----

*

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ	223
---------------------	-----

*

TARTALOM	255
----------	-----

TABLE.

1. ARTICLES DE FONDS.

	Page
BARANYAI ZOLTAN. Supplément nouveau à la Bibliographie Française de la Hongrie de Ignace Kont	2*
BAROS JULIUS. Arany, Petőfi und die Volksbücher... ..	11*
BIBLIOTHÈQUE HONGROISE. Contributions au II. volume de l'Ancienne Bibliothèque Hongroise de Charles SZABÓ (par M. M. Zoltán FERENCZI, Etienne HAMAR, Louis KEMÉNY et Eugène ZOVÁNYI)... ..	2*
LA BIBLIOTHÈQUE SZÉCHÉNYI du Musée National Hongrois en 1917 ...	9*
GULYÁS PAUL. Vorkarolingische Miniaturen... ..	2*
GULYÁS PAUL. Stefan Schnellers Bibliothekssystem	10*
d'ISOZ COLOMAN. Le manuscrit original de la «Marche Rakoczy» de Berlioz (Avec 3 facsimilés dans le texte)	1*
NOS BIBLIOTHÈQUES de province en 1916... ..	14*
VÁCZY JOHANN. Probestück aus dem in Arbeit befindlichen Katalog der in der Széchényischen Bibliothek des Ung. Nationalmuseums befindlichen literarischen Korrespondenz	1*

2. DOCUMENTS INÉDITS.

IVÁNYI BÉLA. Die Bibliothek der Eperjeser Kirche in 1606	2*
KEMÉNY LUDWIG. Zur Geschichte der Kassaer Buchbinderinnung	2*

3. INDICATEUR OFFICIEL.

BERICHT über die Széchényische Bibliothek des Ungarischen Nationalmuseums. April 1917—März 1918... ..	3*, 13*
---	---------

4. LITTÉRATURE.

BARCZA EMERICH. Bibliographie der mitteleuropäischen Zollunionsfrage. Par —sp—	15*
ECKHARDT ALEXANDRE. Les livres français du Palais d'instruction populaire à Arad. Par Σ	15*
GÁRDONYI ALBERT. Ungarns Buchdruckerkunst und Buchhandel im 18. Jahrhundert. Paul GULYÁS	4*

IV

GULYÁS PAUL. Bibliotheksprobleme. Par Mme Irène NÉMETH-SEBESTYÉN	Page 5*
KACZIÁNY GÉZA. Die ungarische Memoiren-Literatur von 1848 bis 1914.	
Par Paul GULYÁS	6*
KÓHALMI BÉLA. Buch der Bücher. Par Bibliophil	15*
MIKLÓS E. De Hongaarschen bijbelen in Nederland. Par G—l.	15*
VERZEICHNIS der Hauptstädtischen Pädagogischen Bibliothek. I. Teil.	
Par 2	6*

5. NOTICES.

Beförderung im Beamtenkorps der Bibliothek des Ung. National-Museums	6*
L'état de la bibliothèque de l'université de Budapest en 1914—1916	7*
L'activité de la bibliothèque municipale de Budapest en 1916	7*
Entgegnung. (Robert BRAUN)	8*
Réctification	8*
Auszeichnungen	15*
Ernennungen	16*
Todesfälle. (P. G.)	16*
Berichtigung zur alten ungarischen Bibliothek. (J. K.)	16*
Noch ein Wort über die ungarischen Lesehallen. (Paul GULYÁS)	16*

★

CHANGEMENTS dans l'état des imprimeries hongroises du 1. Mai 1917 au	
15. mars 1918	8*

BULLETIN
DE LA REVUE BIBLIOGRAPHIQUE
HONGROISE

PUBLIÉE PAR LA BIBLIOTHÈQUE SZÉCHÉNYI
DU MUSÉE NATIONAL HONGROIS

DIRECTEUR :

PAUL GULYÁS

SEPTIÈME ANNÉE.

(Supplément de la Magyar Könyvszemle, nouvelle série XXVI. volume.)

BUDAPEST

ÉDITION DE LA BIBLIOTHÈQUE SZÉCHÉNYI DU MUSÉE NATIONAL HONGROIS.

1918.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

ÚJ FOLYAM. * XXVI. KÖTET.

BERLIOZ «RAKOCZY»-JÁNAK EREDETI KÉZIRATA.

(Három szövegközi hasonmással.)

Minden idők leglelkesítőbb zenéjének, a Rákóczi-indulónak keletkezését és kétséget kizáró pontosságú történetét mindmáig nem ismerjük. Hasonlóképen nincs még tisztázva a Rákóczi-induló BERLIOZ-féle feldolgozásának története sem.

Az alábbiakban megkíséreljük, hogy némi világosságot derítsünk ez utóbbi keletkezésének körülményeire.

BERLIOZ *Mémoires*-jában¹ részletesen foglalkozik e munkájával és első előadásával. A *Mémoires* 1870-ben jelent meg Párisban, előszavát BERLIOZ Londonból 1848 márczius 21-éről keletkezte ugyan, de igen sok későbbi betoldást tett e műben. BERLIOZ, ki, mint ismeretes, nemcsak lángeszű zenész, hanem szellemes tollforgató is volt, visszaemlékezéseit eleven stílussal, igen hangulatosan és nagyon színesen írta meg. Bizonyos, hogy az ő *Mémoires*-ja épúgy, mint annyi másé, nagyrészt emlékezetből iratván, az egyes részletekre nézve nem mindig feltétlenül pontos s így használatánál kritikával kell élnünk. Erre BERLIOZ egyik életrajzírója, az igen termékeny I. G. PROD'HOMME is utal, megemlítvén, hogy:

¹ Hector BERLIOZ : *Mémoires de — — membre de l'Institut de France comprenant ses voyages en Italie, en Allemagne, en Russie et en Angleterre 1803—1865*. Paris, Michel Lévy Frères. 1870. — Zeneakademiánknak régebben használt példánya — legutóbbi katonai szabadságom idején — ki lévén kölcsönözve, a Tudom. Akadémia könyvtárához fordultam, hol e *Mémoires*-nak csak a Breitkopf és Härtel leipzig-i cég kiadásában megjelent német fordítását találtam. Lehetőleg szeretvén az eredeti szöveget használni, sikerült azt, valamint az itt felsorolt francia könyvek nagyrészét egy zenei magánkönyvtárban meglesnem. Kedves kötelességet teljesíttek, amikor e könyvtár tulajdonosának, LEDERER Rudolf úrnak, ki oly kedvesen fogadott s aki könyvgyűjteményét a legmesszebbmenő liberalitással bocsátotta rendelkezésemre, e lekötelező sziveségért e helyütt is meleg köszönetet mondok.

«A côté du feuilletoniste, du conteur et l'épistolier, il y a en BERLIOZ un librettiste, parfois un poète;»¹ ami pedig benne a mémoire-író és a történészt illeti: «ce serait peine perdue de vouloir le prendre au sérieux, il serait tout aussi fastidieux de vouloir l'accuser de lèsevérité».² Bizonyos, hogy ha itt-ott el is tér a tények száraz megállapításától, csupán fantáziája ragadja el s ő ennek annyira tudatában volt, hogy *Mémoires*-jában egy helyütt egy mesélt anekdotához sietve hozzá teszi, hogy ez ugyan nem igaz, de ez onnan van, hogy a művészek szeretnek olyant is írni, amit csak ők hisznek el. Hangulat szülte ártatlan kis mesék, amelyek azonban zsákutcába viszik azt, ki komolyan veszi őket. BOSCHOT Adolf háromkötetes munkájában,³ a nézetünk szerint legalaposabban és leggondosabban megírt BERLIOZ-életrajzban utal arra, hogy BERLIOZ teljesen tisztában volt az önadminisztrálás szükségességével és sajtóbéli barátait mindig és mindenhol ellátta a szükséges, néha a tényekkel nem teljesen egybevágó, tájékoztatásokkal, hangulatkeltő levelekkel, amelyekkel a — sajnos, legtöbbször oly nehezen kivívott — sikereiről beszámolt. Természetes, hogy mint a romantikus kor egyik legjellegzetesebb embere, egyik-másik hangulatos állítását a lehető legpontosabbnak, legmegtámadhatatlanabbnak vélte.

A Rákóczi-induló megírásáról s előadásáról BERLIOZ a *Mémoires*-ban egy Pestről keltezett s legmeghittebb barátjához, FERRAND Humberthez⁴ írt hosszú levélben értesít minket.

¹ I. G. PROD'HOMME: *Hector Berlioz sa vie et ses oeuvres...* Paris, Delagrave. 1914. 449. l.

² I. m.: 457. l.

³ Adolphe BOSCHOT: *La jeunesse d'un Romantique. Hector Berlioz. 1813—31.* Paris, 1906. — *Un Romantique sous Louis Philippe. Hector Berlioz. 1831—42.* Paris, 2e éd. 1908. — *Le Crépuscule d'un Romantique. Hector Berlioz. 1842—1869.* Paris. — E dolgozat folyamán állandóan az utóbbi műre fogunk hivatkozni.

⁴ Charles GOUNOD: *Hector Berlioz. Lettres intimes, avec une préface par —* Paris. Calman Lévy, 1882. — A kiadó hangsúlyozza, hogy «BERLIOZ n'a vraiment et sincèrement ouvert son âme qu'à une seule personne à Humbert FERRAND»: Kettejük barátsága megismerkedésüktől (1823.) BERLIOZ haláláig (1869.) zavartalanul fennállott.

Az eddig elmondottak alapján felmerülhet a kérdés, vajjon azon a pompás képen, melyet BERLIOZ emlékezete színdús palettájáról festett, vannak-e akart vagy öntudatlan elrajzolások s hogy van-e szükség rajta némi kiegészítést tennünk, vagy valami magyarázatot hozzá fűznünk? Mindkettőre van módunk.

BOSCHOTnak feltűnt, hogy BERLIOZ, amikor a *Marche au supplice*-ről (Symph. phant.) beszél, azt egy éjjelen írotnak mondja. A beható vizsgálat kiderítette, hogy ez az «egy éjjel» csak olyan hangulatkeltő mondás volt. A *Mémoires* szerint a Rákóczi-indulót is egy éjjel írja meg BERLIOZ. Ez aggályt keltő kijelentéssel szemben BOSCHOT, bár nem állott módjában, hogy a Rákóczi-induló keletkezésének idejét okmányilag bizonyítsa, mégis kételkedésének ad kifejezést, mondván: «c'est toujours le même genre de galéjade, de propos fantasmagorique, de truculence romantique».¹ A *Mémoires* állítása szerint BERLIOZ a Rákóczi-indulót Bécsben, Pestre utaztat megelőző éjjel írta. Erre egy, a névtelenség homályában maradni kívánó bécsi barátja biztatta, aki egy füzet régi magyar dalt adott át néki oly célból, hogy ezek valamelyikét használja fel. A szólamokat Pesten írták ki.² A fentebb említett önadminisztrálással csakhamar Pesten találkozunk, mert az itteni *Der Spiegel* 1846 február 11-iki számában BERLIOZnak 9-ikén Pestre való érkezését jelenti s felhívja a figyelmet a Nemzeti Színházban tartandó hangversenyre s így folytatja: «Gleich nach seiner Ankunft in Pesth hat Herr Hektor BERLIOZ den nationalen Rákóczi-Marsch in Arbeit genommen und daraus eine grossartige Pièce geformt, die er im Verlaufe seiner hiesigen Konzerte zur Aufführung bringen wird». A február 18-iki számában pedig igen szépen írván a hangversenyről, kiemeli azt a nagyszerű hatást, melyet az «Aufführung des (hier Komponierten) National Marsches (Rákóczi)» keltett. Az, hogy BERLIOZ a Rákóczi-indulót Pesten írta, a hazai zenei körökben általánosan el volt terjedve, sőt tudni vélték, hogy a Városligetben — enyhe időjárás lévén — fűbe

¹ I. m.: 97. l.

² *Mémoires*: 367. l.

hasalva írta partitúráját (február 12-ike táján!).¹ BERLIOZ 1846 február 9-ikén ért Pestre, 15-ikén már megtartotta első hangversenyét s ezen óriási hatással adta elő szerzeményeit, időközben próbákat is kellett tartania... így hát a pesti hangulatos mesét is el kell vetnünk. Ami a bécsi mese lényegét (t. i. a gyors megírást illető részét) illeti, ezt úgy JULLIEN² — bár BERLIOZ névtelen tanácsadó barátja iránt kételyei vannak — mint PROD'HOMME is — ki az amateur helyébe «un ami (LISZT peut être)»³ teszi — elhiszik, míg BOSCHOT teljességgel elveti. Ez utóbbi helyes okfejtéssel meggyőzően bizonyítja, hogy BERLIOZ a Rákóczi-induló feldolgozásának ötletét LISZTnek köszönhette, akivel 1845 augusztusában Bonnban vagy Königswinterben találkozott s aki hallván arról a tervről, hogy BERLIOZ művészi körútján Magyarországra is el fog látogatni, figyelmét egy magyar zenemű feldolgozására irányította. Hogy ez a zenemű épen a Rákóczi-induló volt, ez annyival inkább kézenfekvő, mert LISZT jól emlékezett még azokra a diadalokra, melyeket Pesten aratott s arra a minden képzeletet felülmúló lelkesedésre, melyet a Rákóczi-induló előadásával kiváltott.⁴ Míg ezt a feltevést föltétlenül helyesnek kell elfogadnunk, addig szerintünk BOSCHOT nem jár helyes nyomon, amikor a Rákóczi-induló feldolgozását a *Damnation de Faust*-tal hozza kapcsolatba, amelynek keletkezéséről beszélvén, ezeket is mondja: «L'automne passait. (1845-ben vagyunk.) Almine GANDONNIÈRE avait déjà rimé quelques scènes (I., IV., VI. et VII. du livret définitif), BERLIOZ apparemment travaillait à la musique. Et à tout le moins, selon toute vraisemblance, il devait avoir esquissé,

¹ Ezt tisztelt barátom, METZ Albert operaházi zenekari tag, jelenleg a marosvásárhelyi zenede igazgatója, 1903-ban a Filharmoniai Társulat jubileumi emlékkönyvén dolgoztunkkor közölte velem.

² Adolphe JULLIEN: *Hector Berlioz sa vie et ses oeuvres*. Paris, 1888. 179. l.

³ I. m.: 170. l.

⁴ Dr. Julius KAPP: *Franz Liszt. Leipzig, 1909*. «Als LISZT nach mehreren klassischen Stücken auch ungarische Melodien, zum Schlusse sogar den Rákoczy Marsch spielte, da kannte die Begeisterung überhaupt keine Grenzen mehr.» 125. l. — L. ezenkívül az egész egykorú pest-budai sajtót.

sinon écrit, la Marche Hongroise, la Marche dite de Rakoczy».¹ Amennyire valószínű, sőt mondhatjuk, biztos, hogy BERLIOZ az 1845. év utolsó harmadában dolgozta fel a Rákóczi-idulót, annyira biztos az is, hogy akkor még semmi köze sem volt a *Damnation de Faust*-hoz, amelybe csak az induló óriási sikere² folytán később kapcsolta be, amint maga is mondja ERKELhez intézett levelében: «... la marche que j'ai depuis mon voyage en Hongrie introduite dans la *Damnation de Faust*».³

Az eredeti kézirat holléte a BERLIOZ-életrajzírókat melegen érdekelte, mert megírásának idejére nézve reméltek attól választ. A kézitról BERLIOZ azt mondja, hogy «Je dus même, en partant laisser à la ville de Pesth mon manuscrit qu'on désira garder et dont je reçus une copie à Breslau un mois après».⁴ PROD'HOMME tőle igazán nem várt szórakozottsággal így formulázza meg a dolgot: «Les Hongrois demandèrent au compositeur de leur

¹ I. m.: 97. l.

² Hogy a pesti siker mily óriási volt, azt nemcsak BERLIOZ *Mémoires*-jának leírásából tudjuk, hanem az egész akkori pest-budai sajtóból is, mely egyhangúan állapította meg e mű csodás szépségét s a közönség leírhatatlan tetszésnyilvánításait. Ez egyébként nem is szorul hosszabb bizonyításra, mert hiszen napjainkban tapasztalhatjuk, mennyire magával ragadja a hangverseny közönségét ennek az örökszép indulónak zseniális feldolgozása.

³ BERLIOZnak Párisban, 1860 január 25-én kelt leveléből, a Nemzeti Múzeum kéziratárában. Fordításban közölve: FABÓ: *Erkel Ferenc Emlékkönyv* 145. lapján. Ez a levél válasz ERKEL azon értesítésére, melyben tájékoztatta BERLIOZT afelől, hogy a Rákóczi-indulónak feldolgozásából valaki zongorakivonatot adott ki. ERKEL levelének szövege ismeretlen előtünk, tartalmát a válaszból sejthetjük. A benne említett jogosulatlan kiadvány alighanem ez lesz: *Rákóczy Induló. (Marche Hongroise.) Berlioz Hector után zongorára alkalmazta Zapf Antal, a Budapesti Nemzeti Zenede Tanára.* Ezidőszerint e mű csak a NÁDOR Kálmán kiadásából ismert előtünk, de a hangjegylemezek a TÁBORSZKY és PARTSCH korai kiadványából valók. Jelzésük: T & P 76. Megjelent többféle letétben. Kezünkben a hegedű és zongorára letett átírat volt. Megjelenhetett 1859 legvégén vagy 1860 legelején. Indító oka lehetett az a lelkesedés, amellyel ezt a művet fogadták, amikor hosszú hallgatás után ismét műsorra merték tűzni filharmonikusaink 1859 november 27-ikén, december 26-ikán és 1860 január 6-án. Bizonyos, hogy politikai színe, sőt jelentősége is volt e gyakori ismétlésnek. (L.: D'ISOZ-MESZÁROS: *A Filharmoniai Társulat multja és jelene.* Budapest, Hornyánszky Viktor. 1903. 82. l.)

⁴ *Mémoires*: 368. l.

dédier la Marche de Rakoczy; BERLIOZ leur en adressa une copie de Breslau...» s nincs tovább.¹ A *Le Crépuscule d'un Romantique* kiváló írója ezt mondja: «Par malheur le manuscrit original de la *Marche Hongroise* est (jusqu' à présent) introuvable. Les Hongrois de Pesth, pourtant, l'avaient demandé à BERLIOZ, pour le garder. Et si on le retrouvait, peut être n'apprendrait-il rien sur la date de la composition».² Ebben helyes nyomon jár, mert a kézirat megkerült, de a keletkezése idejére semmit sem árul el, ellenben más szempontból új adattal szolgál.

Petrichevich HORVÁTH Lázár lapjában, a *Honderű*-ben,³ ezt találjuk feljegyezve: «... a minden szépre lelkesülő BATTHYÁNY Kázmér gróf, BERLIOZ úr' Rákóczi indulójának partitúráját 500 frankkal megtisztelni s azt ezen tiszteletdíj mellett saját közremunkálásunk által magának megszerezni buzgólkodott». Így maradt e becses kézirat az országban s több kézen megfordulva, végül legmértöbb helyére, a Nemzeti Múzeumba került és ennek kéziratárában nyert elhelyezést.

E kézirrattal való beható foglalkozás nemcsak abból a szempontból szükséges, amiért az életrajzírók érdeklődtek iránta, hogy t. i. keletkezésének idejére nézve tájékoztasson, hanem azért is, mert a kézirat nem teljesen azonos a később a *Damnation de Faust*-ba beillesztett s nyomtatásban megjelent *Marche Hongroise*-zal. Erre BERLIOZ maga figyelmeztette ERKELT úgy fentebb jelzett levelében, mint *Mémoires*-jában. Előbbiben így ír: «... ce manuscrit n'est pas conforme à la marche que j'ai depuis mon voyage en Hongrie introduite dans la *Damnation de Faust*. J'y ai ajouté une coda un peu plus développée que celle de la première version et qui augmente beaucoup l'effet de la péroraison». *Mémoires*-jában pedig⁴ külön figyelmezteti ERKELT, hogy: «... j'ai fait, depuis ce temps plusieurs changements dans l'instrumentation de ce

¹ I. m.: 180. l.

² I. m.: 97. l.

³ 1846 Télutó 24-iki szám. HORVÁTHOT BERLIOZ *Mémoires*-jában ismételten említi.

⁴ I. m.: 368—69. l.

morceau en ajoutant à la coda une trentaine de mesures qui, ce me semble, en augmentent l'effet».

Az eredeti kézirat műzeumi kéziratári jelzése: 29. Mus. Ms. Nagy 4-r. formájú, 32 lapnyi füzet, mely utólag kapott egész vászonkötést. A lapok húszhangjegysorosak. A merített papirosú hangjegyfüzet 1—3. íve négy-négy, 4. és 5-ik íve két-két leveles. Berlioz az íveket 1—5-ig félkörrel aláhúzott arabszámokkal jelezte. 30 lap tele van írva, a 16-ik levél üres.

Az első lap bal felső sarkába ez van írva:

Rakoczy.

Marche Hongroise
instrumentée par H.

Berlioz.

*Marche Hongroise
instrumentée par H. Berlioz
Petite flute*

1. ábra.

Jobb felső sarkára pedig ERKEL Ferenc kezeírásával ezt találjuk feljegyezve:

Handschrift des Hector Berlioz

Pest den 20te Februar 1846.

A könyvkötő elővigyázatlaniságból a Rakoczy szó R és k betűjének, továbbá az ívjelző számoknak felső, kb. egyötödét lemetszette. (1. ábra.)

Időmértékjelzés: All^o.

A használt hangjegyeket így jelzi: Petite flute. Grande flute. Hautbois, Clarinettes in A. Bassons. Cors en La. Cors en D. Trompettes in C. Cornets à Piston in A. Trombones 3. Tuba. Timbales in A. E. Cymbales et G. Caisse. Triangle et Tambours. Violons. Altos. Vcelli. C. Bassi.

Mielőtt a kéziratot egybevetnők a végleges, a nyomtatásban megjelent indulóval,¹ még megkíséreljük megjelölni azokat a forrásokat, amelyekből BERLIOZ merített. Ha az eddig elmondottakból elfogadtuk, hogy a mű létrejöttét LISZT Ferencnek köszönhetjük

¹ Ehhez az EULENBURG-féle zsebkiadású vezérkönyv állott rendelkezésemre.

(tanács tapasztalataira való hivatkozással), úgy ezt még kiegészíthetjük azzal, hogy LISZT még a mű felépítésére is hatott, mert BERLIOZ feldolgozásának egyik igen hatásos részlete: a kezdő témából alkotott fugato

eredetét a LISZT-féle kiadású Rákóczi-indulóban¹ merítheti, mert ez utóbbi kódáját szintén néhány ütem fugatóval vezeti be:

BERLIOZ talán ismerte az ERKEL által könnyű letétben kiadott Rákóczi-indulót.² De bizonyos, hogy forrásul szolgált a szintén ERKEL által letett: «Emléklül Liszt Ferenczre Rákóczy indulója.»³ Ez utóbbinak hatodik üteme ez:

¹ FR. LISZT: *Marche de Rakoczy. Edition populaire, pour piano par...* — E kiadvány ugyan F. KISTNER-nél Lipcsében csak 1851-ben jelent meg. (I.d. d'Isoz: Kiadatlan és ismeretlen Liszt-levelek. Népművelés. 1911. 318. l.) Ez azonban korántsem bizonyít a forrás valószínűsége ellen, mert hiszen LISZT, amikor BERLIOZ figyelmét a Rákóczi-indulóra irányította, ezt okvetlen elő is játszotta neki. Az időrendbeli elsőbbségre utal pld.: KAPP: I. m.: 128. lapján: «Ferner entstand damals (1840.) eine Bearbeitung des Rakoczy Marches».

² *Rákóczy Indulója könnyű módszerben zongorára és Bótor Mária indulója Erkel Ferencről.*

³ Itt kell helyesbíttenünk egy feltevésünket, melyet 1910-ben a FABÓ: *Erkel Ferenc Emlékkönyve*-be írt «Erkel és a symphonikus zene» c. tanulmányban tettünk, hol a 129. lapon jegyzetben ezt írtuk: «Hogy a Rákóczi-induló világhírű lett, azt elsősorban ERKEL-nek köszönhetjük. Említettem, hogy 1838-ban saját szerzeményű Rákóczi-nóta fanfariáját adta elő. Mikor LISZT ama neve-

Minden más, eddig előttünk ismert kiadásban ilyen ez a tactus:

A különbség szembeötlő. BERLIOZ a megfelelő helyen — a trombita fanfare folytán — a 12-ik ütemben az első formát írta le. Így hát az ERKEL-LISZT forrás kétségtelen, sőt az a feltevés is igazoltnak vehető, hogy BERLIOZ a «Rákoczy» hangjegyeit LISZT Ferencről kapta.

Az eredeti kézirat a mű címében még egy fontos adattal szolgál, amelyre nagy nyomatékka mutatunk rá! Címe: *Rakoczy*. Alcíme: *Marche Hongroise*. Ez pedig azt teszi, hogy ezt az alkalmi szerzeményt minden egyéb művétől függetlenül, csupán Pest számára írta BERLIOZ. Önálló mű. Programm muzsika, úgy mint minden kompozíciója.

Ezek után megállapíthatjuk, mekkora az a különbség, amely az eredeti kézirat és a végleges forma¹ között a befejezésben mutatkozik s milyenek azok a hangszérelési javítások, melyeket BERLIOZ tett s amelyekre ismételtén rámutat.

A kézirat 15-ik, utolsó beírt levelének *a* és *b* lapját hasonmásban közöljük. (2. és 3. ábra.) A 15*b* lap második üteme har-

zetes hangversenyeit tartotta Pesten, azokon, az úgynevezett Rákóczi-indulót phantasia-alakba öltöztetve játszák. Az indulót ERKELTől tanulta, ki azt «Emlékül Liszt Ferencre Rákóczy indulója» címen kiadta. *Ugyancsak ERKEL volt az, ki BERLIOZT az indulóval megismertette.* Ez az utolsó mondat, mely akkor — mint általánosan elfogadott tény tartalmaz — helyesnek látszott, ma már nem állhat meg.

¹ PROD'HOMME: I. m. *Bibliographie*-jában 468. l. a nyomtatásban való megjelentéről ennyit jegyez fel. *Marche Hongroise (de Rakocz)* composée à Vienne en janvier 1846. 1ère audition à Pesth; introduite dans la *Damnation de Faust* (fin de la première partie). Arr. par Ed. WOLFF. Berlin. Bote und Bock. (Monatsh. Août 1849.)

madik negyedében a mély hegedű, negyedik negyedében az oboa, a klarinét és a második hegedű szólamában jelennek meg azok

The image displays a handwritten musical score on ten staves. The notation is in a single system, likely for a full orchestra. The staves are arranged in two groups of five. The first group of five staves (top) contains complex melodic and harmonic lines with many accidentals (sharps and naturals) and some slurs. The second group of five staves (bottom) contains more rhythmic and harmonic support, with some staves showing repeated notes and others showing more active melodic lines. The handwriting is in ink on aged paper, with some corrections and erasures visible. The score is written in a style typical of early 20th-century manuscript notation.

2. ábra.

a változások, melyek a végleges formában a legközelebbi ütemtől az új befejezést, a hatás növelését lehetővé teszik, amennyiben

az eredeti fogalmazásban volt hét legutolsó ütemet 19 új ütem váltja fel (tehát nem «une trentaine»).

The image displays a page from the original manuscript of Hector Berlioz's 'Rakoczy' march. It features a dense arrangement of musical staves, likely representing different instrumental parts. The notation is highly detailed, with numerous beamed notes, rests, and dynamic markings such as 'ff' (fortissimo) and 'f' (forte). The manuscript is written in ink on aged paper, showing some signs of wear and discoloration. The staves are numbered, and the overall layout is typical of a 19th-century musical score.

3. ábra.

A hangszerelésben való módosítások magukkal hozzák a zenekar erősítését, fejlesztését, amivel az egész művet hatalmas-

sabbá, impozánsabbá teszik. A második feldolgozás zenekara a következő hangszerekkel bővült és pedig: a 2-ik fuvalával, a 3-ik harsonával, az ophicléide-del és az ezzel egyidejűleg belépő 4-ik, a pistonos tenor harsonával.

A hangszerelésben való változtatással, jelesen betoldásokkal 12 esetben és 34 ütemben találkozunk. Van azonkívül néhány csupán egyes hangokat érintő változtatás, betoldás vagy szólam-felcserélés, amelyeket nem akartunk még külön számba venni. A betoldások legtöbbje erősítés, a dallamvonalak aláhúzása, esés vagy emelkedés hangsúlyozása, erő, fény, szín, melegség növelése, ritmus kiemelése. Legfeltűnőbb változtatás a vezérkönyvben a befejezésen kívül abban a részben van, amely az induló első eljátszása után a sokszor említett, nagy hatású fugatot vezet be. Itt a második klarinétnak (*a*-ban) van egy $4\frac{1}{2}$ ütemes lefele vezető új szólama, mely fisz-ig halad, hol a két fagottal együtt *h d fisz*, *h d f*, *b d f* hármashangzatot tartják, míg a vonósok izgató szextoláikat *p* játsszák. Az első fogalmazás nagybögő szólamát a második fagott kapta, a nagybögő pedig az első fagottot erősíti, majd *pp* belép az üstdob moraja *s* kezdetét veszi a mindenkit magával ragadó fugato. Ehelyütt az eredeti kéziratba BERLIOZ beírta azt a figyelmeztetést, hogy: *Timb. bagettes d'éponge*, mert őt az azon időben divott faverők kemény zaja bántotta s amint feljegyezték, BERLIOZ minden hangversenykörútjára vitt magával burkoltfejű üstdobverőket. Az első témának több hangnemen való keresztülvezetésének végén még egy erős hangszerelési betoldással találkozunk, amikor a *ff*-ot megelőző ütemekben a kürtök, trombiták és pisztonok a jellegzetes kezdő ritmust hatalmas *c*-ben recsegtetik a fortissimo *f*-dur összhang felé. Ekkor lépnek be a billentyűs tenorharsona és az ophicléide. Előbbi az első harsona szólamával halad unisono az induló végéig, az utóbbi a tuba szólamával halad s erősíti részint a 3-ik harsonát, részint a nagybögőket vagy pedig hatalmas fundamentalis basszust ad.

Valóban BERLIOZnak igaza van, amikor nyomatékosan utal azokra a javításokra, melyeket vezérkönyvében tett, mert bár páratlan nemzeti indulónk első feldolgozása, amelyen nagy idők

előestéjén kiváló elődeink lelkesedtek és tombolásuk a jövőbenzés szent mámorából fakadt, nekünk kedvesebb; mégis a második, a művészileg tökéletesebb feldolgozása a becsesebbik, mert az eszközölt módosítások az egész műnek aláfestését színdúsabbá, hangzását zengzetesebbé, megjelenését pompásabbá, hatását ellenállhatatlanabbá tették.

ISOZ KÁLMÁN.

MUTATVÁNY A M. N. MÚZEUM ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI
KÖNYVTÁRÁBAN ŐRZÖTT IRODALMI LEVELESTÁR
KÉSZÜLŐ KATALOGUSÁBÓL.

ABAFFY ANNA — Szolarcsik Sándornak. Debreczin
d. 21-ten Juni 1794. Mein bester Szolacsek! (!) Sein Sie so
gutt... dass ich ihnen so ein incorrecten brief schücke.

ABAFFYNÉ teknősbékákat küld, SZOLARCSIK-OT kérve: adassa át azo-
kat a gr. BRUNSZVIK J. szállásán, vagy küldje Korompára. Menjen az
ALMÁSIK ügyvédéhez, HAZUHÁ-hoz s KOVACSEVICH János ösztöndíjára
vegyen át 100 frtot. A teknősbékákról való rendelkezést a levél végén
megváltoztatja s a levél első kikezdését áthúzza.

Ném. ered. kézír. 4-r. 4 l. — Növedék-napló 1895: 30.

ABAFFY VENDEL — Szolarcsik Sándornak. Felső Lehota
d. 1. Septem. 1793. Bester Freund! Sie müssen verdammt stark
das Jus... auf Ihren Freund Vendelin v. Abaffy mpr.

ABAFFY tréfásan írja, hogy SZOLARCSIK-OT jogi tanulmányai s a
doktori kalap megszerzése minden, az emberiséghez kapcsoló köteléké-
ről megfélekedtetik. Számos pajkos kérdéssel halmozza el. «Was machen
die Franzosen?». Többféle megbízást ad neki.

Ném. ered. kézír. 4-r. 4 l. — Növedék-napló 1895: 30.

ABAFI LAJOS* — Abonyi Lajosnak. Budapest, 1876.
dec. 2. Tisztelt Uram! Annak idején sziveskedett kegyed... baráti
tisztelettel Abafi Lajos.

Kéri a *Figyelő*-ben való közreműködésre.

Magyar ered. kézír. 8-r. 1 l. — Abonyi-hagyaték. Növedék-napló 1911: 58.

ABAFI LAJOS — Nagy Ivánnak. Budapest, 1883. nov. 14.
Tisztelt Uram! Ezennel van szerencsém felkérni... Igaz tisztelője
Abafi Lajos mpr.

* Családi nevén AIGNER Lajos; l. ez alatt is.

Fölkéri NAGY Ivánt a «HAZÁNK» munkatársául s mellékeli a köv. c. kéziratot: «Indítvány egy történelmi és földismeitársaság alakulására».

Magyar ered. kézír. 8-r. 4 l. (1. l. irás, 3., 4. l. a «Hazánk» előfizetési felhívása nyomt.) 8. l. ir. mell. a 8. l. cím és pir. p. — Növedék-napló 1908: 1.

ABAFI (AIGNER) LAJOS — Abonyi Lajosnak. Budapest. 1878. jul. 15. Igen tisztelt Uram! Becses levelét vévén... kiváló tisztelettel Aigner Lajos mpr.

A Petőfi-Társasággal oly szerződése lévén, hogy a példányok az író és kiadó közt feleződnek, értesíti ABONYIT, hogy 381 példányával tetszése szerint intézkedhetik. AIGNER hajlandó e tekintetben is kezére járni.

Magyar ered. kézír. 8-r. 2 l. — Abonyi-hagyaték. Növedék-napló 1911: 58.

ABAFI (AIGNER) LAJOS — Nagy Ivánnak. Budapest, 1876. okt. 6. Igen tisztelt Uram! Becses soraiból bosszankodással... Kiváló tisztelettel Abafi Lajos mpr.

A «Figyelő» c. folyóirat első számát tévedésből kérték vissza NAGY Ivántól.

Magyar ered. kézír. 8-r. 1 l. — Növedék-napló 1908: 1.

ABAFI (AIGNER) LAJOS — Nagy Ivánnak. Budapest, 1881. jul. 7. Igen tisztelt Uram! Nagy köszönettel küldöm vissza Petrovics kéziratát... kitűnő tisztelettel Aigner Lajos mpr.

Magyar ered. kézír. 8-r. 1 l. — Növedék-napló 1908: 1.

ABAFI (AIGNER) LAJOS — Nagy Ivánnak. Budapest, 1887. 17/III. Mélyen tisztelt Uram! Válaszolva folyó hó 13-iki... tisztelettel Aigner Lajos mpr.

Könyvek megküldéséről értesíti.

Magyar ered. kézír. 8-r. 1 l. — Növedék-napló 1908: 1.

ABAFI (AIGNER) LAJOS — Nagy Ivánnak. Budapest, 1888. ápril 12. Nagy jó Uram! Igen kár volt a póstát... hive Aigner Lajos mpr.

Kár volt visszaküldeni a *Figyelő*-t. Egy ismeretlen arcképet csatol a levélhez. (Nincs mellette.)

Magyar ered. kézír. 8-r. 1 l. — Növedék-napló 1908: 1.

ABAFI (AIGNER) LAJOS — Nagy Ivánnak. Budapest, 1888. ápr. 24. Nagy jó Uram! Sok évi összeköttetésünkben... igaz tisztelőjét Aigner Lajost mpr.

A Nagy Ivánnak küldött könyvek számlája kiegyenlítését kéri.

Magyar ered. kézír. 8-r. 2 l. — Növedék-napló 1908: 1.

ABONYI ÁRPÁD — E. Kovács Gyulának. Bpsten, Febr. 24. 1894. Kedves Kovács ur! Fogadja szívélyes soraiért... továbbra is hívét Abonyi Árpádot.

«A Zács-dráma háromévi vajúdas után igen is megszületett s «A Zách-család» címen már be is van nyújtva.» Az Athenaeum kiadásában könyvalakban is meg fog jelenni. Hogy fogja SZACSVAI alakítani? Bajza Zách Feliciánja szép vers, gyöngé dráma. «Zách-drámám legnagyobb munkám... A mi láng és tudás bennem van, az mind ott lobog benne.»

Magyar ered. kézír. 8-r. 3 l. — Növedék-napló 1903: 49.

ABONYI GYULA — Abonyi Lajosnak.* Budapest, 1894. III/1. Kedves Uram bátyám! Van szerencsém ide mellékelve... Abonyi Gyula mpr., nemz. színházi tag.

Két színlapot küld, a *Rendjel*-ét s a *Megboldogult*-ét. Mind a két darab joga PAULAY-é. ABONYI Gy. ajánlkozik a lemásoltatásra és szerepezésre. Több vigjáték címe. A juniusi művészi kirándulás.

Magyar ered. kézír. k. 8-r. 4 l. — Abonyi-hagyaték. Növedék-napló 1911: 58.

ABONYI LAJOS — anyjának. K. és h. n. Jó Anyám! A' mostoha sors a' te ápoló... hű fiad Márton Ferentz.

Távol lévén anyjától, levélben üdvözli őt neve napján, kezdetleges versben.

Magyar ered. kézír. 8-r. 3 l. (a 3. l. csonka). — Abonyi-hagyaték. Növedék-napló 1911: 50.

ABONYI LAJOS — Ágai Adolfnak. Abony (k. kivakarva). Kedves Adolf. Azt nem mondhatom. hogy tízszer... hasznos tagjává válhatik.

Régóta halogatja a levéllírást. SIMONFY és LOVASSY «Kakas viadala». «Egész Abonyban LOVASSY részesül közismerésben és becsülésben, míg

* ABONYI Lajos családi nevén MÁRTON Ferenc.

SIMONFY Kálmánban rajtam kívül már más valaki alig becsüli a törhetlen energiát, mellyel a népdalok felelevenítése körül fáradozik». Honi Lantja előfizetői szaporodnak s «a magyar zene tekintélyesebb csillagait számithatja dolgozó társai közé». Nevek felsorolása. PREDICS csárdását is közli. A tréfás dalok közt magyar buffók is vannak. «Ittasulva vagyok e dalok sajátosságaitól». «Baráti vonzalmadat adod e fiúnak» s mosolyogsz a diákélet csintalanságain. ABONYI nagyobb jelentőséget tulajdonít a «LOVASSY-SIMONFY»-féle harcnak.

Magyar ered. kézír. 4-r. 4 l. — Abonyi-hagyaték. Növedék-napló 1911: 58.

ABONYI LAJOS — Ágai Adolfnak. Abony, 1886. feb. 6. Kedves Adolfom! Weinmann úrnak címzett... szerető barátod Márton Ferencz mpr.

WEINMANN novellát kér, de e helyett a népleletből írt regényt küld, a Magduska árvaságát.

Magyar ered. kézír. k. 4-r. 2 l. — Abonyi-hagyaték. Növedék-napló 1911: 58.

ABONYI LAJOS — Degré Alajosnak. Abony, 1878. Aug. 1-én. Kedves barátom! Becses soraidra — melyeknek bizalma... a barátság a barátságnak tartozik.

A pártok Abonyban élesen szoktak összetűzni. A vasárnapi tüntetés nem ártott DEGRÉ nevének. A tüntetést a ceglédiek megjelenése okozta s VERHOVAY ellen irányult. Felsorolás: kik tartoznak a külső kerületekből a DEGRÉ-párthoz. Inti, hogy a kedvezőtlen időjárás mellett vidéki körútra ne menjen.

Magyar ered. kézír. 8-r. 4 l. — Abonyi-hagyaték. Növedék-napló 1911: 58.

ABONYI LAJOS — Feleki Miklósnak. Abonyban, 1873. Febr. 16-kán. Kedves Miklósom! Leveled ismét teljesen lehangolt volna... hű barátod Abonyi Lajos mpr.

«Nem tudom, mit véhettem ő Méltóságának, hogy így egész ösmeretlenül is ellenségem.» Színműve egyes szerepeit kik adják. Nagyon nehéz lenne a darabon (*A betyár kendője*) változtatni; a betyárnak, ha TAMÁSY adná, lehetne egy pár dalt adni, de ÖRZSINEK nem. SZERDAHELYI is azt mondta: hagyja meg a művet, a mint van, úgy van jól, a mint van. Szomorú helyzetben van a M. Nem. Színház, ha egy darab előadása egyesek kényétől függ. Zsófi szerepén változtatni kész.

Magyar ered. kézír. 8-r. 2 l. — Abonyi-hagyaték. Növedék-napló 1910: 21.

ABONYI LAJOS — Feleki Miklósnak. Abonyban, 1873. Máj. 7. Kedves Miklósom! Várlak benneteket, — és mindenesetre... hű barátod Abonyi Lajos mpr.

Debrecenben látta *A betyár kendője* előadását s megérlelődött határozata, hogy abból még meglehetősen kell törteni. Nagyon hívja FELEKIÉKET látogatóba.

Magyar ered. kézír. 8-r. 1 l. — Abonyi-hagyaték. Növedék-napló 1911: 58.

ABONYI LAJOS — E. Kovács Gyulának. Abony, 1872. Apr. 15. Tisztelt író társam! Becses és szíves megkeresését... tisztelő író társa Abonyi Lajos mpr.

Örömmel átengedi *A betyár kendője*-t a pesti előadás után; az írói díjra nézve később határozhatnak; valamint a darab zenei részéről is Pestről vár tudósítást.

Magyar ered. kézír. 8-r. 2 l. — Növedék-napló 1902: 24.

ABONYI LAJOS — E. Kovács Gyulának. Abonyban, 1872. Máj. 14. Tisztelt író társam! Gondolom értesülve van... barátságába ajánlom. Abonyi Lajos mpr.

A Nemz. Színház viszáljai késleltetik darabja előadását s így az ígért választ is.

Magyar ered. kézír. 8-r. 1 l. — Növedék-napló 1903: 49.

ABONYI LAJOS — E. Kovács Gyulának. Abonyban, 1872. Jul. 27. Tisztelt író társam! Legelőször is engedj meg... s barátod Abonyi Lajos mpr.

«Poharak helyett betűkkel koccintok bruderschaftot». Óvakodik olyat mondani, a minek később nem lehet ura. Darabjának előadási jogát a pesti előadás után ráruházza. Viszályos körülmények késleltetik Pesten az előadást. Várja be ezt. Ha FELEKI, SZERDAHELYI Pesten volnának, ő is felszaladna sürgetni dolgát. A nála időző SZIGLIGETI biztatta, hogy dolga jól és röviden eldől.

Magyar ered. kézír. 8-r. 2 l. — Növedék-napló 1903: 49.

ABONYI LAJOS — E. Kovács Gyulának. Abony, 1872. Sep. 4. Kedves Gyulám! Aug. 31-én írt becses soraidat... szerető barátod Abonyi Lajos mpr.

FELEKI-t fölkéri, tegye meg a lépéseket a b.-gyulai színigazgató

ellen, a ki darabját nemcsak előadta, hanem meg is nyirbálta. Pesten darabjának előadása BLAHÁNÉN mult. Türelemmel várja a kibontakozást. Őszinte szót szeretett volna a késedelem valódi okáról. *Jucika bácsikája* c. népszínművét most indítja Pest felé.

Magyar ered. kézír. 8-r. 2 l. — Növedék-napló 1903 : 49.

ABONYI LAJOS — E. Kovács Gyulának. Abonyban, 1873. Mart. 31-én. Kedves Gyulám! Régen volt olyan kedves... hű barátod Abonyi Lajos mpr.

Nagy örömet szerzett levele; ne tegyen szemrehányást, hogy nem tudósította az előadásról. Nagy elfoglaltsága miatt nem fogadhatja el szíves meghívását. Ha szerét ejtheti E. Kovács, előzze meg. Üdvözlí a közreműködő színészeket.

Magyar ered. kézír. 8-r. 2 l. — Növedék-napló 1903 : 49.

ABONYI LAJOS — E. Kovács Gyulának. Abonyban, 1873. Május 8-án. Kedves Gyulám! Meg akarom óvni magamat... hű barátod Abonyi Lajos mpr.

Látta darabja előadását Debrecenben s meggyőződött, hogy nagyon hosszú. Észrevették jelenlétét, tapsolták is, de ő csak MÁRTON Ferenc maradt. E. Kovács tanácsával óhajt élni darabja átalakításánál.

Magyar ered. kézír. 8-r. 2 l. — Növedék-napló 1903 : 49.

ABONYI LAJOS — E. Kovács Gyulának. Abony, 1873. Oktob. 10. Kedves Gyulám! Végre valahára darabom Pesten... Őszinte barátod Abonyi Lajos mpr.

Értesíti színműve előadásáról. A kritikák eleinte lehangolták, de utóbb mind jobban irtak róla s helyrehozták kedélyét. A színészek a legjobbat törekedtek adni, a mi tőlük kitelt. Mégis maguk a színészek mondták, hogy a főszerepet csak egy ember tudja adni Magyarországon, s ez E. Kovács.

Magyar ered. kézír. 8-r. 2 l. — Növedék-napló 1903 : 49.

ABONYI LAJOS — E. Kovács Gyulának. Abonyban, 1874. Nov. 18-án. Kedves Gyulám! A gyönyörű képeket megkaptam... hű barátod Abonyi Lajos mpr.

E. Kovács alakításairól megkapta a gyönyörű fényképeket, a melyek felüdítették a csapások által levert lelkét. Rosszul esett, hogy E. Kovács

meg nem látogatta, de tán máskor pótolja a mulasztást. Legjobban tesszik neki «az álló bánatos alak», a melynek arcán van valami mélyen megindító. A *Jucikát* SZIGLIGETI jelen alakjában nem tanácsolja előadatni. Át akarja dolgozni s E. Kovács-tól is tanácsot kér erre vonatkozólag.

Magyar ered. kézír. 8-r. 3 l. — Növedék-napló 1903 : 49.

ABONYI LAJOS — E. Kovács Gyulának. Abonyban, 1875. Jan. 18-án. Kedves Gyulám! Folyvást vártam hirt... igaz barátod Abonyi Lajos mpr.

Várta a hirt, hogy E. Kovács a Nemz. Színházhoz szerződött, minek nagyon örülne. Szándékozik *A betyár kendője*-hez hasonló darabot írni. Biztatja a remény páros látogatása iránt.

Magyar ered. kézír. 8-r. 2 l. — Növedék-napló 1903 : 49.

ABONYI LAJOS — E. Kovács Gyulának. Abonyban 1875. Jun. 10-én. Kedves Gyulám! Köszönöm szives baráti... hű barátod Abonyi Lajos mpr.

Jól esik neki a bátorítás. Talán a nyáron felveszi író tollát.

Magyar ered. kézír. 8-r. 2 l. — Növedék-napló 1903 : 49.

ABONYI LAJOS — E. Kovács Gyulának. Abony, 1875. Aug. 1-én. Kedves Gyulám! Ugy emlékszem, mult levelemet... igaz barátod Abonyi Lajos mpr.

Gazdasági csapások, melyek miatt nem volt kedve dolgozni, noha a *Jucika bácsikájának* terve kész a fejében. Tudósítsa E. Kovács: elküldje-e a régi állapotban darabját. Az előadásért egyebet nem vár, mint ERKEL költségei fedezését.

Magyar ered. kézír. 8-r. 2 l. — Növedék-napló 1903 : 49.

ABONYI LAJOS — E. Kovács Gyulának. Abony, 1876. Jul. 2-án. Kedves Gyulám! Kedves soraidra azonnal... igaz barátod Abonyi Lajos mpr.

«Másféléve a reám nehezedett gondok súlya alatt nem is dolgozhatom semmit». Ismét meggyőződött barátja szeretetéről.

Magyar ered. kézír. 8-r. 1 l. — Növedék-napló 1903 : 49.

ABONYI LAJOS — E. Kovács Gyulának. Abonyban, 1877. Nov. 11-én. Kedves Gyulám! A budapesti Nemzeti Színházhoz... igaz hived Márton Ferencz mpr.

Örvend, hogy E. Kovács a N. Színházhoz szerződött. Tudja, hogy Kolozsvárt fájó szívvel hagyja ott. A *Jucika bácsikáját* átdolgozta s *Ambrus bácsi* cím alatt kerül színre. Nagy öröm érte; van egy gyönyörű kis fia.

Magyar ered. kézír. 8-r, 2 l. — Növedék-napló 1903 : 49.

ABONYI LAJOS — E. Kovács Gyulának. Abony, 1877. Dec. 8-án. Kedves Gyulám! Irnék azonnal Rákosynak... szerető barátod Márton Ferencz mpr.

Pestre szándékozik a vármegye gyűlésére s akkor szóval gyorsabban intézkedhetik darabja előadására nézve. Kis gyermeke «egész parádicsommá varázsolta életét». A török háború még a jövő évben is tart.

Magyar ered. kézír. 8-r. 1 l. — Növedék-napló 1903 : 49.

ABONYI LAJOS — E. Kovács Gyulának. Abony, 1886. Nov. 23. Kedves Gyulám! Levelemmel egyidejűleg fogsz a... szerető barátod Abonyi Lajos mpr.

Egy «antik fokos műrekek készítmény»-t küld ajándékba E. Kovácsnak. Azért, hogy fegyver nem fogja barátságukat kettévágni; egy szegénylegény csinálta.

Magyar ered. kézír. 8-r. 3 l. — Növedék-napló 1903 : 49.

ABONYI LAJOS — E. Kovács Gyulának. Abony, 1889. ápr. 29. Kedves Gyulám! Nagyon szép és boldog... barátod Abonyi Lajos mpr.

Örül, hogy *Magduska* c. darabja Kolozsvárott is színre kerül. Sajnos, szíves baráti meghívásra sem indulhat útnak, nem házi, illetőleg gazdasági gondjai, hanem felesége gyöngélkedése és saját ideges állapota miatt, a melyet kegyetlen szaggatásai okoznak. Mentse ki őt E. Kovács régi ismerősei előtt. Tudósítsa előadás után a hatásról.

Magyar ered. kézír. 8-r. 4 l. — Növedék-napló 1903 : 49.

ABONYI LAJOS — E. Kovács Gyulának. Abony, 1889. Máj. 15-én. Kedves Gyulám! A megküldött lapot nagyon... a siroki románczot.

Neki köszönheti a sikert. Újabb időben «az érdekszövetségek határoznak» valamely darab fölött. A budapesti első előadás után egy kritikusa, hogy darabját leránthassa, magánéletébe kap s úgy tünteti

fel őt, mint embergyűlölőt, a mi miatt az íróttollat irodalmi munkára fel nem vette. Egy nagyváradi derék férfiú felelt az illetőnek s egész polémia fejlődött ki ez ügyben. Hogy most *Magduska* c. darabját megírta, csak Evva előzékeny szíves figyelmének tulajdonítható. Sok keserőséget érzett miatta, de sok örömet is okozott a darab előadása. Mi okból hallgat hát mégis? «Az ADORJÁN Sándorokban keresd az okát, a kiknek keze mindenhova elér». A siroki románc. Várnia kell, míg «az epe a fenékre száll». Följegyzí a nagyváradi *Szabadság* azon számait, a melyekben ADORJÁN Sándor támadásai és LOVASSY Andor feleletei megjelentek. Csak a ki ezeket olvassa, értheti, miért hálálkodik most darabja színrehozataláért.

Magyar ered. kézír. k. 8-r. és n. 8-r. 8 l. — Növedék-napló 1903 : 49.

ABONYI LAJOS — E. Kovács Gyulának. Abony, 1893. Sept. 18-án. Kedves Gyulám! Levelednek nagyon megörültem s még... szerető barátod Abonyi Lajos mpr.

Örvend, hogy E. Kovács látogatását igéri s beszélgethet vele mellőzött színműveiről. Inti, hogy vendégszereplésre ne gondoljon, mert az ottani szintársaság a lehető legrosszabb. Ők azonban mindennap mennek az előadásra, a melyet még a régi korcsma-állás alatt tartanak. Állandó színházat terveznek. A jövő nyáron a pestiek előadás-cyklusában boldogítsa őket E. Kovács, mikorra BLAHÁNE is igérte. Az előadások az állandó színház alapja javára folynak.

Magyar ered. kézír. k. 8-r. 3 l. — Növedék-napló 1903 : 49.

ABONYI LAJOS — E. Kovács Gyulának. H. és k. n. Kedves Gyulám! A sok keserűség után még is... hű barátod Abonyi Lajos mpr.

A kritika nem értette meg szándékát; a népeletről fogalma sincs, aki annak társadalmi mozzanatait csak a szokásokban keresi. Irány is kell. O nem akart erős összeütközést. A *Juciha bácsikája* c. darabját átengedi E. Kovács-nak, de előbb újra át kell dolgoznia.

Magyar ered. kézír. k. 8-r. 3 l. — Növedék-napló 1903 : 49.

ABONYI LAJOS — E. Kovács Gyulának. H. és k. n. Kedves Gyulám! Leveled kellemesen meglepett... igaz barátod Abonyi Lajos mpr.

A népszínházra vonatkozólag igaza van E. Kovács-nak. A régi klikk a maga emberein kívül mindenkit el akar nyomni. Mentségük,

hogy «kevés kivétellel valódi nagy tehetségek». A politikai téren is rájuk cáfol az élet. Nagy változások várhatók. A magyar műveltség már megmutatta életrevalóságát a negyvenes években. El-elmosolyodik azokon a nagy embereken, a kik egymás művét megkoszorúzzák. A *Jucika bácsikája* c. darabját még nem dolgozta újra át, el volt kedvetlenedve. Anyagi bajai bántják, melyekbe rossz barátjai s könnyelmű rokonai sodorták.

Magyar ered. kézír. k. 8-r. 4 l. — Növedék-napló 1903: 49.

ABONYI LAJOS — Nagy Ivánnak. K. és h. n. (1862?)

Kedves barátom! Szerencsésnek érzem magamat... metszés alá felküldeni.

Közli a Zsarolyányi és Mándi MÁRTON-család nemzedékrendét I—VI. táblázattal a *Magyarország családai* c. munka számára; leírja a családi címet is.

Magyar ered. kézír. 4-r. 4 l. — Növedék-napló 1908: 1.

Kiadás: NAGY I. Magyarország családai VII. köt. 348—350. l. (adatai és táblázatai majdnem szószerint felhasználva).

ABONYI LAJOS — Nagy Ivánnak. Abony, 1884. Dec. 9.

Tisztelt kedves barátom! Örülök, hogy ez a családi... tisztelő híved Márton Ferencz mpr.

ABONYI L. családjának, a Zsarolyányi és Mándi MÁRTON-családnak a megbízásából arra kéri NAGY Ivánt, hogy a család címereit vegye föl a magyar nemesi családok címergyűjteményébe. ABONYI közli a család zsarolyányi és mándi ágának nemzedékrendét kivonatossan és a két ág címerét leírásban külön-külön. Végül a Tasnádi SZÜTS-család címerét közli.

Magyar ered. kézír. k. 8-r. 5 l. — Növedék-napló 1908: 1.

ABONYI LAJOS — Tury Gyulának. Abony, 1897.

Május 12. Kedves Gyula öcsém! Szives kedves és... szerető bátyja Márton Ferencz mpr.

A kritikák elvették kedvét s anyagilag is megkárosították. A *Vasárnapi Ujság* jól emlékezett róla. A *Magduska* c. darabját a 4. előadás után megváltoztatta, népünk szokása szerinti realizmus rajzává emelve. «A magyar paraszt az urahagyott asszonyt nem öli meg; hanem kapja magát, másik boldogítót keres». Ezt akarta színre hozni. Most a gazda-

ság után lát, szidja «a minden nemzeti sajátágunkból kibontakozó változást, melyet kulturális haladásnak neveznek». A műtárlatot nagy érdeklődéssel nézegette s örült, hogy TURY arcképeit a többi közül a kritika kiemelte. Az abonyi zsidók megírták a főszolgabíró arcképével. LEDERER Richárd müncheni festő. Örvend TURY azon tervének, hogy Pest közelében akar letelepedni. Abonyban a szomszédban egy neki való kis házat ajánl megvételre. TURY-nak nem szabad az arckép- és oltárkép-festésre szorítkoznia; a nemzeti és népies irányt kell fejlesztenie maradandó becsű genréokban. MUNKÁCSI, BENCZUR, MARGITAI. Nemzeti életünk művészeti ábrázolása nem halad eléggé. A művésznek is van hazafi kötelessége. Legyen TURY első sorban magyar művész. Biri hugának is van egy kérése hozzá.

Magyar ered. kézír. k. 8-r. 8 l. és boríték (5 kr. lev. bély.) — Abonyi-hagyaték. Növedék-napló 1901:6.

ABONYI LAJOS — Névtelennek. Abony, 1897. Jul. 17. Tisztelt Nagysád! Szives megkereső sorait... hű barátjuk Márton Ferencz mpr.

Nem siethet segítségére, mint egykor férjének, mert ő fölötte is megnehezült az idők járása. Darabjait ritkán adják, BLAHÁNÉ-nak nyilván nem tetszenek. Ezért sem őt, sem az igazgatót nem kérheti felújításukra.

Magyar ered. kézír. k. 8-r. 3 l. — Abonyi-hagyaték. Növedék-napló 1911:58.

ABONYI LAJOS — Névtelennek. Abony, 1891. Dec. 16. Mélyen tisztelt Uram! Mert arra számoltam, hogy... igaz tisztelője Abonyi Lajos mpr.

Elkészt a lapba szánt dolgozatával, máskor kipótolja.

Magyar ered. kézír. k. 8-r. 2 l. — Abonyi-hagyaték. Növedék-napló 1911:58.

ABONYI LAJOS — Névtelennek. K. és h. n Mélyen tisztelt Uram! F. év Január 5. vagy 6-án... Otthon hiányos számainak beszerzése.

Az ismeretlennel számláját egyenlíti ki s kéri a többi közt CSÁNKI Dezsőtől a *Hunyadiak kora* folytatásának I. kötetét. Itt megszakad a fogalmazvány s a következő lapon új levél kezdődik: Mélyen tisztelt Urambátyám! Azt hiszem, sőt majdnem... magyar író Abonyi Lajos mpr. Ebben ABONYI L. egykori tanárának ír, arra kérve: igazítsa őt a Mnemo-

technika (Emlékezettan) c. munkája nyomába, melyet nagyon szeretne megszerezni. (Ez is fogalmazvány, tehát nem misszilis levél.)

Magyar ered. kézír. 4-r. 3 l. — Abonyi-hagyaték. Növedék-napló 1911 : 58.

ABONYI LAJOS — Névtelennek. Abony, Jan. 14. 1864. Tisztelt író társam! Gyönyörrel olvastam az ön által... hivatalos ügyet végezett.

A *Fővárosi Lapok*-ban olvasta a költő életrajzát s figyelmezteti az író, hogy «óvakodjék határozottan elmondani azt, hogy PETŐFI a Fehéregyházai csatában esett volna el...» Itt a levél bevégeződik s valamely más levél fogalmazása következik plajbászszal írva; ez után versfogalmazás és ismét más levélfogalmazvány, «Kedves rokonunk!» megszólítással; ez is csonka.

Magyar ered. kézír. 8-r. 4 l. — Abonyi-hagyaték. Növedék-napló 1911 : 58.

ÁBEL JENŐ — Pesty Frigyesnek. Budapest, 12/IX. 1882. Nagyságos Uram! Bocsnat, hogy egy kéréssel... kész szolgálja Dr. Ábel Jenő mpr.

ÁBEL tolmácsolja SCHRAUF Károly kérelmét PESTY Magyar Vágrófságok egy példányának küldése iránt.

Magyar ered. kézír. 8-r. 2 l. — Magy. Nemz. Muz. Könyvt.

ÁBEL JENŐ — Torma Károlynak. Budapest, 17/IX. 1881. Nagyságos Uram! Talán már értésére esett... kész szolgálja Ábel Jenő mpr.

A Berlinben meginduló *Philologische Wochenschrift* célja. Hazai filológiai irodalmunk ismertetését ÁBEL vállalta magára s kéri TORMÁ-t: vállalja el a magyarországi olasz archaeologiai s epigraphiai kutatások ismertetését. (Aquincumi ásatások, limes.)

Magyar ered. kézír. 8-r. 2 l. — Növedék-napló 1902 : 8.

ÁBRAI KÁROLY — Abonyi Lajosnak. Budapesten, 1888. Aug. 24. Igen tisztelt Uram! Ugy vélem, hogy nevemre... Üllői-út 11. sz.

ÁBRAI Hódm.-Vásárhelyről a fővárosba teszi át lakását és 1888. okt. 1-jétől meg akarja indítani a *Magyar Család* c. képes hetilapot; kéri ABONYI-t, hogy mindjárt az első számba küldjön elbeszélést: a szokásos legmagasabb t. díjat igéri. Kéri egyszersmind arcképét is közlésre.

Magyar ered. kézír. 8-r. 3 l. — Abonyi-hagyaték. Növedék-napló 1911 : 58.

ÁBRÁNYI EMIL — Prielle Kornéliának. 1899. dec. 13. Nagyságos asszonyom! Abban a reményben, hogy... Hű tisztelője Ábrányi Emil mpr.

Kérés a *Budapesti Napló* szerkesztősége nevében, hogy PRIELLE Kornélia a lap karácsonyi számába írjon «akár személyes impressióiból, akár végtelenül érdekes és nagybecsű visszaemlékezéseiből».

Magyar ered. kézír. 8-r. 2 l. — *Növedék-napló* 1906: 26.

ÁBRÁNYI EMIL — a *Neues Pester Journal* szerkesztőjének. Késmárk, 1890. aug. 19. Tisztelt Uram! Kollegiális tisztelettel kérem... tisztelettel hive Ábrányi Emil mpr.

ÁBRÁNYI kéri a szerkesztőt, hogy míg a Tátrában tartózkodik, a BISMARCK-kal folytatott beszélgetésére vonatkozólag semmi támadást ne közöljön. A dementi szándékos félreértésen vagy hazugságon alapszik. BISMARCK egyik megbízottja kijelentette, hogy szabadságában van a herceggel folytatott nyilvánosságra hozott minden beszélgetést dementálni.

Magyar ered. kézír. 8-r. 3 l. — *Növedék-napló* 1906: 30. Mellékelve a lap közleménye, kivágott hasáb. — *Kiadás*: A *Neues Pester Journal* 1890. aug. 20. sz.

ÁBRÁNYI KORNÉL (ifj.) — Abonyi Lajosnak. Budapest, 10/III. 881. Mélyen tisztelt Abonyi ur! Az ön kitűnő tollának... ifj. Ábrányi Kornél.

Az *Ország-Világ* c. lap számára kér ABONYI-tól egy egykötetes regényt. A föltételeket az író szabadon szabhatja meg.

Magyar ered. kézír. 8-r. 1 l. — Abonyi-hagyaték. *Növedék-napló* 1911: 58

ÁBRÁNYI KORNÉL (ifj.) — id. Ábrányi Kornélnak. K. és h. n. (1879.) Kedves tata! A lapokból olvasom a... szerető fiad Kornél.

ÁBRÁNYI üdvözli apját KATONA Klementinával kötött házassága alkalmával.

Magyar ered. kézír. 8-r. 1 l. — *Növedék-napló* 1904: 37.

ÁBRÁNYI KORNÉL (ifj.) — Katona Klementinának. Budapest, 1901. 7/VIII. Kedves Klementin! A legigazabb szeretettel és... hálás tisztelettel Kornél.

Köszöni meleg sorait. Nem látjuk előre az utakat, a melyek tévedéseinkből kivezetnek.

Magyar ered. kézír. 8-r. 1 l. — *Növedék-napló* 1904: 37.

ÁBRÁNYI KORNÉL (ifj.) — E. Kovács Gyulának. K. és h. n. (1872.) Mélyen tisztelt Uram! Midőn Önnek a «Rövidlátók»... Albrecht-út, Lónyai-ház. ifj. Ábrányi Kornél.

ÁBRÁNYI a *Rövidlátók* c. vígjátékot küldi E. Kovács-nak előadásra és megjegyzésekkel kíséri. Az Akadémia dicsérettel tüntette ki, mire szerzője benyújtja a Nemz. Színházhoz. Szerzője a darabot átdolgozza s ismét benyújtja. De a bíráló bizottság elutasítja. Erre ÁBRÁNYI kinyomatja művét s így küldi most.

Magyar ered. kézír. 2-r. 3 l. — Növedék-napló 1903 : 49. (A levélben említett melléklet mind hiányzik.)

ÁBRÁNYI KORNÉL (ifj.) — E. Kovács Gyulának. K. és h. n. Kedves Gyula! Kérem Önt, legyen... önnek igaz barátja Kornél.

Kéri E. Kovács-ot: hívja meg a *Szédelgők* főpróbájára az *Ébredés* szerkesztősége részéről POKONY Jenőt. Értesítse ÁBRÁNYI-t az előadás napjáról.

Magyar ered. kézír. 8-r. 1 l. — Növedék-napló 1903 : 49.

ÁBRÁNYI KORNÉL (ifj.) — Nagy Ivánnak. Budapest, XII/11. 1887. Mélyen tisztelt Uram! Ismerve buzgó fáradozásait... Pesti Napló felelős szerkesztője.

ÁBRÁNYI a *Pesti Napló* szerkesztése átvétele alkalmából részletes programot ad s mellékeli a lap előfizetési felhívását.

Magyar könyomt. 4-r. 3. l. — Növedék-napló 1908 : 1. (2 nyomt. l. mell.)

ÁBRÁNYI KORNÉL (ifj.) — Nagy Ivánnak. Budapest, 1892. dec. 1. Igen tisztelt Uram! A Pesti Napló, melynek... Pesti Napló kiadótulajdonosa.

ÁBRÁNYI átvevén a *Pesti Napló* tulajdonjogát, egészen átalakítja a lapot: előfizetési díját leszállítja; ez lesz a legolcsóbb lap az egész világon.

Magyar könyomt. 4-r. 4 l. — Növedék-napló 1908 : 1.

ÁBRÁNYI KORNÉLNÉ (id.) KATONA KLEMENTINA — Gyulai Pálnak. Budapest, nov. 30. 1904. Mélyen tisztelt Méltóságos Uram! Kifejezett óhajához képest... id. Ábrányi Kornélné szül. Katona Klementina.

Id. ÁBRÁNYI-né anyagi ügyeit festi s az Irói Segélyegylettől megajánlt 200 frt segélyt újevkor kéri kifizettetni. Férje leveleit (550 drb.) az Akadémiának ajándékozná, de t. díjat óhajtana értők. Férje művének: *Liszt F. magyarországi működése* kéziratát a kultuszminiszteriumban ZSILINSZKY államtitkárnak adta át, de a kézirat eltévedt.

Magyar ered. kézír. 8-r. 5 l. — Növedék-napló 1911: 18. Gyulai-hagyaték.

ACADEMIE NATIONALE AGRICOLE — Torma Károlynak. Páris, le 7. Mai 1877. Monsieur, J'ai l'honneur adresser... Aymar Bression.

Az Academie Nationale Agricole, Manufacturière ... nevében AYMAR-BRESSION igazgató megküldi az alapszabályokat. Örömmel vennék, ha TORMA tagjuk lenne.

Francia ered. kézír. 4-r. 4 l. (1 l. írás, 3 l. nyomtatás.) — Növedék-napló 1902: 8.

ACHATZ ANSELM — Csontos Jánosnak. Archiv des Bened. St. Paul. 7/II. 1885. Sehr geehrter Herr Collega! In Erwiederung Ihres Geschätzten... Hofmeister des Stiftes St. Paul.

A sz. páli sz. Benedek-alapítványi levéltárban sem magyar inkunábulum, sem magyar kézirat nincs.

Német ered. kézír. 8-r. 1 l. — Növedék-napló 1892: 21.

ACHLEULTNER LEONARD — Csontos Jánosnak. Kremsmünster, 11. Dez. 1879. Euer Wohlgeboren! Auf die sehr verehrte Zuschrift... Gymnas. Director u. Archivar.

A kremsmünsteri gimnázium könyvtárában és az alapítványi könyv-és levéltárban nincs hungarikum.

Német ered. kézír. 8-r. 1 l. — Növedék-napló 1892: 21.

ACSÁDY IGNÁCZ — az Akadémia Történelmi Bizottságának. Budapest, 1883. szept. 29. Tettes Bizottság! Azon alázatos kérelemmel... kitűnő tisztelettel Acsády Ignác mk. hírlapíró.

Kérelem, hogy az Akadémia Tört. Bizottsága a LOBKOVITZ hercegi levéltárból lemásolt XVII. századbeli okiratok átnézését engedje meg.

Magyar ered. kézír. 8-r. 1 l. — Magyar. Nemz. Múz. Könyvt.

ACSÁDY IGNÁCZ — Pesty Frigyesnek. Budapest, 1883. szept. 29. Nagyságos Uram! Már Fraknói Vilmos úr... a P. Napló munkatársa.

Az Akadémia Tört. Bizottsága által lemasolatott LOBKOVITZ herceg-féle XVII. századbeli okiratok átnézéséért folyamodik s kérelme mielőbbi teljesítésére kéri PESTY-t.

Magyar ered. kézír. 8-r. 1 l. — Magy. Nemz. Múz. Könyvt.

ACSÁDY IGNÁCZ — Gyulai Pálnak. Budapest, 1884. május 14. Nagyságos tanár úr! Arról értesültem, hogy... Teljes tisztelettel Acsády Ignác mk.

ACSÁDY úgy hallotta, hogy GYULAI oly hírt terjeszt egy kézirati munkájáról, hogy abban ez a mondat fordul elő: «SZÉCHY Mária ebben az esztendőben nem foglalkozott szerelemmel». E hírt a pályázat meg-híúsítói terjesztik.

Magyar ered. kézír. 8-r. 1 l. — Növedék-napló 1911:18. Gyulai-hagyaték.

ACSÁDY IGNÁCZ — Nagy Ivánnak. Budapest, 1883. jun. 27. Nagyságos Uram! Bocsásson meg, hogy... a Pesti Napló munkatársa.

ACSÁDY a *Száradok* 1867. évfolyamában olvasta, hogy NAGY Iván LIPPAY-nak a SZÉCHY Mária házassági ügyében hozott határozatáról írt. Kéri NAGY Ivánt: utasítsa őt e határozat s az egész házasság adatainak nyomára.

Magyar ered. kézír. 8-r. 6. l. — Növedék-napló 1908:1.

ACSÁDY IGNÁCZ — Nagy Ivánnak. Budapest, 1886. ápril 6. Nagyságos Uram! Szivem legbensőbb érzelmeivel... tisztelettel és hálával Acsády Ignác.

Köszönetet mond NAGY Ivánnak, hogy akad. tagnak ajánlta. Hálája jeléül legújabb munkáját küldi neki.

Magyar ered. kézír. k. 8-r. 2 l. — Növedék-napló 1908:1.

ACSÁDY IGNÁCZ — Nagy Ivánnak. Budapest, 1886. máj. 20. Nagyságos Uram! A napokban egy érdekes... kitűnő tisztelettel Acsády Ignác.

ACSÁDY úgy hallotta, hogy ANDRÁSSY Manó gr. hajlandó a levéltárban lévő közérdekű tört. adatokat kiadni. E végre megbízta RAD-

VÁNSZKY Béla bárót: készítsen tervet. Jó lenne, ha NAGY Iván vállalkoznék a szerkesztésre s ez ügyben RADVÁNSZKY-hoz fordulna.

Magyar ered. kézír. k. 8-r. 4 l. — Növedék-napló 1908: 1.

ACSÁDY IGNÁCZ — Nagy Ivánnak. Budapest, 1887. márcz. 17. Nagyságos Uram! Igaz szívből jövő hálával ... kitűnő tisztelettel Acsády Ignác.

Köszönetet mond, hogy NAGY I. «oly nemesen viselte magát» irányában, vagyis másodszor is ajánlta az Akadémiában. Két önálló tört. műve van: *Széchy Mária* 1885. és *Magyarország Budavár visszafoglalása korában*, 1886. Jelenleg Magyarország pénzügyének történetén dolgozik. Van idevágó fordítása is, BLUNTSCHLI és több szépirodalmi műve. A levél 4. lapjára jegyzi NAGY I. az akad. ajánlás fogalmazványát.

Magyar ered. kézír. n. 8-r. 4 l. (1—2 l. Acsády lev., 4 l. Nagy I. írása.) — Növedék-napló 1908: 1.

ACSÁDY IGNÁCZ — Nagy Ivánnak. Budapest, 1889. okt. 8. Nagyságos Uram! Azon jó akarat, melyet... kitűnő tisztelettel Acsády Ignác.

Kéri NAGY Ivánt, hogy ha BEÖTHY Zsolt pártján van az akad. főtktári állásra nézve, jelenjék meg az Akadémia választó-gyűlésén.

Magyar ered. kézír. n. 8-r. 1 l. boríték (5 kr. posta b.) — Növedék-napló 1908: 1.

ÁCS SAROLTA — Gyulai Pálnak. Laskó, 1898. Ápr. 2. Méltóságos Ur! A mint tudja Méltóságod... boldogult Ács Zsigmond leánya.

Kéri GYULAI-t, hogy Ács Zs. fordításait: Washington IRWING *Vázlatkönyvé-t*, SHAKESPEARE *Hamlet-jét* és STERNE *Yorick-ját* adja ki s az értök járó t. díjat küldje neki, vagy pedig a kéziratokat juttassa hozzá.

Magyar ered. kézír. 2-r. 1 l. — Növedék-napló 1911: 10. Gyulai-hagyaték.

ÁCS ZSIGMOND — Egressy Gábornak. Nagy-Körösön, 1853. Jan. 12. Tisztelt Férfiu! Bátorkodom önt, mint az... kegyednek tisztelője Ács Zsigmond mk. tanár.

SHAKESPEARE *Sok raj semmiért* c. vígjátékát küldte fel a színműbíráló választmányának s választ nem kapván, közbenjáróul kéri fel EGRESSY-t.

Magyar ered. kézír. 4-r. 4 l. (1 és 4 l. írás, cím a 4. lapon, piros p.) Növedék-napló 1901: 7.

ÁCS ZSIGMOND — Gyulai Pálnak. Laskón, 1890. Septemb. 23. Méltóságos Ur! Kegyes Pártfogó Uram!... Ács Zsigmond mk. laskói reform. pap.

Ács Zs. Washington IRWING *Sketchbook*-ját lefordította s elküldötte GYULAI-nak, de bár ez megígérte, hogy a fordítást hamarosan kiadja, mindemellett régóta nem hallott Ács a kézirat sorsáról.

Magyar ered. kézír. 8-r. 2 l. — Növedék-napló 1911: 18. Gyulai-hagyaték.

ÁCS ZSIGMOND — Rómer Flórisnak. Laskó, (Baranya Megyében) 1879. Augustus 13. Nagyságos Fő-Tisztelendő Ur! Egy római emlékmaradvány... Ács Zsigmond mk. laskói református pap.

Ács Zs. a laskói ref. templom falába épített római emlék kezdetleges rajzát küldvén, felvilágosítást kér RÓMER-től az emlékre nézve. Laskó helység rövid földrajzi leírása. Ács úgy hiszi, hogy az emlék JULIANUS császártól származik, illetőleg abból a korból való. Laskó történetének néhány fontos adata, LAMPE művéből erre vonatkozó idézet.

Magyar ered. kézír. 2-r. 4 l. (1—2, 4. l. írás, cím, 5 kr. pósta b. piros p.) 1 l. ceruza-rajz. — Növedék-napló 1895: 27.

ÁCS ZSIGMOND — Rómer Flórisnak. Laskón, 1879. Septemb. 16. Nagyságos Fő-Tisztelendő Ur! Vettem becses levelel... Ács Zsigmond mk. laskói reform. pap.

Ács Zs. megkapta RÓMER küldeményét s most régi pénzeket küld Laskó határából. Egyszersmind a római emlék méreteit közli, közben a laskói ref. templom átépítésének adatait említi. A KATANCHICH könyvéből vett feliratú töredék már nincs meg. Nagy örömmel látná ő és bátyja, Ács Gedeon, RÓMER-t Laskón.

Magyar ered. kézír. 8-r. 3 l. — Növedék-napló 1895: 27.

ADAM ALBERT — Friedl ezredesnek. München, d. 29-ten Jäner (!) 1855. Hochverehrter Herr Hauptmann! Das Bild von Temesvár... Ihr ganz ergebenster Albrecht Adam mpr.

Temesvár képe, a melyet a császár megbízásából készít, nem sokára készen lesz; de az arcképekhez a megfelelő anyagra volna szüksége. HAYNAU, HAUSLEIB és KAMMING képe már megvan, de szeretne még néhányat hozzájuk. Tanácsért fordul ez iránt FRIEDL-hez, a kinek az arcképét szintén óhajtaná. KAMMING ezredes és HAUSLEIB hollétéről kér-

dezősködik. HAYNAU-nak Komárom alatt fölvelt arcképét óhajtja felhasználni.

Német ered. kézír. 8-r. 4 l. — Növedék-napló 1906: 17.

ADAMOVICS MATHILD — Egressy Gábornak. Pest, 24/3. 865. Tisztelt Tanár Ur! Örömmel ragadom meg az... még élek Adamovics Mathild mpr.

Neve napján üdvözli.

Magyar ered. kézír. n. 8-r. 1 l. boríték. — Növedék-napló 1901: 7.

ADLER IGNÁCZ — Abonyi Lajosnak. Budapest, 1894. 13/2. Mélyen tisztelt uram! Egy oly alázatos kéréssel... Budapest, VII., Dob-utca 11.

Mivel néhány zenei dolgozata már megjelent, és SERLY Lajos azokról kedvezőleg nyilatkozik, arra kéri ABONYI-t, hogy egyik népszínműve zenéjét ő reá bizza.

Magyar ered. kézír. k. 8-r. 2 l. — Abonyi-hagyaték. Növedék-napló 1911: 58.

ÁDÁM IVÁN — Rómer Flórisnak. Sümegh, 1879. X. 7. Mélyen tisztelt Nagyságos Uram! Becses sorait köszönettel... Nagyságodat erőben egészségsben Ádám mpr.

Küldi Zalára vonatkozó rajzait. Nem a monografiára szedte össze a rajzokat. «A régi várromokról többnyire 3 rajzot vettem fel, hogy a «Balatonmelléki várak erődítési rendszer»-éről... világos képet nyujtsak». Felmérte a hosztádi templomot, a karakói földvárt, a sümeghi földalatti romok alapjait átküldte. Megkapta RÓMER dolgozatait, a Pálosokra vonatkozó jegyzeteket. Felsorolja a helységeket, a melyekről kívánatos volna rajz. Mellékel az 1876—7. évi sümegi értesítőt.

Magyar ered. kézír. 4-r. 4 l. («Salföld Zalában» felíratú ceruzarajz 1 lap, 8-r.) — Növedék-napló 1895: 27.

ÁDÁM IVÁN — Rómer Flórisnak. Sümegh, 1879. okt. 27-én. Igen tisztelt Nagyságos Ur! Bátorkodom Nagyságodat értesíteni... alázatos szolgálja Ádám Iván mpr.

A KÓSA-féle kivonatok elkészülnek, a rendeki régi templom alaprajzát ÁDÁM megcsinálta, a nála levő alaprajzok másolataival is mihamar elkészül, a többi rábízottakkal együtt. Kéri RÓMER-t a Pálosokra vonatkozó rajzok ügyében.

Magyar ered. kézír. 4-r. 3 l. (1—2. l. levél, 4. l. cím, 5 kr. pósta b.)
— Növedék-napló 1895 : 27.

ÁDÁM IVÁN — Rómer Flórisnak. Sümegh, 80. VI. 13.
Igen tisztelt Nagyságos Ur! E hó 8-dikán voltam... Aláz. sz.
Ádám Iván mpr.

BARCZA Sándor elvezette őt a romokhoz. A csabi templom alaprajzát lemérte, a kiskeszii templomrom alig látszik, a nagykeszii templom fala tele van római téglával; ezekről részletes tudósítás. A Földvár maradványának méretei. A tárkányi kerek templomka messzire látható; CHERNEL birtoka; alaprajzát fölvette, melynek vázlatát ide jegyzi; ásatás. Tudósítás az ottani utak elágazásairól. Küldi a sümegi ásatás eredményének leírását, küldi továbbá az 1879—80. évi értesítőt, a melyben tört. adatokat közöl.

Magyar ered. kézír. 2-r. 4 l. — Növedék-napló 1895 : 27.

ÁDÁM IVÁN — Rómer Flórisnak. Héviz, 1881. VII. 6.
Mélyen tisztelt Nagyságos Ur! Mindenekelőtt fogadja... Legőszintebb tisztelője Ádám Iván.

A rajzokat és leírásokat a monografia számára küldte. Innen Badacsonyra szándékozik. Szívesen elmegy RÓMER-hez. A nagy hőség lankasztólag hat mindenkire, kétszeresen RÓMER-re.

Magyar ered. kézír. 8-r. 4 l. — Növedék-napló 1895 : 27.

ÁDÁM IVÁN — Rómer Flórisnak. Héviz, 1881. jul. 14.
Mélyen tisztelt Nagyságos Ur! Kedves soraira bátorkodom... kész szolgája Ádám Iván mpr.

Elfogadja a meghívást, hogy RÓMER-t Váradon meglátogassa, de hogy RÓMER őt várja, azt el nem fogadhatja.

Magyar ered. kézír. 8-r. 2 l. — Növedék-napló 1895 : 27.

ÁDÁM IVÁN — Rómer Flórisnak. Héviz, 1881. VII. 18-án. Mélyen tisztelt Nagyságos Ur! Bocsnátot kell kérnem... kész szolgája Ádám Iván mpr.

A tervezett látogatást most nem teheti meg. Badacsony-Tomajba megy.

Magyar ered. kézír. 8-r. 4 l. (2 l. lev., 1 l. cím, 5 kr. pósta b.) — Növedék-napló 1895 : 27.

ÁDÁM IVÁN — Rómer Flórisnak. Badacsony, VII. 27. (1881.) Mélyen tisztelt Nagyságos Ur! Szerencsém, hogy egy nappal... alázatos szolgája Ádám Iván mpr.

A boglári hajó a viharban majd elmerült. Pesten senkit sem talált. FRANKÓI-hoz levélben küldi meg RÓMER ajánlatát. Fülöpön még nem volt. A salgótarjáni kolostorra is gondolt, nem a kőúti Pálos kolostor volt? PAUR Iván Badacsonyban van. PAULER is itt van.

Magyar ered. kézír. k. 8-r. 4 l. — Növedék-napló 1895 : 27.

ÁDÁM IVÁN — Rómer Flórisnak. Sümegh, 1881. X. 6. Mélyen tisztelt Nagyságos Ur! A mappa még a szobámban volt... Öszinte tisztelője Ádám Iván mpr.

A mappa elküldésével késett. Kéri RÓMER arcképét és Sümegről írott saját értekezését vissza.

Magyar ered. kézír. 8-r. 3 l. — Növedék-napló 1895 : 27.

ÁDÁM IVÁN — Rómer Flórisnak. Sümegh, 1881. X. 13. Mélyen tisztelt Nagyságos Ur! Becses sorait megkaptam... alázatos szolgája Ádám Iván mpr.

Értesíti RÓMER-t a Dörgicsében lelt kövek rajzairól. LIPP nem szólt semmit e rajzokról.

Magyar ered. kézír. 8-r. 1 l. — Növedék-napló 1895 : 27.

ÁDÁM IVÁN — Rómer Flórisnak. Sümegh, 883. V. 28. Mélyen tisztelt Nagyságos Ur! Szíves megemlékezését — Dörner... alázatos szolgája Ádám Iván mpr.

«Sümegh nagy erdejében ismét fődöztek fel romokat». A folyó tanévben nem tehetett kutatásokat.

Magyar ered. kézír. k. 8-r. 2 l. — Növedék-napló 1895 : 27.

ÁDÁM IVÁN — Rómer Flórisnak. Sümegh, 1884. IX. 27. Mélyen tisztelt Nagyságos Ur! Az újságból tudtam meg... alázatos szolgája Ádám Iván mpr.

RÓMER Zala-Apátiban időz. Visszamenet ne kerülje el Sümegyet. BARCZA Sándor ismeretlen ÁRPÁD-kori oklevelet mutatott neki, amely Zalára vonatkozik.

Magyar ered. kézír. 8-r. 2 l. — Növedék-napló 1895 : 27.

ÁDÁM IVÁN — Rómer Flórisnak. K. és h. n. (1884?)
Fogadja kedves Nagyságos... alázatos szolgája Ádám Iván mpr.

Üdvözlí RÓMER-t.

Magyar ered. kézír. 16-r. 1 l. — Növedék-napló 1895: 27.

AGGHÁZY JULIUS — Névtelennek. Budapest den. 25.
März 1888. Geehrtester Herr! Ihrer freundlichen Aufforderung...
zeichne ich Hochachtungsvoll Julius Aggházy mpr.

A *Machen's keine Geschichten* c. képének heliográf lenyomatát,
illetőleg ennek jogát át nem engedheti, mert azt már KOZMATÁ-nak és
ANGERER-nek engedte.

Német ered. kézír. k. 8-r. 1. — Növedék-napló 1903: 21.

ÁGAI ADOLF — Abonyi Lajosnak. Bécs, november 17-én
1857. Édes kedves Ferim, Hogy eddig nem irtam... k. k. Allge-
meine Krankenhaus.

ÁGAI nagy dicsérettel szól ABONYI beszélyéről, a melynek szemé-
lyeit egyenkint jellemzi. ÁGAI kénytelen egyidőre a szépirodalomtól
búcsút venni. Kéri barátját, írjon neki abonyi híreket. Szeretné, ha a
kis Josephine az ő felesége lenne. Tudósítás közös ismerőseikről.

Magyar ered. kézír. 8-r. 3 l. — Abonyi-hagyaték. Növedék-napló 1911: 58.

ÁGAI ADOLF — Abonyi Lajosnak. Pest, márczius 5-én
1866. Édes Ferim! Nem tudom olvasod-e... Márton Ferencz
urnak Abonyban.

ÁGAI, mint a *Magyar Világ* társszerkesztője, kéri ARONYI-t, írjon
afféle vidéki tárcaleveleket. El is számlálja, miről.

Magyar ered. kézír. 8-r. 2 l. — Abonyi-hagyaték. Növedék-napló 1911: 58.

ÁGAI ADOLF — Abonyi Lajosnak. Pest, (1870.) nov. 10.
Édes Ferim! Köszönöm soraidat, s kérlek... Ölel hived Adolf.

A *Magyarország és Nagyvilág* c. lap szerkesztőségének változása.
VÉRTESI megválnak a szerkesztéstől, helyét ÁGAI foglalja el. Reméli, jó
lapot csinálhat. Kéri ABONYI-t: támogassa lapját, mint GYULAI, RAKOSI,
BEÖTHY stb. támogatják. Azt hiszi, sikerül a «szépirodalmi erőket együvé
gyűjteni».

Magyar ered. kézír. 8-r. 3 l. — Abonyi-hagyaték. Növedék-napló 1911: 58.

ÁGAI ADOLF — Abonyi Lajosnak. Pest, (1870?) november 21. Édes Ferim! Ha oly égető szükségem... Márton Ferencz urnak, Abony.

Sürgeti ABONYI-t beszélyért és tárgyakat jelöl ki számára az abonyi népeletből.

Magyar ered. kézír. 8-r. 2 l. — Abonyi-hagyaték. Növedék-napló 1911: 58.

ÁGAI ADOLF — Abonyi Lajosnak. Pest, 1871. január 8. Édes Ferim! E perczben olvasom az... Ölelve hived Adolf mpr.

Nem tesz szemrehányást, hogy az *Ország-Világ*-ba előbb küldött ABONYI beszélyt, de kérdi: miért nem neki is?

Magyar ered. kézír. 8-r. 1 l. — Abonyi-hagyaték. Növedék-napló 1911: 58.

ÁGAI ADOLF — Abonyi Lajosnak. Pest, 1871. dec. 6. Édes Ferim! A «M. O.» 1867-ik folyama... Márton Ferencz urnak Abonyban.

Mivel a *Magyarország* csak egy példányban van meg a kiadóhivatalban, az 1867. évfolyamot nem küldheti, de a beszélyt lemásolathatja.

Magyar ered. kézír. 8-r. 1 l. — Abonyi-hagyaték. Növedék-napló 1911: 58.

ÁGAI ADOLF — Abonyi Lajosnak. Pest, ápr. 18. 1872. Édes Ferikém! Két dolgot kérek tőled... Márton Ferencz urnak.

Novellát kér ABONYI-tól, *A betyár kendője*-ről majd a jobboldali lapokban is kedvezőleg írnak. KORECZ Sándor ügyvédet sürgesse, hogy a SZAPÁRY-fundus dolgát bonyolítsa le.

Magyar ered. kézír. 8-r. 1 l. — Abonyi-hagyaték. Növedék-napló 1911: 58.

ÁGAI ADOLF — Abonyi Lajosnak. Budapest, 1873. május 14. Édes Ferim! Ha tán zokon is... Abonyi Lajos urnak Abonyban.

Beszélyt kér tőle s *A betyár kendője* előadása alkalmából arcképét is ki akarja adni. Pompás fametszetben nála van RECSKI Bandi, «typusa a már kiveszőfélben lévő ázsiai magyaroknak». Jellemrajzát ABONYI-tól várja.

Magyar ered. kézirat 8. r. 2. l. — Abonyi-hagyaték 1911: 58.

ÁGAI ADOLF — Abonyi Lajosnak. Budapest, 1873. dec. 3.
Édes Ferim! Adósod vagyok; le is róttam... Abonyi Lajos urnak,
Abony.

Ha az előfizetés jobb lesz, t. díjat küld ABONYI-nak. Hosszú novel-
lát kér tőle.

Magyar ered. kézirat 8-r. 1 l. — Abonyi-hagyaték. Növ.-n. 1911: 58.

ÁGAI ADOLF — Abonyi Lajosnak. Budapest, (1873.)
10. br. 10. Kedves Ferikém! Vaktában bontottam föl e levelet...
szerető barátod Adolf.

Írja meg ABONYI (RECSKY) Bandi bátyjának, hogy a fényképet már
hónapokkal ezelőtt elküldte Tóbikba; de mivel e község ismeretlen
volt a postán, a fénykép visszaérkezett.

Magyar ered. kézirat 8-r. 1 l. — Abonyi-hagyaték. Növ. n. 1911: 58.

ÁGAI ADOLF — Abonyi Lajosnak. Budapest, 1877. (ki-
vágva). Édes Ferikém! Az agárért legyen neked... igaz hived
Adolf.

Tréfás hangú levél; megbocsát, hogy ABONYI-t hiába várta.

Magyar ered. kézirat 16-r. 1 l. — Abonyi-hagyaték. Növ. n. 1911: 58.

ÁGAI ADOLF — Abonyi Lajosnak. H. és k. n. (1878.
febr. 6.) Kedves Ferikém! Az agárkámról való gondoskodást...
A tied Adolf.

Mihelyt kitavasodik, elhozza az agárát. «A farkasdi szőlő álom-
nak is szép volna, ha a budai hegyekben két szőlő is nem húzná le a
nyakam». Ennek kétes jövedelme. Szeretné pedig az ősznek egy részét
ott tölteni.

Magyar ered. kézirat 16-r. 4 l. — Abonyi-hagyaték. Növ. n. 1911: 58.

ÁGAI ADOLF — Abonyi Lajosnak. Budapest, 1878.
jun. 17. Kedves Ferim! Épen e percben, hogy... Márton Ferencz
urnak Abonyban.

Részvétét fejezi ki ABONYI-nak, anyja halálakor. Most lett csak
igazán önálló, de drága áron. A két elhalt apát követte a két édesanya.

Magyar ered. kézirat 8-r. 2 l. — Abonyi-hagyaték. Növ. n. 1911: 58.

ÁGAI ADOLF — Abonyi Lajosnak. Budapest, 1883. szeptember 26. Édes Ferikém! Feleségemmel Abonyba rándulnék... Abonyi Lajos urnak.

Kéri, hogy kocsiját küldje ki elébe a vasúthoz.

Magyar ered. kézirat 8-r. 1 l. — Abonyi-hagyaték. Növ. n. 1911: 58.

VÁCZY JÁNOS.

A KAROLING-KORSZAK ELŐTTI MINIATURA.

A Deutscher Verein für Kunstwissenschaft igaz hálára kötelezte a miniatura történetével foglalkozókat, amikor E. Heinrich ZIMMERMANN szakavatott szerkesztésében közrebocsátotta 341 nagy ívrétű fénynyomatú lapon a Karoling-korszak előtti nyugateurópai kéziratokban lévő miniaturákat, melyeknek kiváló műtörténeti jelentőséget kölcsönöz az a körülmény, hogy legfőbb ránk maradt emlékei az ezen korabeli festészetnek. A jól sikerült hasonmások négy kötetet töltenek meg, amihez még a kiadó tartalmas bevezetése járul ötödik kötet gyanánt.¹

A szöveggönyv előszavában ZIMMERMANN előre jelzi, hogy műve nem tartalmaz, végleges ítéleteket, amit a műtörténetnek ezen az aránylag meglehetősen elhanyagolt területén nem is kívánhatunk meg tőle. Paul LEPRIEUR helyesen jegyezte meg,² hogy ennek a korszaknak a miniaturáit viszonylag kevésbé ismerik és tanulmányozták. Különösen az emlékek rendszerezése, osztályozása terén alig történt valami s ZIMMERMANN épen ezen a téren, az ismert emlékek iskolák szerinti csoportosításával, szinte úttörő munkát végzett. Eredményeit a következőkben foglaljuk össze:

A Karoling-korszak előtti könyvfestészet főképviselői oly országok termékei, ahol a művészet nem évszázados hagyomány, hanem idegen behozatali cikk volt, melyet jól-rosszul kellett hozzá alkalmazni a saját érzéseikhez, vágyaikhoz. Az antik miniatura, melynek kései termékeit ezek az országok is ismerték és lehetőleg utánózták, nem forrott egybe a szöveggel, hanem megtartotta festmény jellegét, mely távlati fogásaival egyáltalán nem

¹ Vorkarolingische Miniaturen. Herausgegeben von E. Heinrich ZIMMERMANN Berlin, 1916. Selbstverlag des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft (E. V.). Ára 410 K 80 f.

² MICHEL : Histoire de l'art. I. 1. Paris, 1905. 306. l.

illetett bele a sikdiszítványok stilusába. A legrégibb ókeresztény képes kéziratok is ezt a kései hagyományt követik s az írást és képet egymástól elkülönítve tartalmazzák. Díszes kezdőbetűket, fejléceket, szóval pusztá ornamentikát nem találunk bennük. E tekintetben némi haladást mutat a bécsi Hofbibliothek RUFINUS-kodexe, melyben már tisztán dekoratív motívumok is érvényesülnek. E régi kéziratok monumentális jellegét az erőteljes uncialis betűtípus is fokozta. Amint lassankint előtérbe nyomul az aprólékosabb minuszcula, ennek mozgalmasságával karöltve a dekoratív hatásra való törekvés is érvényesülni kezd.

A praekaroling kéziratok diszítésének legjellegzőbb eleme a kezdőbetű, mely eredetileg tisztán gyakorlati okokra vezethető vissza. Az egyes fejezetek élén álló nagyobb betűk keletkezése azzal a törekvéssel kapcsolatos, hogy világosabban különítsék el az egyes részeket. Legrégibb példái a római Vaticana *Lat.* 3256. jelzetű VERGILIUS-kodexében fordulnak elő az V. századból, de az új irány csupán a VII. század közepe táján indul igazi fejlődésnek, amikor az iniciálék elvont motívumait zoomorf elemekkel vegyítették. Eleinte csupán a betűvégződéseken, vagy más alárendelt helyeken lépnek föl madárfejek s csak később uralkodik az állati alak az egész iniciálén s ez a genetikus fejlődés azért fontos, mivel kérdésessé teszi azt az eddig általános véleményt, mintha Nyugat-Európa a hal- és madárornamentika kész típusát vette volna át Keletről.

A praekaroling korabeli nyugateurópai kéziratoknak a velük egykorú, vagy náluk régibb keleti kéziratokhoz való viszonyát illetőleg ZIMMERMANN mindenekelőtt rámutat a diszítendő kéziratrészek kiválasztásánál megnyilvánuló különbségekre. Míg a korai byzánci miniátorok a fejezetek végét diszítik, addig nyugaton a dísz a fejezetek élére kerül. Szerinte azok a nyugateurópai kéziratok, melyek a görög kodexből átvették az explicit-lap tipikus diszítésmódját, rendszerint kezdőbetűdísz nélkül szűkölködnek s minthogy a ránk maradt korai byzánci kéziratok egyikében sincsenek díszes kezdőbetűk, ezen a téren Olaszországnak kell tulajdonítani az elsőséget. A byzánci és olasz hatások kereszteződése

sére a legérdekesebb példa a müncheni Hof- und Staatsbibliothek *lat. 6224.* jelzésű VALERIANUS-evangeliuma, mely Felső-Olaszországban készült a VII. század folyamán. Ebben a kodexben a fejezetvégződés byzanci minták nyomán készültek, az iniciálék olasz hagyományokban gyökereznek, míg a kezdőbetűk zoomorf végződésai az új korszak szellemét tükrözik.

A hal- és madáralakú kezdőbetűk eredetét SPRINGER¹ és RIEGL² antik, STRZYGOWSKI³ viszont keleti forrásra vezeti vissza. Byzanci kéziratokban az ilyfajta kezdőbetűk csupán a X., örmény kéziratokban pedig csupán a XI. század óta fordulnak elő, ami önmagában véve még nem volna akadály, minthogy feltételezhető, hogy ez elemek épűgy, mint a képanyag, korábbi — ma már elkallódott — kéziratokból való másolatok. De ZIMMERMANN már azért is megtagadja a közös eredetet, mivel a nyugateurópai állatalakú iniciálék egészen elvontak, heraldikai jellegűek, míg az örmény kéziratokban előfordulók életteli esek, teljesen natralista felfogásról tanúskodók. Ehhez járul még az is, hogy az inzuláris és karoling korabeli kodexekből, melyek pedig a legerősebb keleti hatás alatt állanak, teljesen hiányzanak a madár- és halalakú kezdők. Mindezek alapján ZIMMERMANN feltevése e kérdést illetőleg a következő. Az iniciálék első nyomai kései antik latin kéziratokban fordulnak elő, de a VII. század elejéig viszonylag ritkák s néhány geometriai díszre szorítkoznak. A VII. század közepe táján veszi kezdetét a hal- és madárformák schematikus belevitele a kezdőbetűkbe, ami az iparművészet egyéb terein is általános szokás volt abban az időben. Ezeket az autochton formákat később kétségtelenül befolyásolták a keletről importált iparművészeti cikkek.

Kezdetben a madár sűrűbben szerepel az iniciálékon, mint a hal. A nagyobb méretű madarak, melyek az iniciálé vagy az

¹ Der Bilderschmuck in den Sakramentarien des frühen Mittelalters. Abhandlungen der kgl. sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. Phil.-Historische Klasse. XI. köt. 346. s köv. II.

² Altorientalische Teppiche. Leipzig, 1891. 166. l.

³ Der Dom zu Aachen. 53. l.

árkádok belsejét töltik ki, anélkül, hogy szerves kapcsolatba lép-
nének ezzel a kerettel, az egykorú plasztika és iparművészet által
szolgáltatott mintákra vezethetők vissza s főleg a luxeuili kolos-
tor termékeiben gyakoriak. Valamivel később, 700 körül, lép föl
a luxeuili iskola termékeiben a hal, melynek első, rendkívül
elvont, formájával a luxeuili *Lectionarium*-ban (Paris, Bibl. Nat.
lat. 9427.) találkozunk. E hal alakja megegyezik a British Mu-
seum egy alexandriai ezüstkálján látható haléval s minthogy a
Lectionarium-ban antik indázat is föllép, valószínű, hogy a hal is
antik átvétel. A luxeuili halak teste levél- és karikadísszal min-
tázott.

A szigorúan heraldikai madártípus szintén korán föllép s
úgy látszik szövetmintázatokból való kölcsönvétel. Főleg az
északkeleti frank kéziratcsoportnál gyakori s a VIII. század közepe
táján, keleti hatás alatt változatosabb formákat ölt.

A corbiei iskola halformái zömökebbek s talán épűgy a
luxeuili iskolából származnak, mint a csak szórványosan előfor-
duló madarak. A fleuryi másolóműhelynek tulajdonítható kodexek
halformáit nyulánk test, széles fej és pálmalevélhez hasonló fark
jellemezi.

Az olasz kéziratok hal- és madárformái szilárd hagyomány-
ról nem tanúskodnak s jobbára a corbiei, luxeuili, vagy a fleuryi
iskola utáinzatai. Igen figyelemreméltóak a barcellonai székesegy-
ház GREGORIUS *Homilia*-it tartalmazó kötetének madártípusai, me-
lyek valószínűleg Spanyolországban keletkeztek. A lyoni kézira-
tok egységes típusokat a zoomorf iniciálisok terén nem tartal-
maznak. A hal- és madárformájú kezdők e változatossága élénk
ellentétben áll a byzánci és örmény kéziratok zoomorf betűinek
tipikussá vált schemáival, ami lehetetlenné teszi a meroving
könyvfestők tőlük való függését. Csupán egy tekintetben egyez-
nek az összes meroving kezdőbetűk s ez a díszítésül alkalmazott
állatok abszolút nyugalma. Az egymás mellé helyezett, gyakran
egymást megfogó madarak és halak sohasem küzdenek egy-
mással.

Egyéb zoomorf elemek a praekaroling kéziratokban csak

elvértve fordulnak elő s teljesen magukon viselik az esetlegesség bélyegét. Nagyobb jelentőségük csupán a kutyáknak s kutyaalakú négylábuaknak van, melyek a VIII. század közepe óta az északkeleti frank csoportban, keleti hatás alatt, föllépnek. A feltüntetett állatok változatossága révén külön hely illeti meg a gellonei *Sacramentariumot* (Paris, Bibl. Nat. lat. 12.048.), melyben tyúk, kakas, gólya, oroszlán, nyúl, kacsza, kecskebak stb. is előfordul. Ez a változatosság mintegy előkészít azokra a naturalista madarakra, melyek a karoling-korszak kezdetekor a kánon-táblákon jelentkeznek.

A többi díszítő motívum közül legérdekesebb a szalagfonadék. Az olaszországi kéziratok ebből a szempontból sem valami változatosak. A fonadék e kodexekben kizárólag az iniciálék törzsökénél nyer alkalmazást, még pedig a széles, kétágú fonadék alakjában. A VIII. század közepe után francia hatás alatt három- és négyágú fonadékok, sőt egymásba szövődő komplikáltabb láncolatok is előfordulnak. A lyoni iskola a fonadékot teljesen mellőzi s a luxeuli sem él vele különösen gyakran. Ez utóbbi iskola néhány terméke azért fontos, mert rajtuk végigkísérhetjük, mint alakulnak át hármassal fonadékká az egymásba kapcsolt nyolcasok. Az északkeleti frank iskola termékeiben eleinte csupán a kettős fonadék fordul elő, de a VIII. század második felétől fogva a hármassal fonadék s egyéb komplikáltabb formák is gyakoriak. A fleuryi iskola a kettős fonadék mellett a négyes fonadékot is ismeri. Corbieban eleinte a fonadék egészen ismeretlen s a VIII. század közepe előtt csupán szórványosan fordul elő.

Sokkal számosabbak a növényi díszítő elemek. Olaszország ezen a téren is tartózkodó. A legkorábbi olaszországi kéziratokban előforduló néhány indázat egészen antik szellemben van tartva. A lyoni iskola termékei közül csupán a szent Ágoston-kodex (Lyon, Bibl. Municipale Ms. 604) tartalmaz alig felismerhető levéldíszet. A luxeuli kéziratok korai és kései példányai teljesen mellőzik, míg a középső korszakba esők, elsősorban a már említett *Lectionarium* bőven él vele. Főleg a levélpalmettát kedvelik, mely a wolfenbütteli szent Ágoston-kodexben (Herzog. Bibl. 99. *Weis-*

senburg) indával párosul. E motívumok kétségkívül antik eredetűek. Viszont más növénymotívumok a római *Missaléban* (Bibl. Vaticana *Regin. lat. 317.*) s a würzburgi szent ÁGOSTON-kodexben (Universitätsbibl. *Mp. Theol. Fol. 64a.*) kétségkívül keleti szövetmintákra vezethetők vissza. Ugyancsak keleti, valószínűleg byzánci hatás alatt állanak a corbiei iskola levélornamentikái, melyek legváltozatosabban a petrogradi szent BASILIUS-kodexben (Császári Ktár, *lat. F. v. I. IV. 2.*) szerepelnek. A többi kéziratcsoport növénydíszje a luxeuli és corbiei termékekével szemben egészen jelentéktelen.

Egyéb díszítő motívumok közül a kereszt-, csillag- és rozettaalakú díszítmények említendők, melyek valószínűleg keleti textil-munkákból kölcsönöztek.

Színezés dolgában a korai kéziratok a gyengéd, tompa színeket kedvelik. A piros inkább rózsaszín és ritkán fordul elő. Böven élnek a zöldszínnel, melyhez némi szürkésbarna festéket kevertek. A korai corbiei kéziratoknál az alapszín sárgásszürkébe átmenő barna, melyről a piros, zöld és feketés kék jól kiemelkedik. Ennélfogva a korai kezdőbetűk színhatása nyugodt és diszkrét; de csakhamar emelkedik a színek intenzitása. A zöld erőteljesebb lesz s a cinóber uralkodóvá válik. Velük egyidőben az élénk sárga szín is föllép, melyet eddig nem ismertek. Az átmenetet a kétféle színezés között legjobban a római JUSTUS URGELLENSIS-kézirat (Bibl. Vallicellana *B. 62.*) képviseli a VIII. század közepe körül. A színezés a század második felében a legrikítóbb.

A kezdőbetűk szerkezete szintén erős változásnak volt alávetve az idők folyamán. A legkorábbi iniciálék kisméretűek és csinosak, de már a luxeuli *Lectioarium*-ban (700 körül) növesznek indulnak. Eleinte csupán az I. és T. betű szára nő meg s valóságos keretléccé bővül, de csakhamar horizontális irányban is elhatalmasodnak. A VIII. század közepe táján megindul az a szokás, hogy egész sorok iniciálékból tevődnek össze, sőt a kései corbiei kéziratokon egész lapok csupa kezdőbetűkből állanak s ezzel előkészítenek a karoling-korszak gyakorlatára, amelyben az «Initium» ln. szótagja gyakran az egész lapot betölti. A kezdő-

betüket eleinte körzővel szerkesztették meg, míg a későbbi művészek szabadabban jártak el, élénkebb, de egyúttal rejtélyesebb formákat adva iniciálisaiknak.

A kontinentális kéziratoktól teljesen függetlenül fejlődött az ir és angol szigetcsoport kodexeinek díszítése. E fejlődés menetének helyes megállapítását igen megnehezíti a fennmaradt anyag hézagossága. Míg a szárazföldi könyvdíszítés kialakulását nyomon követhetjük, addig a szigetvilág kéziratai minden előkészület nélkül, kifejelettségük teljes pompájában állanak előttünk. A bangori *Antiphonale* (Milano, Bibl. Ambrosiana) és a *Catagh-Psalterium* (Dublin, Royal Society of Irland), nyomorúságos kezdőbetűik következtében némelyek szemében a kezdőfokot képviselik, míg ZIMMERMANN szerint a fejlődési folyamatba bele nem illeszthető, elszigetelt próbálkozásokul tekintendők, melyek otromba dísze nem a miniatura korabeli fejlődési fokát, hanem a miniatörök járatlanságát bizonyítja. Emellett a *Catagh-Psalteriumot* rendszerint túlkoránra, szent COLUMBA idejébe szokás tenni, holott az jóval későbbről, a VIII. század végéről való. Minthogy az ir kéziratok javarésze keltezetlen, a kormeghatározásnál a legnagyobb óvatsággal kell eljárunk. ZIMMERMANN szerint teljesen hibás az a sokak által képviselt álláspont, mely szerint a gazdagabb díszű kéziratok okvetlenül későbbiek, mint a szegényesebb kiállításúak s hogy a kevésbbé bonyolult díszítő elemek mindig korábbi fejlődési fok ismérvei. Szerinte ez az álláspont csupán egyes iskolákon belül jogosult, mivel könnyen lehetséges, hogy bizonyos iskolák végig kitartottak az egyszerűbb ornamentika mellett s más iskolák gazdagabb díszű termékeivel szemben kormeghatározó értékkel nem bírnak. Így az eddigi felfogás szerint a durrowi *Evangeliarium* (Dublin, Trinity College libr. 57.) egyszerűbb motívumai alapján a legkorábbi fejlődési fokot képviseli (600 körül), a lindisfarnei *Evangeliarum* (London, British Museum, Cotton Nero D. IV.) a középső fejlődési fok reprezentánsa (700), míg a kelli *Evangeliarium* (Dublin, Trinity College libr. A. I. 6.) növénymotívumainak a karoling-korszak ornamentikájával való rokonsága révén mindkettőnél későbbi alkotás (800, sőt 900 körül). A három evan-

geliumos könyv közül egykorú bejegyzés alapján csupán a lindisfarnei példány kora biztos, a másik kettő ZIMMERMANN szerint vele körülbelül egykorú s a bennük fellépő különbség onnan magyarázható, hogy a három kézirat három különböző könyvfestő iskola terméke. A book of Durrow-nak Írországban nem voltak követői, de tovább hatott Angliában és a moselvidéki iskolában. A book of Kells Angliában csak közvetve hatott, míg Írországban szinte az egész későbbi termelésre irányítólag befolyt. Végül a lindisfarnei *Evangeliarium* csupán Northumberlandban volt némi hatással.

A VIII. század folyamán Canterburyben egy új művészi irány bontakozik ki, még pedig byzánci hatás alatt. A szigetvilág kalligrafikus díszítő elemeit plasztikus jellegű ornamentika váltja föl; a paszomántfonadék tovább is tartja magát, de bonyolultabb mustrázatokká szövődik; a régi állati motívumokat pedig ugyancsak keletről származó újabb állati alakzatok szorítják ki. Hasonló fejlődési irány állapítható meg Dél-Angliában, mely a VIII. század végi és IX. század eleji kontinentális kéziratfestészetre is kihatott. De azért, mint a petrogradi *Evangeliarium* bizonyítja (Csász. Ktár lat. F. v. I. N. 8.) a VIII. század harmadik negyedéből, a szigetvilág művészetének a síkdíszítményekhez való ragaszkodása tartós.

Az ir és angolszász miniaturára tényleg legjellemzőbb a díszítéseknek még a figurális elemekben is megnyilatkozó vonalszerű felfogása. Emellett a jellegzetesen kelta díszítő motívumok gazdagsága is jellegzetes ismérvük, melyek közt első helyen az palmettából délkeleti Angliában kifejlődött trombita-motívum és a főleg a Book of Kellsben meglepő szabad alakokat öltő spirális motívum említendő. Kevésbé fontos szerepet játszanak az illető betűkhöz való hasonlatosságuk miatt Z, J. és I. mustrának elkeresztelt motívumok, melyek épúgy, mint a bécsi DIOSKURIDES-kodexben már előforduló ú. n. «kelta fémponatok» keletről származtak. Igen fontos eleme az ir kéziratok díszítésének a szalagfonadék, mely a legkorábbi inzuláris kodexekben is sűrűn és gazdag változatosságban szerepel s amely legvalószínűbben keletről,

elsősorban Szíriából való behozatal, melynek iparművészetében a VI. század óta nagy szerepet játszott.

A trombita- és csigavonalmintázat mellett a legeredetibb ir díszítmény az állati ornamentum. CUMING 1857-ben azt a tételt állította föl, hogy ezek az állati alakok a szalagfonadékból fejlődtek. Ezt az állítást rendszerint a durrowi *Evangeliarium* 174^b levelére szokták alapítani, melynek négy harántcsíkján az egymásba fonódó állatok első pillantásra szalagfonadék benyomását keltik a szemlélőben. ZIMMERMANN szerint az állatok és a szalagfonadék közt legfeljebb annyiban áll fenn kapcsolat, hogy a szalagfonadékban megnyilvánuló mozgás volt arra hatással, hogy kizököntsék az állatokat eredetileg nyugodt helyzetükből s bonyolult egymásba fonódásukat idézzék elő. A minta pontos forrását mindeddig nem lehetett megállapítani. A germán eredet igen kérdéses; sokkal valószínűbb, hogy itt is keleti kölcsönvétellel van dolgunk. A Book of Kells négylábúi, melyek feje inkább a kutyaéhoz hasonlít, alighanem ugyanabból a forrásból valók, ahonnan a kézirat szertelenül megnyult nyakú madarai is származnak. Talán keletrómai zománcmunkák utánzataival van dolgunk. Az ir állatornamentika Angliában is elterjedt, de a VIII. század közepe után Dél-Angliában másféle állattípusoknak adott helyet.

Növényi díszítő motívumok az ir kéziratokból rendszerint hiányzanak. E tekintetben kivétel a Book of Kells, melynek növényi díszítményei már rendkívül stilizáltak, de azért a naturalista alap még kicsillan belőlük. A keleti származás itt is valószínű.

Ugyancsak keleti, valószínűleg szír mintákra vezetendők vissza a Book of Kells figurális elemei, melyekből azonban — néhány csekély kivétellel — szinte teljesen kiveszett az eredeti minta plasztikus hatása. A Book of Kells-től függő kéziratcsoport tagjaiban ugyan az alakok plasztikus mivolta egész a IX. századig tartja magát, de más kéziratokban a plasztikus irány teljesen háttérbe szorul az alakok teljesen síkdíszítményszerű felfogása mellett. Angliában a Book of Kells figurális típusa igen kevésbé ter-

jedt el, míg Walesben a Book of St. Chad (Lichtfield, Cathedral Library) evangelistái határozottan hatása mellett tanúskodnak. Northumberlandben kései antik miniaturák hatása érzik, míg Dél-Angliában a VIII. század közepe óta új byzánci minták jutnak érvényre, melyek egészen felforgatják a régi inzularis stilusjellegét, amit az a körülmény is elősegített, hogy a régi kelta díszítő motívumokat is új mintázatok kezdik kiszorítani.

Az evangelisták állatjelképei szintén két csoportba oszthatók. Az első csoport Angliában a VIII. század közepéig él, amikor Dél-Angliában az alakokkal együtt a szimbolumok is változnak. Realisztikusabb megjelenésük, mely ellentétben áll a korábbi fajta elvont formáival, a karoling-korszak típusaihoz hozza őket közelebb. A korai csoport állatjelképei különböző típusokra vezethetők vissza, melyek legtöbbször kétségtelenül keletről származik. Az a felfogás, hogy az evangélista emberi alakjának és állati jelképének együttes ábrázolása nyugateurópai eredetű, nem állja meg a helyét azok szemében, akik a ravennai S. Vitale-templom mozaikjait byzánci alkotásoknak tartják, hacsak föl nem tesszük — ami szintén nem lehetetlen — hogy a byzánci művészeknek a nyugati szokáshoz kellett alkalmazkodniuk.

A Book of Kells iniciáléi kétfélek, egy részük ornamentális keretükkel az egész lapot betöltő erőteljes, határozott formájú, gazdagon díszített betűk, míg a szövegben egészen másfajta, kisebb kezdőbetűk láthatók. Ez utóbbiak törzsökét jobbra széles, fekete sáv alkotja, melynek alapját kisebb díszítő motívumok töltik ki s melynek végződése is hasonlóképp díszítettek. Ezen a betűkonturjait eléggé hiven követő kezdők mellett, állati és emberi formákból egyberótt iniciálék is előfordulnak, melyek nem valami nagy tekintettel vannak a betű alakjára. Ez a második típus a későbbi ir. kéziratokban túlnyomó többségre jutott.

Dél-Angolországban jelentős változás állott be a kezdőbetűk terén a VIII. század közepe táján. Az iniciálék felépítésének szigorú és építészeti megkötöttsége elvész és határozottan csinos formáknak ad helyet.

Szinezés dolgában a durrowi *Evangelium* és a Book of

Kells két jól megkülönböztethető típust képviselnek. A Book of Durrow zöld, piros és barnás sárga színekre alapított színhatása harmonikus, de nehézkes és élettelen, míg a Book of Kells sokkal gazdagabb és világosabb színskálával rendelkezik, melyet a legkeresettebb módon alkalmaz. A zöld és világos piros ebben az utóbb említett kodexben csak ritkán szerepel, viszont az ibolya annál sűrűbben. A Book of Kells színezési finomságait csupán a lindisfarnei *Evangeliarium* festője értette meg, habár miniaturáinak színhatása attól jelentékenyen eltér. Irorszában a későbbi kéziratok színei nehézkesebbek, zavarosabbak; főleg az olajzöld színárnyalat bontja meg a lapok összhangját. Egyik-másik 800 körül keletkezett kézirat színhatása egyenesen ríkító. A Book of Durrowtól függő kéziratok egy ideig világosabb színárnyalatokat használtak, majd ismét a régi színekre térnek vissza.

Az ír és angolszász szerzetesek közismert hittérítő missziója az európai szárazföldön a miniatura fejlődésére sem maradt hatástalan. Főleg az angolszász kéziratfestés gyakorolt erős hatást a kialakuló karoling kéziratdíszítésre, elsősorban a franko-szász, a toursi, fuldai és délnémet iskolákra.

Ez összefoglaló bevezetés után ZIMMERMANN sorra jellemzi bőséges kéziratanyag alapján az egyes iskolákat.

A sort az olasz kéziratok nyitják meg (I—34. tábla), melyek száma 23. Ezek a würzburgi Universitätsbibliothek. *Mp. theol. fol. 68.* jelzetű *Evangeliariuma* talán Dél-Olaszországból a VII. század második feléből, a veronai Biblioteca Capitolare XXXVIII. jelzetű SULPICIVS SEVERUS: *de vita Martini* c. kézirata, mely Veronában készült 517-ben, a párisi Bibliothèque Nationale nouv. acquis lat 1592. jelzetű HILARIUS *de trinitate* c. kodexe, mely a VII. század folyamán készült Észak-Olaszországban vagy Dél-Franciaországban, ugyane könyvtár lat. 10.593. jelzetű BASILIUS *Homiliae* c. kézirata a VII. század közepéről és lat. 2769. jelzetű EUCHERIUS *Formulae spirituales* c. kodexe a VII. század végéről, a müncheni Hof- und Staatsbibliothek lat. 6224. (cim. 13.) jelzetű *Evangeliariuma* Északkelet-Olaszországból 675 körülről, a bécsi Hofbibliothek lat. 563. jelzetű s *Excerpta e patribus* c.

gyűjteményes kötetének 122—177. levele Bobbióból 720—730 tájáról és *lat.* 181. jelzetű *AETHICUS Cosmografia* c. műve ugyanonnan a VIII. század 3. negyedéből, a veronai Biblioteca Capitolare XV. századi kézirata, mely szent JEROMOS *Epistolae in Gai institutiones* c. művét tartalmazza a VIII. század első harmadában, talán Bobbióban készült másolatban, a st. galleni Stiftsbibliothek 730. számú ROTHARUS *Edictus* c. kodex talán Bobbióból 700 körüli időből, a milánói Biblioteca Ambrosiana *B. 159. sup.*,¹ *F. 84. sup.*,² *I. 101. sup.*³ és *C. infl 98.*⁴ jelzetű kéziratai, mind a négy a VIII. századból s Bobbióból, a római Biblioteca Vittore Emanuele 2094. és 2107. számú kéziratai, mindkettő talán Novarából s az első AUGUSTINUS *De genesi*, a másik pedig EUCHERIUS LUGDUNENSIS *Opera* c. művét tartalmazza, amaz a VII. század utolsó harmadából, amaz 750 körüli időből, ugyancsak valószínűleg novarai származású az ottani Biblioteca Capitolare CXXXIV. számú *Collectio Canonum* c. kézirata a VIII. század végéről, a boroszlói Könygl. Bibliothek *Rehdig. 169.* jelzetű *Evangeliariuma* északkeleti Olaszországból a VIII. század közepéről, a karlsruhei Hof- und Landesbibliothek *Aug. LVII.* jelzetű ISIDORUS-kézirata Észak-Olaszországból 780 tájáról, a római Biblioteca Vaticana *Reg. lat. 9.* jelzetű középolaszországi szent PÁL levelei a VIII. század közepéről és *Vat. lat. 3835., 3836.* jelzetű Homilia-gyűjteménye, mely ugyanebben az időben készült Rómában, a veronai Biblioteca Capitolare *LV.* számú ISIDORUS-kodexe Veronából, a VIII. század utolsó harmadából és *LXII.* számú szent JEROMOS-kodexe ugyanonnan a VIII. század végéről.

Minde kéziratok meglehetősen szerény díszítésűek s csak a VIII. század vége felé készült északolaszországi darabok ornamentikája gazdagabb. Megállapodott hagyomány nem fejlődött ki bennük. A legtöbb emlék Veronába és Bobbióba lokalizálható. Veronában a VIII. század elején a luxeuili iskola hatása jelentkezett. A bobbiói kéziratok a milánói Ambrosiana iniciálékkal

¹ GREGORIUS: *Moralia in Job.* ² *Vitae patrum.* ³ *Canon Muratorianus.*

⁴ MAXIMUS TAURENSIS: *Homiliae.*

bőségesen díszített GREGORIUS-kodexe köré csoportosíthatók, mely egykorú bejegyzés szerint a 747-ben oklevélben szereplő ANASTASIUS apát részére készült. Kezdőbetűi kisméretűek s eléggé durva kivitelűek, színezésük nehézkes, ornamentikájuk meglehetősen egyhangú. Legjellegzetesebb díszítő elemek az emberi fejek és kezek, melyek byzánci hatásra vallanak. Figyelemreméltók egyes betűk kutyafejvégződése is, melyek valószínűen specifikusan olasz alkotások. Ugyane stilust mutatják a milánói *F. 84. sup.*, *I. 101. sup.*, *C. inf. 98.* és a bécsi *lat. 131.* jelzetű kéziratok.

Még szegényesebb korai illusztrált kéziratokban Spanyolország. Szerzőnknek csupán két spanyolországi darabot sikerült felkutatnia (35—37. tábla): a müncheni Hof- und Staatsbibliothek *lat. 6436.* jelzetű szent PÁL-töredékét a VII. század közepéről, mely csupán az abbreviaturák sajátosságai alapján utalható Spanyolországba s a barcelonai székesegyháznak a VIII. század elejéről való, GREGORIUS *Homiliae in evangelia* c. művét, melynek kezdőbetűdísze erős olasz hatás alatt áll.

Ugyancsak szorosabb kapcsolatban állanak az olaszországi kéziratokkal a lyoni és délfraanciaországi eredetű kodexek (38—43. tábla). Ezt a csoportot öt kézirat képviseli, úgymint CLERICUS *Breviarium*a a VII. század közepéről, jelenleg Münchenben a Hof- und Staatsbibliothekben *lat. 21.501.* jelzet alatt; a berlini Königl. Bibliothek *Philipp 1745.* jelzetű *Canones*-kézirata a VII. század végéről, a lyoni Bibliothèque municipale *Ms. 443.* és *Ms. 604.* jelzetű lyoni származású ORIGENES, illetve szent ÁGOSTON kézirata a VII. század második feléből s a kölni Dombibliothek 212. számú *Collectio Canonum*-a a VII. század közepéről. A legtöbb meglehetősen kisméretű, szerény ornamentikájú s gyengéd színezésű iniciálékkal bír. A 604. számú lyoni kézirat friss és graciosus konturokkal bíró kezdői ugyanarra a hatásra vallanak, mely a korai corbiei kéziratokon is tapasztalható. Valamivel gazdagabb kiállítású az olasz hatás alatt álló kölni kodex.

Sokkal fontosabb a luxeuili kolostor műhelyéből kikerült kodexek csoportja (44—74. tábla). E csoport 19 kéziratból áll, nevezete-

sen: a párisi Bibliothèque Nationale *lat. 11.641*. (Szent ÁGOSTON: *Homiliae et epistolae*, a VII. század utolsó harmada), *lat. 9427*. (*Lectionarium Gallicanum*, 700 tájáról) *lat. 2739*. (*Variorum Patrum Miscellanea*, a VIII. század 2. negyedéből), *lat. 14.086*. (*Variorum Patrum Miscellanea*, a VIII. század 2. negyedéből) és *lat. 10.910*. (FREDEGARIUS SCHOLASTICUS: *Cronica*, a VIII. század elejéről) jelzetű kézirataiból, a római Biblioteca Vaticana *Reg. lat. 317*. jelzetű *Missale Gothicum*-ából (700 tájáról), az ivreai Biblioteca Capitale Ms. I. jelzetű GREGORIUS: *Regula pastoralis* c. kéziratából, a VII. század végétől, a londoni British Museum *Add. Mss. 878*. (GREGORIUS: *Moralia*, 750 tájáról) és *Add. Mss. 29.972*. (Szent ÁGOSTON: *Sermones*, a VIII. század 2. harmadából) jelzetű kézirataiból, a veronai Biblioteca Capitolare *XL*. számú GREGORIUS *Moralia* c. művét tartalmazó kodexéből, 700 tájáról, a wolffenbütteli Herzogliche Bibliothek *99. Weissenburg* jelzetű és szent ÁGOSTON *Homiliae* c. művét tartalmazó kéziratból, a VIII. század 2. harmadából, a würzburgi Universitätsbibliothek *Mp. Theol. Fol. 64a*. (AUGUSTINUS: *De psalmis*, 750 tájáról) és *Mp. Theol. Fol. 68*. (Evangelium kánonlapjai, 740 tájáról) jelzetű kézirataiból, a petrogradi Császári Nyilv. Könyvtár *Lat. G. v. I. N. 14*. jelzetű GREGORIUS: *In Ezechiel* c. kéziratából, a VIII. század 2. negyedéből, a valenciennesi Bibliothèque Municipale *495*. számú kéziratából, mely EUSEBIUS és szent JEROMOS krónikáit tartalmazza, a VIII. század 2. negyedéből, a fuldai Landesbibliothek *Codex Bonifantianus* 2. jelzetű, *Varii Patres ecclesiae* c., 750 körül készült kodexéből, a bécsi Hofbibliothek *lat. 675*. jelzésű egyleveles töredékből, 760 tájáról, a cambridgei Corpus Christi College Library *304*. számú IUVENCUS-kéziratából, 775 tájáról s végül a st. galleni Stiftsbibliothek *188*. számú kéziratából, mely MAXIMUS TAURINENSIS egyházi beszédeit stb. tartalmazza, 775 tájáról.

A luxeuili kolostor szent COLUMBAN alapítása s így a legrégibb termékek valószínűleg inzuláris hatás alatt állottak. A párisi AUGUSTINUS-kodex (*lat. 11.641*.), melyből egy-egy töredék Genfben és Petrográdban őriztetik, 680 körül keletkezett, amint ezt

egyrészt az unciális betűtípusok szabályosabb, zártabb kompozíciójú formái, másrészt díszének a 680. évi római zsinatot aláíró DESIDERIUS ivreai püspök számára készült és Ivreában őrzött GREGORIUS-kodexszel való rokonsága bizonyítja. A papyrusra és pergamentre vegyesen írt párisi kézirat iniciáléinak színezése erősen megromlott. A barnás szürke, piros és zöld szín közül főleg ez utóbbi szinte teljesen kifakult. A díszítmények sorában a karikamintázat van túlsúlyban. Itt-ott növényi motívumok nyomai is feltűnnek. A vele stilisztikailag rokon ivreai kodexben a karikaminta már erősen közeledik a szalagfonadék felé. Figyelemre-méltó a 4a. levélen látható P-kezdő, melynek szára a szép meroving minuszkulákkal írt lap egész hosszán végignyul s még az írásoszlopon is túlterjed. Ennek a legrégebbi stílusnak egy újabb stílusba való átmenetét képviseli a vaticani *Reg. lat. 317.* jelzetű *Sacramentarium*, melynek újításai világosan a régibb kéziratokban látható iniciálé- és arkádformák továbbfejlesztése. E kézirathoz igen közel állanak a würzburgi *Burkard-Evangeliarum* kánonívei, valamint a londoni *Add. Mss. 11.878.* szerény ornamentikája. A luxeuili iskola legkiválóbb terméke a párisi *lat. 9427.* jelzetű *Lectionarium*, mely az eddig említett kéziratok összes díszítő motívumait egyesíti és továbbfejleszti. Az egész vagy fél szöveg-hasáb mentén végigfutó keskeny díszlécek könnyed és változatos kivitele különös figyelmet érdemel. A D betűk hosszúra kinyúló végződése nem egyenes díszlécek, hanem sokkal szabadabb formációkra vezetnek. Nem kevésbé gazdag ornamentikájú a petrogradi kézirat (*Lat. Q. v. I. N. 14.*), melynek kisebb, négyszög-idomú minuszkulái a VIII. század közepére vallanak. A lapok díszítése némileg más, de alapjában a *Lectionarium* s az azt megelőző kéziratok stilisztikai elveiből folyik. A legszembeötlőbb különbség a szöveghasábok keretelése; amihez a lap balmentén végignyuló betűsárban volt megadva a kiindulópont. Arkáddísz is a régebbi minták természetes fejleménye. A madárformák viszont, melyek a *Lectionarium*-ban életteljesebbek, itt ismét visszaesnek régi merevségükbe. Az ornamentika részleteinek fölismerését megnehezíti az erősen megfakult színezés. A petrogradi kéz-

irat arkádjaival azonos stilben vannak tartva a valenciennesi 495. számú kodex arkádjai, míg az oszlopok pálmáindája a *Lectionarium* hasonló díszével rokon. E három kézirat képviseli a luxeuili könyvfestézet középfokú stílusát. Az iskola későbbi termékeiből hiányzik a díszítmények finomságai iránti érzék s az írás és díszítmény kölcsönös kapcsolata; a régi formákat szellemük átértése nélkül alkalmazzák, ami díszük minden gazdagsága s részben eredetisége dacára élettelen jelleget nyom e kéziratokra. Az elzászi Weissenburgból származó wolfenbütteli kéziratban, mely igen gazdag díszítésű, a palmetta-motivum, mely már a luxeuili *Lectio-narium*-ban és a petrogradi GREGORIUS-ban is feltűnik, különösen nagy szerepet játszik. A fejlődés még későbbi fokán áll s úgy színezés, mint rajz dolgában jóval nyersebb a fuldai Landesbibliothek *Cod. Bonifatianus* 2. jelzetű kézírata, melyben az ornamentális részleteket színeztek helyettesítik. A madáralakok teljesen hiányzanak, míg a tipikus luxeuili hal gyakran előfordul. Vele rokon a londoni *Add. Mss.* 29.972. jelzetű kézirat.

A fleuryi iskolába sorolt három kézirat (75—84. tábla): a berni Stadtbibliothek 219. számú, 740 táján írt szent JEROMOS-kodexe, a párisi Bibliothèque Nationale *Nouv. acq. lat.* 1598. és 1599. jelzetű, 760 körül készült *Homilia*-gyűjteménye és az autuni Bibliothèque de la Ville *Ms.* 3. jelzetű, 751—754 körül másolt *Evangelarium*-a származási helyét oklevélszerűen igazolni nem lehet. A berni unciális-kézirat szegényes díszé, így az iniciálé törzsében egyesített fonadék és halfej, világos olasz hatásra vall. Az autuni *Evangelarium* főjelentősége az egész lapnyi képekben áll, melyek minden rajzbeli esetlenségük dacára sejtetik a keleti minta művészi jelentőségét. A sort a 12b. levélen látható Maiestas nyitja meg, mely egy középső nagy és a négy sarkon elhelyezett kisebb medaillonokból áll. A középső medaillon foglalatja zöld és sárga, míg a kisebb medaillonoké épügy, mint Krisztus discszoszorúja, barna, melyet a pergamen eredeti színében hagyott kerek foltok tarkáznak. Az esetlenül trónoló Krisztus s a két oldalán álló angyalok ruhája barnássárga. Az arcok festetlenül maradtak, csupán Krisztus orra sárga. Krisztus hajzata zöld, az angyaloké pedig

barna. A négy sarokmedaillon a négy evangelista jelképeit keregeteli. A 18b. levelet MÁTÉ, a 187a. levelet MÁRK, a 187b. levelet LUKÁCS és a 188a. levelet JÁNOS evangelista álló alakja tölti be. Az átlag 27 cm. magas és 21 cm. széles képek alapja a festetlen hártya. Minden egyes evangelista körvonalai barna festékekkel készültek, ruhájuk kék és zöld, az árnyékolást barna, erőteljes vonások alkotják. Az alakok egy-egy hatalmas árkád alatt foglalnak helyet, melyek szegélye piros, szalagfonadékos díszre pedig sárga és kék. Az árkád körívében az evangelisták jelképei láthatók. Az arcok, kéz és láb világos sárgára színezett, a hajzat szürkés kék. Az alakok síkszerű átstilizálása éppen nem sikerült s igen messze állanak az ir és angolszász kodexek ilyenmű termékei mögött.

A frank kolostori könyvtárak sorában egy sincs, melyből oly sok kézirat maradt volna ránk, mint a VII. század közepe táján BATHILDA királyné által alapított corbiei kolostorból. A kolostor alapító szerzetesei Luxeuilből kerültek ki, ami a corbiei könyvfestőműhely legrégibb termékein is megérzik. A corbiei iskola termékei a következő 31 kézirat (85—118. tábla): a párisi Bibliothèque Nationale-ban a lat. 12.097. jelzetű *Collectio Canonum*, a VIII. század elejéről, a lat. 17.655. jelzetű GREGORIUS TURONENSIS-féle *Historia Francorum* 700 tájáról, a nouv. acq. lat. 1740. jelzetű ószövetség-töredék a VIII. század 2. negyedéből, a lat. 3836. jelzetű *Collectio Canonum* 700 tájáról, a lat. 12.135. jelzetű AMBROSIIUS-féle *Hexameron*, a lat. 11.681. jelzetű BEDA *super Lucam* etc., a lat. 12.155. jelzetű szent JEROMOS *super Ezechiel*, a lat. 11.627. jelzetű szent JEROMOS *in Esaiam*, mind a négy 800 tájáról, a lat. 12.190. jelzetű szent ÁGOSTON *De consensu evangelistarum* 760 tájáról, a nouv. acq. lat. 1619. jelzetű ORIBASUS *Synopsis* 770 körülről, a lat. 13.028. jelzetű ISIDORIUS *Ethymologiae* a VIII. század 3. negyedéből és a lat. 2824. jelzetű *Patres ecclesiae* 780 tájáról, a newyorki MORGAN-Library GREGORIUS *Moralia in Job* c. kézirata és *Evangeliarium* 700 tájáról, a petrográdi Császári Nyilvános Könyvtárból a lat. F. v. I. N. 2. jelzetű szent BASILIUS *Regula* és lat. Q. v. I. N. 13. jelzetű szent JEROMOS *Epistolae*, mindkettő 700 tájáról, továbbá a lat. F. v. I.

N. 11. jelzetű *Initium Vitae Scti Lupi* a VIII. század 2. harmadából, a *lat. F. v. XIV. N. 1.* jelzetű FORTUNATUS 800 körülről, a *lat. Q. v. I. N. 4.* jelzetű *Patres ecclesiae* a VIII. század 1. harmadából, a *lat. O. v. I. N. 2.* jelzetű szent MÁRK *evangelium-töredék* a VIII. század közepéről és a *lat. F. v. I. N. 6.* jelzetű szent AMBRUS *In Lucam* 770 tájáról, a cambrai-i Bibliothèque de la Villeben a *Ms. 684.* jelzetű GREGORIUS TURONENSIS *Historia Francorum* a VII. század utolsó harmadából és a VIII. század 2. negyedéből, a római Biblioteca Vallicellában a *B. 62.* jelzetű IUSTUS URGELLENSIS *In cantica canticorum expositio* 750 tájáról, a római Biblioteca Vaticanában a *Regin. lat. 257.* jelzetű *Missale Francorum* a VIII. század 2. negyedéből és a *Pal. lat. 493.* jelzetű *Missale Gallicanum vetus* 770 tájáról, a st. galleni Stiftsbibliothekban a *Cod. 214.* jelzetű GREGORIUS *Dialogi* a VIII. század 3. negyedéből, a cambridgei Corpus Christi Collegeban a *Ms. 193.* jelzetű AMBROSIIUS *Hexaemeron* a VIII. század 3. negyedéből, a berlini Königlische Bibliothekban a *Hamilton 132.* jelzetű *Canones*-kézirat 700 tájáról, a londoni British Museumban a *Burney 340.* jelzetű ORIGENES *Homiliae* a VII. század utolsó harmadából, a chartresi Bibliothèque Municipaleban a 40. számú GREGORIUS *Moralia in Iob.* a VIII. század elejéről s a kölni Dombibliothekben a 98. számú ISIDORUS *Quaestiones* a VIII. század 3. negyedéből.

E kéziratok sorából a párisi Bibliothèque Nationale *lat. 17.655.* jelzetű kodexe, mely GRÉGOIRE DE TOURS frank krónikáját tartalmazza, egy részében teljesen luxeuili hagyományokat őrzött meg, míg túlnyomó részében az új iskola vonásait tartalmazza. Különösen szembeszökő a különbség az iniciálékon szereplő halformánál, mely a merev és zömök luxeuili típustól eltérően hajlékony testtel, hatalmas fejjel s erősen keskenyedő farkkal bír. Figyelemreméltó továbbá az egyik I betű testét mustrázó byzanci palmetta-díszítmény is. Ezzel a kodexszel szoros rokonságban áll két petrográdi kézirat, a *Lat. Q. v. I. N. 13.* és *Lat. F. v. I. N. 2.,* melyek elseje azért is fontos, mivel byzanci jellegű. Szent JEROMOS miniaturája világosan rávall a byzanci hatásra. Iniciálisokban rend-

kívül gazdag a Biblioteca Vallicellana JUSTUS URGELLENSIS-e, melyben a régebbi kéziratok világos borpiros, zöld és barna színárnyalatai mellett a későbbi kéziratok cinóberje is jelentkezik. Szinte minden egyes lapján van kezdőbetű, melyeken a leveles mustrázatú halak mellett itt lép föl először a kettős fonadék. Úgy ez a kézirat, mint számos kevésbé díszes társa, a még nem teljesen kialakult ab-típusú minuszkulákkal van írva. E típust régebben «longobard írás»-nak nevezték, azután «corbiei írás»-nak is keresztelték el, míg LOEW *Paleographia sacra*-jában ab-típusnak nevezte el. Rövidítéseit során LINDSAY nem egy jellegzetesen inzuláris abbreviaturát mutatott ki s ugyanily hatásra vall a későbbi kodexekben pl. a párisi *lat. 11.007*. N-jében föllépő szalagfonadék is, mely a Vallicellana-kézirat fonadékából nem fejlődhetett. A kéziratok pontos időrendi egymásutánját nem lehet megállapítani. A kétségtelenül Corbieből származó kéziratok mellett szerző olyan kodexekből is hoz hasonmásokat (118—126. tábla), melyek corbiei hatás alatt készültek. Ezek a berlini Königlische Bibliothek *Theol. fol. 354*. jelzetű GREGORIUS *Moralia in Iob*. c. kézirata a VIII. század 3. negyedéből, a londoni British Museum *Add. Ms. 24.143*. jelzetű GREGORIUS *Moralia* c. kodexe 770—80 tájáról, a cambrai-i Bibliothèque Municipale 937. számú ISIDORIUS-kodexe 775 körülről, a boulogne-sur-mer-i Bibliothèque Municipale 42. sz. szent JEROMOS-a 780 tájáról, a bruxellesi Bibliothèque Royale 2493. számú Kánon-gyűjteménye ugyanebből az időből és 9850—53. számú *Vitae patrum* etc. kézirata 700-ból, az épinali Bibliothèque Municipale *Ms. 68*. jelzetű szent JEROMOS-a (*Opuscula*) 744-ből s végül a müncheni Hof- und Staatsbibliothek *lat. 6278*. jelzetű GREGORIUS *Moralia in Iob*-ja a VIII. század 3. negyedéből.

Ugyancsak luxeuili behatás alatt áll az a 10, teljes biztonsággal nem lokalizálható kézirat (127—143. tábla), melyet ZIMMERMANN valószínű keletkezési helyükről északkeleti frank csoportnak keresztelt el. Ezek: a párisi Bibliothèque Nationale *lat. 17.654*. (GREGORIUS TURONENSIS *Historia Francorum*), *lat. 2706*. (szent ÁGOSTON *De Genesi*), *lat. 2110*. (EUGIPIUS *Excerpta ex operibus*

Augustini) és *lat. 12.241.* (CASSIODORUS *Expositio super psalmos*. III. rész) jelzetű kéziratai 790, 725, 750 és 775 tájáról, a montpellieri Bibliothèque de la Ville 3. számú *Evangelarium*a a VIII. század közepéről, a gothai Herzogliche Bibliothek *Membr. I. 75.* jelzetű gyűjteményes kötete 725 tájáról, a római Biblioteca Vaticana *Reg. lat. 316.* jelzetű *Sacramentarium Gelasianum*-a 750 tájáról, az oxfordi Bodleian Library *Laud. Miscell. 126.* jelzetű szent ÁGOSTON *Epistolae* c. kodexe ugyanebből az időből és *Douce Ms. 176.* jelzetű *Evangelistarium*a 800 tájáról s végül a kölni Dombibliothek 67. számú szent ÁGOSTON *Ennarationes in psalmos* c. kézirata, mely 785 és 819 között készült. A csoport legrégebb tagja a párisi *lat. 17.654.* jelzetű GRÉGOIRE DE TOURS, melynek erőteljes uncialisai, továbbá kezdőbetűinek alakja és színezése egyformán a luxeuli korai tipussal rokonok, bár egyik-másik eleme e típustól eltér.

Még nagyobb fokú az eltérés a párisi *lat. 2110.* jelzetű kéziratban, ahol az egyes könyvek végződéseinél szabadon maradó lapfelületet díszítmények töltik ki, melyek keletről importált szövevekről másoltattak. Ezt az új irányt sokkal szervezettebben kifejlesztve találjuk a Vaticana *Sacramentarium Gelasianum*-ában, melybe számos állati és növényi motívum került be a keleti szövevekről. Vele egy fejlődési fokon áll a *Laud. Misc. 126.* jelzetű oxfordi kézirat.

Ezzel a csoporttal szoros rokonságban áll 5 más kézirat, melyeket a luxeuli minuszkulákból fejlődött írásokban szereplő különös formájú *a* betűről a-típusnak keresztelt el a szerző (144—149. tábla). Ezek a laoni Bibliothèque Municipale *Ms. 137.* jelzetű PAULUS OROSIUS *Historiae* c. és *Ms. 423.* jelzetű ISIDORUS *Liber rotarum* c. kodexei 760 tájáról, a londoni British Museum *Add. Mss. 31.031.* jelzetű GREGORIUS *Moralia* c. kodexe 760 körülről, a párisi Bibliothèque Nationale *lat. 12.168.* jelzetű szent ÁGOSTON *Quaestiones in eptaticum* c. és a cambridgei Corpus Christi College *Ms. 334.* jelzetű ORIGENES-kézirata a 770 körüli időből. Valamennyi közül a legfontosabb az első helyen említett kézirat, melynek ornamentikája világosan összefügg az északkeleti

francia iskolával. Kisebb méretű kezdőbetűiben azonban határozottan önálló felfogás érvényesül.

Már a karoling-korszakba esik a st. galleni Stiftsbibliothek 731. számú VANDÜLGARIUS-kézirata (150—153. tábla) a VIII. század utolsó tizedéből és a párisi Bibliothèque Nationale lat. 12.048. jelzetű *Sacramentarium*-a (153—159. tábla), mely a IX. századból való bejegyzések tanúsága szerint akkor Gelloneban volt s ha szerzőnk mégis foglalkozik velük, ezt csupán azért teszi, mivel eddigelé mindkettőt a praekaroling-korszakba tették. Főleg az ú. n. gellonei *Sacramentarium*-ot a meroving kéziratfestészet egyik iskolai példájának szokták tekinteni. Így pl. Paul LEPRIEUR is, aki az eddigi szokáshoz híven, a Héraultban fekvő Gelloneban látja a kodex keletkezési helyét.¹ Ezt a felfogást nemcsak az a körülmény cáfolja, hogy a Gellonera vonatkozó bejegyzések a kodex keletkezésénél jóval későbbiek, hanem az is, hogy betűtipusa a cambraii székesegyház részére készült s az ottani Bibliothèque Municipale 300. számú szent ÁGOSTON-kodexével azonos. Az a spanyol hatás, melyet egyesek gazdag ornamentikájában látni véltek, épen nincs beigazolva s abban leli magyarázatát, hogy a kodex keletkezési helyét Dél-Franciaországban keresték. Sokkal valószínűbb, hogy szír befolyással van dolgunk, habár teljesen azonos stílus szír kéziratok sem maradtak ránk.

Az írországi kéziratok nagy részét sem datálni, sem pedig lokalizálni nem lehet teljes biztonsággal. Ilyenek a 160—200. táblán reprodukált kéziratok, számszerint 22. Ezek a dublini Trinity College Library 57. és 58. számú *Evangelium*-ai a VIII. század elejéről, továbbá 60. és 59. számú *Evangelium*-ai a VIII. század 2. feléből, 56. számú *Evangelium*-a 900 tájáról és 50. számú *Psalterium*-a a XI. század végéről, a st. galleni Stiftsbibliothek 51. számú *Evangelium*-a 750—760 tájáról, 1395. számú különböző kodexből való töredékei 800 körülről s 60. számú szent JÁNOS *Evangelium*-a ugyanebből az időből, továbbá 904. számú PRISCIANUS-kodexe a X. század elejéről,

¹ MICHEL: Histoire de l'art. Paris, 1905. I. 313. l.

a torinói Biblioteca Nazionale *O. IV. 20.* jelzetű *Evangeliarum-töredéke*,¹ az oxfordi Bodleian Library *Auct. D. 219.* jelzetű *Evangeliarium*-a 800 tájáról, a londoni Lambeth Palace Library *Evangeliarium*-a a IX. század 2. feléből, a fuldai Landesbibliothek *Cod. Bonifat. 3.* jelzetű *Evangeliarium*-a 800 tájáról, a GWYNN dublini tanár tulajdonában lévő 807-ben íratott *Evangeliarium*, a leydeni Egyetemi Könyvtár *lat. 67.* jelzetű PRISCIANUS *Institutiones grammaticae* c. s 838 ápr. 11-éről keltezett kézirata, a cambridgei St. John College *C. 9.* jelzetű *Psalterium*-a a X. század 2. feléből, a londoni British Museum *Harley 1023.* jelzetű *Evangeliarum*-a a XII. század közepéről és *Add. Mss. 36.929.* jelzetű *Psalterium*-a 1200 tájáról, a párisi Bibliothèque Nat. *Nouv. acq. lat. 1587.* jelzetű *Evangeliarium*-a, mely Észak-Franciaországban készült, ir hatás alatt, 800 körül s végül a würzburgi Universitätsbibliothek *Mp. theol. fol. 69.* jelzetű szent PÁL *Epistolae* c. 800 körül írt kézirata.

Minde kéziratok közül a legfontosabb az ú. n. Book of Durrow és az ú. n. Book of Kells. Amaz a dublini Trinity College *A. IV. 5.* jelzetű *Evangeliarium*-a, mely egész a reformáció koráig az 553 és 563 közt szent COLUMBA által alapított durrowi kolostor tulajdona volt. 248, egyenkint 15·7×24·6 cm. nagyságú levélből áll s egykor ezüsttel borított kötéssel volt ellátva, mely FLAUN király uralkodása alatt (879—916) került a kézira. A kézirat subscriptiója: «Rogo beatudinem | suam scē praesbitere | patricii ut quicunque | hunc libellum manu te | nuerit meminert colum | bae scriptoris qui hoc scripsi | himet evangelium per XII | dierum spatium ġtia dñi nri s. s.» egyszerű átvétel abból az eredetiből, melynek alapján jelen másolat készült 700 körül. A kézirat egyes lapjai az újabbkori átköttetés alkalmával elkeveredtek. Az I., II. és III. levél eredetileg a kézirat elején vagy végén

¹ Ez a kézirat a torinói könyvtárban dühöngött tűzvész alkalmából elpusztult, a miniaturák kivételével, melyek a kéziratból lefényképeztetés céljára épen ki voltak emelve. A tűz okozta nagy hőemelkedés következtében azonban e lapok is összezsugorodtak, a festésük lepattogzott, úgy hogy teljesen átfestették őket a helyreállítás alkalmával.

állott. Az *Ib.* levél díszlap, mely szalagfonadékos keretben kétágú világos sárga keresztet ábrázol, különböző árnyalatú piros festékekkel fölrakott szalagfonadékos alapon. A *Iib.* levél ugyancsak díszlap, mely fonatdíszű keretben ugyancsak fonatdíszű keresztet ábrázol, szárai között az evangelistáknak ma már csak barna körvonalakban látszó jelképeivel. Mindkét miniatura erősen körül van vágva s új lapra felragasztva. A *IIIa.* levél teljes tükrét betöltő díszítmény csigavonalakból és trombita-motivumokból tevődik össze. Egész lapnyi díszlapok láthatók még a *13a*, a *77b*, a *107b* és *174b* leveleken, míg a *76b* levél JÁNOS, a *116b* levél LUKÁCS, a *173b* levél MÁRK és a *245b* levél MÁTÉ jelvényét ábrázolja változatos keretekben. Iniciálék vannak az *1a*, *8a*, *14a*, *15a*, *78a*, *118a*, *175a* és *234b* leveleken, az egyszerű díszítésű kánontáblák pedig az *5a–7a* leveleket töltik be. Főleg a kezdőbetűk finom kivitelű fonatdísze alapján ZIMMERMANN e kéziratot, melyet eddig 600 körülre szoktak tenni, a VIII. század elejére helyezi.

A Book of Kells ugyancsak a dublini Trinity College tulajdona. Ez az *A. I. 6.* jelzetű (58. sz.) *Evangeliarium*, mely 1541-ig a szent COLUMBAN alapította kellszi kolostor birtokában volt. 339, 25,5 × 32,8 cm. nagyságú levélből áll s több kéz írása. Valószínűleg azonos azzal az aranykötésű *Evangeliarium*-mal, melyet 1006-ban elloptak s amely 20 hónap múlva kötésétől megfosztva újra napfényre került. Ez a legpazarabb díszítésű ir kézirat, melynek szinte minden lapján van legalább egy kis ornamentum. Az erősen lekopott *1a* levélen a négy evangelista jelképei láthatók ékítményes keretbe foglaltan. Az *1b–5a* lapot a kánonok gazdagon mustrázott arkádjai töltik be. Az arkádok oszlopait fonatos, spirális és zoomorf minták élénkítik. Az arkádok mezejében az egyes evangelista jelvények láthatók. A *7b* levél a trónoló Madonnát ábrázolja szerafok körében. A *8a* levelet nehezen olvasható díszírás tölti be, melyet madarakkal ékített IN kezdőbetűcsoport vezet be. Utóbbi alatt biborszínű köpenybe burkolt férfi guggol. Egy-egy 6,5–11,3 cm. magas kezdőbetű látható a *12a*, *13a*, *15b*, *16b*, *18a* és *19b* levélen. A *27b* levélen a négy evangelista jelvénye látható, változatos díszű keretelésben. A *28b* levelet MÁRÉ,

a 32b levelet pedig egy másik evangelista ülő alakja tölti be gazdag ornamentikájú keretben. A 33a levél kettős keresztet ábrázol pazarul díszített négyszögbe foglaltan, míg a 29a és 33a leveleket szinte teljesen kitölti egy-egy kezdőbetűcsoport. A 45a levélen egy 12 cm. magas iniciálé szerénykedik, a 114a levél Krisztus elfogatását ábrázolja, a 114b és 124a leveleket nagyobb méretű iniciálék díszítik, a 129b levél ismét a négy evangelista jelképét hozza egy-egy medaillonba bekomponálva, a 130a és 183a levél ismét nagyobb méretű kezdőbetűket tartalmaz, míg a 187b levél MÁTÉ és MÁRK jelképét ábrázolja. A 188a levelet szinte teljes egészében a Quo betűcsoport tölti ki, míg a 202b levélen Krisztus megkísértetése látható. A 203a és 285a leveleket ismét egy-egy iniciálé s néhány díszbetűs szövegsor foglalja el. A 290b levélen immár harmadszor fordulnak elő az evangelisták jelvényei, ezúttal a két átlóval felosztott négyszög háromszögű mezőibe illesztve. A 291b levélen JÁNOS evangelista ül, a 292a levél pedig ismét gazdag díszítésű kezdőbetűcsoportból áll.

A Book of Kells stílusával rokon kéziratok egyike sem éri el ennek gazdag díszét. Legközelebb áll hozzá a st. galleni Stiftsbibliothek 51. számú *Evangelarium*-a, melynek evangelista képei, két különböző típust képviselnek. E típusok közül a régibb áll közelebb a Book of Kells formáihoz. Az újabb tipushoz tartozó képek rajzában és színezésében bizonyos eldurvulás észlelhető, ami azonban épen nem dönt emellett, mintha a kézirat a kontinensen készült volna. LINDSAY a kodex svájci keletkezése mellett a 295. levélen olvasható zárósort s a szövegben előforduló rövidítéseket hozza föl. A zárósort azonban jóval későbbi (a X. század elejéről való) hozzátétel, a svájci kéziratokban használt rövidítések gyűjteménye pedig ma még annyira hiányos, hogy ezen az alapon végérvényű következtetések nem vonhatók. Ugyancsak szoros kapcsolatban áll a Book of Kells-szel és a st. galleni *Evangelarium*-mal a dublini Trinity College Book of Mulling-nak nevezett 60. számú *Evangelarium*-a, még pedig nem annyira szegényes ornamentikáját, mint inkább evangelista-képeit illetően. Ennek bizonyos mértékben továbbfejlesztése a 807-ről keletkez-

hető Book of Armagh, GWYNN tanár tulajdonában, melyet FERDOMNACH másolt TORBACH püspök részére, aki 808 július 16-án halt meg s egy évig ült a püspöki székhelyben. Miként a legtöbb egykorú kéziratokban, a képek színezetlen tollrajzok.

Egészen sajátos stílusa van a dublini Trinity College 59. sz. *Evangelium*-ának, melynek háromnegyed részét valami DIMMA másolta, úgy látszik, a VIII. század 2. felében. A kézirat csupán 4 kezdőbetűt, továbbá MÁTÉ, MÁRK és LUKÁCS arcképét és JÁNOS jelképét tartalmazza. Az alakok teljesen síkdíszítményszerű felfogásról tanúskodnak, a színek sápadtak és erőtlének. A londoni érseki könyvtár (Lambeth-Palace Library) *Evangelium*-a, melyet a 3. lapon olvasható későbbi bejegyzés alapján MAC DURNAN-ról szokás elnevezni, éppen gazdag színezése folytán a IX. század második felébe utalható. A fuldai *Cod. Bonifat.* 3. jelzetű, 65 levélből álló *Evangelium*, melynek másolója bizonyos CADMAG s amely állítólag szent BONIFÁC tulajdonában volt, világosan egy plasztikus képekkel ellátott minta ügyetlen utánzata. Különösen az arcok visszaadása emlékeztet benne a Book of Mulling-ra. A színezés nyersségére tipikus példa az oxfordi Bodleian Library *Auct. D. 2. 19.* jelzetű *Evangelium*-a, melynek miniaturái a 820-ban mint birri püspök elhalt MAC REGOL munkái. A kései iratok rajzbeli és színezési sülyedését igazolják a dublini 56. számú és a st. galleni 60. számú *Evangelium*-ok, meg a cambridgei *Psalterium*.

Az ir hittérítők tevékenysége legelőbb Northumberlandban bontakozott ki, ahol számos kolostort alapítottak, melyek az anyországgal szoros kapcsolatban álltak s az ir kultúra melegágyaivá lettek. A VIII. század első felében e kolostorokban készült kéziratok hamisítatlan ir ornamentikával bírnak s csak később vettek önálló fejlődési irányt. De már a legrégebb emlékek figurális részében is megnyilvánult az irtól eltérő olasz hatás. BEDA krónikájából tudjuk, hogy BISCOP BENEDEK a wearmouthi és jenowi apátságok megalapítója hatszor utazott Rómába, főleg hogy onnan kéziratokat és képmintákat hozzon magával s hogy negyedik útján későbbi útódja a kolostorok vezetésében, CEOLFRIED is elkísérte.

Ugyancsak BEDA szerint CEOLFRIED a Rómából hozott bibliáról három másolatot készített, melyek egyikét aggkorában magával vitte az örök városba. Csakhogy útközben, 716 szept. 25-én meghalt Langresben, mire — miként CEOLFRIED-nek a *Cod. Harley 3020.* jelzetű kéziratban lévő életrajzában olvassuk — a Rómába szánt ajándékokat rendtársai juttatták rendeltetési helyére. Ez az ajándék a firenzei Biblioteca Laurenzianá-ban *Amiatinus 1.* jelzet alatt őrzött s 1029 kéthasábosan írt levélből álló *Szentírás*, melynek inzuláris jellegét a 805a levélen látható egyetlen iniciálé szalagfonadéka árulja el. A kézirat egyetlen egykorú miniatúrája, a 706b levélen látható Maiestas-kép igen kezdetleges másolata egy kései antik eredetinek, mely valószínűleg CASSIODORUS régi Codex grandior-jában volt, amelynek 8 lapja az Amiatinus-kézirat elé van kötve. Ugyanezen CASSIODORUS-kézirat nyomán készülhettek, de még jobban távolodtak el az antik eredetitől azok az evangelista-képek, melyek a northumberlandi csoport főművét, a British Museum *Cotton Nero D. IV.* jelzetű *Evangeliarium*-át díszítik. E kézirat Lindisfarneból, egy Jarrow és Wearmouth közelében állott ir alapítású kolostorból való. A kézirat egy X. századi bejegyzése szerint a másolás EADFRITH lindisfarnei püspök (698—721), a külső foglalat ETHELWALD lindisfarnei püspök (724—740), az ötvösmű BILLFRITH anachoréta s az angol glosszák ALDRED pap munkája. Ezeket az evangelista-képeket a lindisfarnei *Evangeliarium* ornamentikájának leghivebb bámulói is kevésre becsülik. ZIMMERMANN viszont nem habozik kijelenteni, hogy a maguk nemében tökéletesek. Különvéleményét arra alapítja, hogy a tiszta síkdíszítés alapelvét bámulatos következetességgel valósította meg bennük a miniatör, amikor a három dimenziós mintákat egysíkú ábrázolásra formálta át. A kodex ornamentikája az egyes evangeliumokat megelőző diszlapra és kezdőbetűs lapra szorítkozik, míg a prologusokat, két kivétel híján, csupán kisebb méretű kezdőbetűk élénkítik. Főbb miniatúrái: a 2b levél diszlap, mely szalagmívű keresztet ábrázol, stilizált madarakból alkotott keretben, gazdag mustrázatú alapon; a 3a, 5b és 8a levél egy-egy nagyméretű kezdőbetűt s több sornyi

díszbetűt tartalmaz; a 11a, 12a, 13a és 14a a kánontáblák arkád-jait hozza; a 18b és a 19a levélnek ismét egy-egy kezdőbetű a a dísz; a 24b levél MÁTÉ képével, a 26b levél díszlap keresztalakú ékítménnyel, 27a, 29a, 90a levelek kezdőbetűkkel, 94b levél díszlap fonadékdísz állatmotivumokkal, 95a, 131a, 131b, 136b levelek kezdőbetűkkel, 137b levél LUKÁCS képével, 128b levél díszlap, 139a és 139b levél iniciálékkal, 209b levél JÁNOS képével, 210b levél díszlap, 211a levél kezdőbetűvel díszítve. A kodex kezdőbetűi karcsúbbak, mint a Book of Kells-éi s színezésük is ellentétben áll velük, mivel a nyugodt, tompa színek túlnyomóak bennük.

A lindisfarnei *Evangelium* csoportjába 8 kézirat tartozik, de sem rajzbeli kivitel, sem színezés dolgában egyik sem éri el annak művészi magaslatát. Még legközelebb áll hozzá a lichfieldi Cathedral Library Book of St. CHAD néven ismeretes töredékes *Evangelium*-a a VIII. század 2. negyedéből. Egyéb e csoportba tartozó kéziratok: a durhami Cathedral Library A. II. 17. jelzetű *Evangelium*-töredéke 725 tájáról és B. II. 30 jelzetű CASSIODORUS-kodexe a VIII. század közepéről, a berlini Königl. Bibliothek Hamilton 553 jelzetű *Psalterium*-a a VIII. század közepéről, a LOTHIAN márkai Blickling halli könyvtárában őrzött *Psalterium* a VIII. század utolsó harmadából, a kölni Dombibliothek 213. sz. *Collectio canonum*-a és a londoni British Museum Royal I. B. VII. jelzetű *Evangelium*-a ugyanebből az időből. (211—254. táblák.)

Az angolszász eredetű kéziratok egy másik csoportja, összesen 5 kodex, a párisi Bibliothèque Nationale lat. 9389. jelzetű *Evangelium*-a köré csoportosítható, mely a németországi Echternachból származik. Az echternachi kolostort WILLIBROD alapította s lehet, hogy ez a kézirat vagy még Angliában készült, vagy pedig Echternachban került ki egy angolszász szerzetes írószobájából. A 223 levélre terjedő kodexben néhány kezdőbetűn kívül, csupán a négy evangelistának egy-egy lapot elfoglaló remekművek keretekbe foglalt jelképei láthatók. E csoportba tartozó kéziratok: a cambridgei Corpus Christi College 197. számú kolligátumának 245—317. levelei, melyek a londoni British Museum

Cotton Otho C. V. jelzetű 64 levélnyi s a *Cotton*-könyvtárban 1737-ben dühöngött tűzvész alkalmával erősen megrongált töredékével együvé tartoznak; a maihingeni Fürstl. Öttingen-Wallerstenische Bibliothek *I. 2. (Lat.) 4.º 2.* jelzetű *Evangelium*-a a VIII. század 3. negyedéből, a párisi Bibliothèque Nationale *lat. 9525.* jelzetű szent JEROMOS: *Commentarius in epistolas S. Pauli* c. kézírata a IX. század elejéről s a trieri Domschatz *61.* számú *Evangelium*-a 775 tájáról, a két utóbbi valószínűleg Echternachban készült. (255—279. táblák.)

Az angolszász kéziratok harmadik csoportját 6 codex teszi, amelyek mind Canterburyből származnak és stilisztikailag annyira rokonok egymással, hogy keletkezési helyük bizvást föltehető. E csoport tagjai: a stockholmi Kung. Bibliotek *Codex aureus*-a, egy a VIII. század 3. negyedében készült *Evangelium*, a párisi Bibliothèque Nationale *lat. 281.* és *198.* jelzetű *Evangelium*-a Észak-Franciaországból 800 tájáról, a londoni British Museum *Cotton-Vespasian A. I.* jelzetű *Psalterium*-a és *Royal I. E. VI.* jelzetű *Evangelium*-a a VIII. század 3., illetve utolsó negyedéből, továbbá *Cotton-Tiberius C. II.* jelzetű BEDA *Historia ecclesiastica* c. kodexe 800 tájáról s végül a cambridgei University Library *L. I. I. 10.* jelzetű ETHELWALD-kodexe a IX. század első harmadából (280—296. tábla). A stockholmi *Evangelium*-ban vegyesen fordulnak elő festetlen és biborszínű pergamenképek s ez az első eset, hogy biborlevelek előfordulnak inzuláris kéziratokban. Úgy ez a körülmény, mint az arany bőséges alkalmazása, valamint az írás jellege indokolják a kézirat datálását, melynek állatformái is a kései angolszász iparművészeti tárgyakon előforduló zoomorf díszítményekkel állanak rokonságban.

Az angolszász kéziratok utolsó csoportját azok a VIII. század 2. felében keletkezett kéziratok teszik, melyek az előző csoportok egyikébe sem illeszthetők s melyek valószínűleg Anglia déli részében készültek. Ennek a dél-angol csoportnak a tagjai: a bécsi Hofbibliothek *lat. 1224.* jelzetű *Evangelium*-a 770 tájáról, a római Biblioteca Vaticana *Barb. lat. 570.* jelzetű *Evangelium*-a, a maeseuckyi templomi kincstár egy *Evangelium*-a s a petro-

gradi Császári Nyilvános Könyvtár *lat. F. v. I. N. 8.* jelzetű *Evangeliarium*-a. (297—326. tábla.)

Befejezésül szerző műve 327—332. tábláján néhány későbbi angolszász és angol hatás alatt készült szárazföldi kéziratból ad szemelvényeket. Ezek a durhami Cathedral Library *A. II. 16.* jelzetű *Evangeliarium*-a, a herefordi Cathedral Library *P. I. 2.* jelzetű *Evangeliarium*-a, a cambrai-i Bibliothèque Municipale 470. sz. Jób-kommentárja, az autuni Bibliothèque Municipale 4. számú *Evangeliarium*-a, a petrogradi Császári Nyilvános Könyvtár *lat. Q. v. I. N. 18.* jelzetű BEDA és *lat. Q. v. XIV. N. 1.* jelzetű PAULINUS de Nola kéziratai.

GULYÁS PÁL.

UJABB ADALÉKOK KONT IGNÁC «BIBLIOGRAPHIE FRANÇAISE DE LA HONGRIE»-JÁHOZ.

Az alábbiakban folytatom a pótlásoknak sorozatát KONT művéhez, melyhez LEVAL André¹ és ZOLNAI Béla² máris sok értékes adattal járultak. A következő adatok jórészt HEVESY Andor barátom, párisi, francia vonatkozású hungarikumokban föltötte gazdag, könyvtára szolgáltatta; néhány adata a Bibliothèque Nationale-ban akadtam rá (a Catalogue général-ban még meg nem lévőknél a helyszámot közlöm is), egy adat a M. T. Akadémia könyvtárából való.³

1659. — Abrégé de l'Histoire de ce siècle de fer contenant les miseres et calamitez des derniers temps... Dernière Edition, Reueuë & corrigée, par I. N. de Parival. Leyde, 1659. 8°. 592 l.

XIII. fejezet, 569. l.: L'Estat present de... Hongrie...

1660. — APOLLINAIRE. La Vie de Sainte Elizabeth Fille du roy de Hongrie, duchesse de Turinge, premiere Religieuse du Tiers Ordre de Saint François. Recueillie par le R. P. — Reueuë, corrigée, & augmentée par le R. P. Jean Marie, tous deux Religieux du mesme Ordre. A Paris, chez Georges Iosse 1660. 8°. 606 l.

1674. — CHARLES PATIN. Relations historiques et curieuses de voyages, en Allemagne, Angleterre, Hollande, Bohême, Suisse, &c. Par — Docteur Medecin de la Faculté de Paris. A Lyon & se vend a Paris, chez François Mugnet... 1674. 12°. 273 l.

Magyarországról 28—32. ll.

1681. — Recueil de diverses Relations remarquables des principales cours de l'Europe. Ecrites pour la plupart, par des Ambassadeurs,

¹ Supplément à la Bibliographie française de I. Kont par A. L. Budapest, Ranschburg, 1914. 8°. 50 l.

² Magyar Könyvszemle, új foly. XXII. 172—176. ll. (1914.)

³ Tájékoztatásul megjegyezzük, hogy szerző e dolgozatát még 1914. júliusában készítette Párisban.

qui ont residé a ces Cours. Traduites en François, d'un manuscrit Italien, qui n'a point cy devant été mis en lumière. Cologne, Pierre du Marteau. 1681. 16°. 838 l.

Magyarországról 191. l. — Rákócziról 264. l.

1685. — Histoire du Temps ou Journal. Par Monsieur ^{xxxx} conseiller du Roy en sa chambre des Comptes de Montpellier. Tome I. A Paris, chez Amable Auroy 1685. 12°. 431 l.

233—352. ll.: Histoire de Madame de Serin et du Comte Tekeli. — V. Ö. KUNCZ Aladár: Thököli a francia regényirodalomban 1914. 7. l.

1700. — Histoire des reines Jeanne première et Jeanne seconde, reines de Naples et de Sicile, comtesse de Provence. Paris, Vve Claude Barbin. 1700. 16°. 6 számozatlan lap + 220 l.

1711 után. — Lettre de Monsieur N. N. à son amy concernant la relation de l'affaire du Comte Zobor avec le Baron de Stralenheim. — Schreiben des Herrn N. N. An seinen Freund, betreffend die Erzählung der Begebenheit des Graf Zobors mit dem Baron von Strahlenheim. H. és é. n. 8° 16 l., bilaterális szöveggel.

A szövegben hivatkozás 1707. és 1711. kelt brosurákra: Relation de l'affaire du Comte Zobor avec le Baron de Str. és: La suite de leur demêlé jusques au sixième d'Août 1711.

1714. — JEAN LE CLERC. Bibliotheque Ancienne et Moderne, pour servir de suite aux Bibliotheques Universelle et choisie. Par — Tome II. Pour l'année 1714. A Amsterdam, chez Mortier, libraire. 1714. 12°. 460 l. + 12 számozatlan lapon Index.

187—194. ll. a köv. mű részletes ismertetése: Francisci Ant. DE SIMEONIBUS: De bello Transsilvanico & Pannonico Libri VI. . . A Rome 1713. In-4°, pagg. 320.

1724. — JEAN LE CLERC. (Mint fönt.) Tome XXII. Pour l'année 1724. Première Partie, a Amsterdam, chez les Freres Wetstein. 1724. 12°.

1—51. ll. BÉL Mátyás köv. munkájának: Hungariae antiquae et novae Prodomus 1723., részletes ismertetése.

1735. — Amusements historiques. Tome premier. Nouvelle édition. Amsterdam, aux dépens de la Compagnie. 1735. 16°. 379 l.

119—138. ll.: André, roy de Hongrie.

1764. — Histoire de Jeanne première, reine de Naples, comtesse de Piemont, de Provence et de Foscalquier. La Haye, Paris, Le Clerc. 1764. 12°. 367 l.

1773. — Mémoires de Son Excellence le Comte de Bussy-Rabu-

tin, Maréchal des Armées de l'Empereur, Général-Commandant en Transylvanie, etc., etc., etc. Paris, 1773. 14 számozatlan + 119 l.

Charles Joseph, prince DE LIGNE beloeil-i magánnyomdájának egy ritka terméke.

1783. — DE LA HARPE. Jeanne de Naples, tragédie en cinq actes et en vers; représentée par les comédiens Français le 12 Décembre 1781, par M. —, de l'Académie française... Paris, F. J. Baudouin, 1783. 8°. 87 l.

A személyek között: Louis, Roi de Hongrie... Chefs hongrois.

1785. — Les Femmes comme il convient de les voir, ou Apperçu de ce que les Femmes ont été, de ce qu'Elles font, & de ce qu'Elles pourroient être... A Londres, et se trouve a Paris, chez Bacot, Libraire... 1785. 12°. I. köt.: 144, II.: 113 l.

Magyar vonatkozások: I. 70—71. ll.: «Clémence de Hongrie», 83—84. ll. «Agra, Ville de haute Hongrie» ostroma 1552. II. SZOLIMÁN által.

1788. — La Vie de Frédéric, Baron de Trenck, écrite par lui-même et traduite de l'allemand en françois par M. le baron de Bxxx. Flectere si nequeo Superos, Acheronta movebo. Première partie. Seconde édition, revue et corrigée. A Metz... et à Paris, chez Belin, Libraire... Avec approbat. et privil. 1788. 12°. I. k.: 168. l., II. k.: 167. l. Hozzájuk kötve négy számozatlan lapon: Approbation du censeur royal.

E kiadás élén először is a fordító Bxxx-nek TRENCKhez intézett ajánlását találjuk, azután jön: Avertissement, melynek következő sorai érdekeseek: «On croit devoir prévenir le public qu'on a supprimé, dans cette traduction, tout ce qui étoit relatif aux procédures que Monsieur le Baron de TRENCK a eu à soutenir contre les personnes qui se sont emparées de ses biens.» — S aztán, úgy mint a LE TOURNEUR-féle fordításnál (KONT, 51. l.) közli II. FRIGYES porosz király szelleméhez intézett *Épître dédicatoire*-ját, továbbá TRENCK *Préface*-át. A fordítás független a LE TOURNEUR-félétől.

1788. — Mémoires de François, Baron de Trenck, commandant des Pandoures, cousin de Frédéric, Baron de Trenck, officier du Roi de Prusse. Traduits de l'Italien. Seconde édition, revue et corrigée sur la Traduct. Franç. par M. D. B. A Paris, chez Maradan, Libraire. 1788. 16°. I. köt.: 212 l., II.: 206. l.

I. k. 6. l. olv.: Observation de l'éditeur de cette seconde édition: ... ce n'est donc pas une nouvelle traduction que l'on offre aujourd'hui au Public, mais une édition plus correcte des Mémoires... Aztán elmondja, hogy a kiadás célja, közelebb hozni egymáshoz a két TRENCK-et, mintahogy LE TOURNEUR teszi. — Átdolgozott, itt-ott bővített kiadása a LE TOURNEUR-félének, a kis fejezetekre való beosztás nélkül, de egészében, a fenti megszorítással,

követi ennek a szövegét. Ezt a LE TOURNEUR-félét KONT is ismeri. (51. l.), de elhagyta ezt az érdekes jelzést: Écrits par lui-même en Italien. Traduits en françois par M. L. C. A.¹

1789. — (GR. FEKETE JÁNOS.) — Ma Solitude Sans Chagrin. Oeuvre historique et galant en prose et en vers par un Comte Hongrois. Tome I. A Lausanne, 1789. 12°.

M. T. Akadémia: Franc. irod. O. 82h. — Tulajdonkép címlapkiadása a köv. ismert könyvnek: Mes Rapsodies ou recueil de différents essais de vers et de prose du Comte de xxx Genève, 2 vol. in-12°. 1781. (I.: 302., II.: 377. ll.), de mégis ezekkel a különbségekkel: A 'Ma Solitude' első íve (16 oldal) korrigált lenyomata (a tördelés meghagyásával) a 'Mes Rapsodies' megfelelő ívének. Az első oldalról mindjárt elmaradt a 'Mes R.' frontispice-e (tájkép, előtérben egy angyal virággal); a sajtóhibák a 'Mes R.' végén közölt errata-jegyzék szerint ki vannak javítva (bár ezt az errata-jegyzéket mégis közli a 'Ma S.');

az előszó végéről a dátum (xxxx ce 15 d'Août 1780) el van hagyva, hasonlóképp el vannak hagyva az összes záró- s fejlécek is. A többi ívek szerdése teljesen ugyanaz, ugyanaz a II. köteté is (címlapja az első kötetével megegyezik, csak: Tome II.), bár a betűk kopottabbak, mint a 'Mes R.'-nél. — Gr. FEKETE János művének e kiadása eddig ismeretlen volt. — Feltűnő, hogy nyomdajelzés egyiknél sincs, valószínű, hogy nem is Svájcban készültek ezek a könyvek.

1806. — JOHN MOORE. — Voyages de —, en France et en Allemagne. Traduits de l'Anglais par Melle xxx. Paris, Perlet, Libraire 1806. N. 8°. 308 l.

Magyar vonatkozások 238. — 267. l. köv. fejezetek: Presbourg. Maison de plaisance d'un Seigneur hongrois. — Le palais et les jardins d'Esterhazy. Les Hongrois. — Réflexions sur le jeu. — Fête de Saint Étienne.

1817. — EDWARD MOORE. Les Mystères de Hongrie, roman historique du 15e siècle. Traduit de l'anglais sur la 4e édition, par Mme la Comtesse de Lxxx Paris, J. G. Dentu. 1817. 8°. I. köt. IV + 290. l.; II. köt. 256. l.

Bibl. Nationale Y² 55.153—55.154.

1818. — ANNA MARIA PORTER: Les Frères Hongrois, roman. Traduit de l'anglais de Miss —, sur la troisième édition; par Mademoiselle Aline de L. Paris, Arthus Bertrand 1818. 8°. I. köt. VIII + 244 l., II. köt. 279 l., III. köt. 279 l.

Bibl. Nationale Y² 60.205—7. — V. ö. EPhk. XXXVIII:400. l. (1914).

¹ V. ö. GUSTAV GUGITZ u. M. VON PORTHEIM: Friedrich Freiherr von der Trenck. Wien, 1912. 16. skk. II.

1829. — Mémorial de l'Officier du Génie, ou Recueil de Mémoires, Expériences, Observations et Procédés généraux propres à perfectionner la fortification et les constructions militaires. Rédigé par le soin du Comité. Avec l'Approbation du Ministre de la Guerre. Paris, 1829. 8°. 334 l.

53—69. ll.: Mémoire sur la construction d'un barrage éclusé dans la place et sur la rivière de Raab en Hongrie, pendant la campagne de 1809. Par M. DELURET, Chef de bataillon du Génie.

1837. — MICHEL DE KOGALNITCHAN: Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des valaques transdanubiens par —. Berlin, librairie de B. Behr. 1837. Tome premier. Histoire de la Dacie, des valaques transdanubiens et de la Valachie. (1241—1792). 8°. 470.

Közelebből érdekel minket az első fejezet: Histoire de la Dacie. 1—41. ll.

1839. — L. J. N. MONMERQUÉ et FRANCISQUE MICHEL: — Théâtre Français au moyen-âge publié d'après les manuscrits de la Bibliothèque du Roi par MM. — (XIe—XIVe siècles.) Paris, H. Delloye éditeur 1839. 4°. XVI + 672 l.

481—542. ll. Kiadják *Un miracle de Notre-Dame* c. a Bibliothèque Royale (ma Nationale) 7208. 4. B. jelzetű kéziratát, modern helyesírással. A kiadás élén olv. F. M. köv. jegyzetét: «L'auteur de ce drame a puisé le sujet dans le *Roman de la Manekine*, de PHILIPPE de Reims, trouvère du XIII. siècle, dont les œuvres sont conservées dans un manuscrit de la Bibliothèque Royale». Ezért közöl is részletet (542—550. ll.) a *Roman de la Manekine*-ből (ms. Bibl. Royale n°. 7609—2. fol. 2 recto, col. 1.). — V. ö. lentebb: de DOUHET, 1854.

1842. — STANISLAS BELLANGER. — Trois ans de promenades en Europe et en Asie par —. Paris, Arthus Bertrand. 1842. Tome deuxième. n. 8°. 424 l.

Magyarországról: 281. l. — 420. l.

1848. — MARCHAL. — Notice sur la Croatie Militaire et sur les autres provinces illyriennes, sous l'empire de Napoléon. Par M. le chevalier —. Académie Royale de Belgique. (Extrait du tome XV. n° 12. des Bulletins.) 8°. 20 l.

Lue à la séance de l'Académie, le 4 déc. 1848.

1849. — VICTOR RABINEAU. — Album Populaire. n° 6. Première partie. La Croisade des Hongrois (Août 1849). Paroles de —. Musique de A. Marquerie. Prix: 15 cent. — Paris, Librairie chansonnière Durand. 8°. 4 számozatlan lap.

1851. — Paquerette. Ballet-pantomime en 3 actes et en 5 tableaux de MM. Théophile Gautier et Saint-Léon, musique de M. Benoist;...

représenté sur le Théâtre de l'Opéra, le 15 janvier 1851. Paris, Mme Ve Jonas 1851. 8°. 24 l.

Az utolsó kép *Ujhasz*-ban, Magyarországon játszik.

1853. — PAUL BOITEAU: Aventures du Baron de Trenck d'après ses mémoires. Paris, Hachette 1853. 8°. 190 l.

1854. — DE DOUHET: Dictionnaire des mystères, ou collection générale des mystères, moralités, rites figurés... par le Comte — J.-P. Migne, éditeur, 1854. in-4°. 1570 hasáb (43. kötete a «Nouvelle Encyclopédie théologique»-nak, publiée par M. l'abbé Migne).

344—373. ll. *La Fille du roi de Hongrie* c. misztérium kiadása (ugyanabból a kéziratból, mint MONMERQUÉ-MICHEL 1839.) mai nyelvre átírva. A címből látjuk, hogy a csonkakezű magyar királyleány mondájával állunk szembe: «Ici commence un miracle de Notre-Dame, comment la fille du roi de Hongrie se coupa la main parceque son père voulait l'épouser, et un esturgeon la garda sept ans dans sa mulette».¹

1855. — ÉDOUARD FOURNIER. — Variétés historiques et littéraires. Recueil de pièces volantes rares et curieuses en prose et en vers. Revues et annotées par M. — Tome I. Paris, Jannet. 1855. 16°. 376 l.

323—331. ll. Lenyomata a «Le triomphe admirable observé en l'aliance de Bethleem Gabor, prince de Transilvanie, avec la princesse Catherine de Brandebourg... 1626.» c. röpirvnek; ez utóbbit l. KONT 22. l.

1857. — C. DE NUGENT: Souvenir d'un voyageur. Paris 1857.

91—94. ll.: *Le Vieux Magyare*. Stances à M. Corneck. Dátum: Battanitz-Nueva, Hongrie.

1857. — THALES BERNARD. — Poésies nouvelles par —. Paris, C. Vanier. Rigaud. 1857. 8°. 312 l.

A 3. számozatlan lapon: A la Mémoire du poète hongrois Alexandre Pétœfi, tué en combattant les Russes le 31 juillet 1849. — Magyar vonatkozású költemények: 36. l.: Au poète hongrois M. Vorosmarty. 149—154. ll.: Au poète hongrois J. Arany. 181—182. ll.: Aux Magyars. 196—199. ll.: Au poète hongrois Alexandre Pétœfi. 244—245. ll.: A Mlle Flora Majtheny.

1859. — ALFRED MICHIELS. — Histoire secrète du gouvernement autrichien. Première histoire d'Autriche écrite d'après les documents authentiques par —. Paris, E. Dentu 1859. n. 8°. 489 l.

Telve magyar vonatkozásokkal, különösen 95. l. — 182. l.

¹ V. ö. még: Magy. Könyvszemle. Új f. XXII. k. 173. l.

1861. — Mémoires de la Société des Sciences Morales, des Lettres et des Arts de Seine-et-Oise. Tome sixième. Versailles, 1861.

LV—LVII. II.: «Le petit bérèche. Idylle rustique. Imitation du poète hongrois Alexandre PÉTOEFI par Louis DEMONCEAUX, membre associé.

1861. — THÉODORE JUSTE. — Les Pays-Bas sous Charles-Quint. — Vie de Marie de Hongrie tirée des papiers d'État par —. Nouvelle édition revue et augmentée. Bruxelles & Leipzig. Paris, 1861. 8°. 291. I.

1862. — M. JOANNY-BONNETAIN. — Le Nouveau Monde européen et la diplomatie par —. Paris, Mme Veuve Joubert 1862. 8°. 183 I.

V. ö. 62—73. II.: «De l'Autriche, avec l'annexion de la Bohême, de la Croatie, de la Hongrie, etc.»

1867. — NICOLAS MARTIN. — Poésies de —. Ariel, Louise, Les cordes graves, Le Presbytère et Mariska. Quatrième édition augmentée. Paris, Dentu. 1867. 8°. 310 I.

243. I.: Mariska, Légende Magyare. 245. I.: ...«Ce poème a été inspiré par des notes trouvées sur le cœur du poète magyar Nimbsch de... tué en combattant dans les Karpathes. J'ai beaucoup connu Nimbsch à Paris en 1841. Il pouvait être alors âgé de vingt et un ans... En 1849, il fut le premier et le dernier soldat de sa chère patrie magyare. Ce nouveau rêve évanoui, il embrassa la cause d'une autre nationalité, et alla continuer la lutte dans les Karpathes. C'est là qu' une balle russe l'a frappé récemment...» Mariska, 243—310. II., magyar vonatkozású költemények, melyeket közös tartalom, Mariska, kapcsol egybe. — Bibl. Nat. Ye 27.403.

1868. — J.-B. ZITERRE. — Une voix de Cantabrie. Poésies nouvelles par —, auteur des Brises Pyrénéennes. Bayonne, 1868. 8°.

48. I.: L'Age viril. Imité de Petoefi. À M. Nicolas Martin. (Benn vagyok már a férfikor nyarában... fordítása).

1869. — De l'Autriche et de son avenir par un ancien secrétaire de légation. Paris, E. Dentu, libraire-éditeur 1869. N. 8°. 94 I.

Magyarországról passim. — LISZT Ferenc könyvtárából való példány.

1870. — PERIETZIANO-BUZEU: La Transylvanie et son union forcée avec la Hongrie par —. Paris, Pichon—Lamy et Dewez, libraires-éditeurs. 1870. 8°. 23 I.

KONT csak cikk-alakban ismeri.

1874. — [CROUY-CHANEL]. — Attila, Fléau de Dieu. Tragédie en cinq actes. Vác, 1874. Imprimerie de l'établissement industriel des sourds et muets. N. 8°. 82 I.

HEVESY Andor fűzött példányán a következő ajánlás: «Hommage d'un fils à la meilleure des mères. Vaitzen 21/V. 74. Cte de Crouy. Szerzője eszerint valamely CROUY-CHANEL gróf, talán Miklós Henrik.¹

1874. — Retour de la Turquie de Charles XII. et des troupes suédoises par la Transylvanie, la Hongrie et l'Autriche en 1714 et 1715. Traduction de l'original suédois revu et augmenté. Bruxelles, imprimerie de la Société des Bibliophiles de Belgique 1874. 12°. 147 l. Amatőr-kiadás.

1875. — JEAN SAB. — La Reine Jeanne. Drame historique inédit en trois journées précédé d'un prologue en deux Tableaux. Par M. —. Paris, E. Dentu. 1875, kis 8°. 108 l.

A személyek között: André de Hongrie. Louis de Hongrie. Gentils-hommes Hongrois.

1876. — H.—FRÉD. AMIEL. — Les Étrangères. Poésies traduites de diverses littératures par —. Paris, Sandoz et Fischbacher. (1876.) 8°. 282 l.

Magyar vonatk.: 225. l. PÉTOEFI: Mon Premier-né. (Fiam születésekor). 123 l. ua.: Les Nuages. (Felhők.) (Műfordítások.)

1878. — La Hongrie chevaline. Exposé devant servir de guide à l'Exposition Internationale de chevaux à Paris 1878. Publié par le Département de l'Élevage au Ministère de l'Agriculture en Hongrie. N. 8°. 42 l. + térkép. — Budapest, imprimerie Rudnyánszky A. 1878.

1879. — PIERRE DE SAVARUS: Dix Années d'Art. Souvenir des expositions. Paris, E. Dentu. 1879. 8°. 110 l.

XIV. fejezet: MUNKÁCSY Mihály.

1881. — G.-D. LAVERDANT: Le Christ devant Pilate par Michel Munkácsy.

Revue de l'Art chrétien, année 1881., 211—241. ll., 'Conférence faite à la Société de Saint-Jean'.

1883. — Annuaire de la Société Philotechnique, année 1882., tome 42. Paris, 1883. 8°.

122—134. ll. F.—E. ADAM: Pétoefi Sandor, Poète hongrois. Étude sur sa vie et ses oeuvres. — A cikk végén Comment je veux mourir! címmel az 'Egy gondolat bánt engemet' fordítása.

¹ V. Ö. NAGY Géza, Turul 1912. évf. 49. l.

1883. — Portraits par un Diplomate. Paris, librairie Plon. 1883. 8°. 248 l.

Magyar vonatkozások: 21. l.: le Comte Maurice ESTERHÁZY, 170. l.: la Comtesse Caroline SZÉCHÉNY.

1885. — ÉMILE DUVAL. — Les gobelets du Baron de Trenck par —, conservateur du Musée Fol à Genève. Avec deux héliogravures tirées à part et plusieurs croquis dans le texte. Paris, A. Lévy 1885. 68 l.

1885. — ÉTIENNE TÖRR. — Mémoires et notes au sujet de l'utilisation des cours d'eau du Royaume de Hongrie selon le projet du Lieutenant général —. Paris, Imprimerie Générale A. Lahure. 1885. 8°. 34 l.

1887. — LÉONCE DE LARMANDIE. — Errant. Poésies. Paris, Alphonse Lemerre. 1887.

A 111. l. 'PETŐFI Sandor' neve, s 113—128. ll. a következő költeményeinek fordítását adja: I. Mon Fils. [Que je te serre dans mes bras]; II. La mer. [Un ouragan farouche a convulsé la mer]; III. On pleurera. [Véres napokról álmodom]; IV. Chant de guerre. [Csatadal]; V. Pressentiment. [Egy gondolat bánt engemet]; VI. Voeu. [Si le Ciel me disait: «L'heure est fuyante et brève...»]

1888. — GEORGES DANZAS. — Rimes de Hongrie. Rouen, imprimerie de l'Espérance Cagniard 1888. 8°. 211 + 2 számozatlan. l.

A 2. belső oldalon olv.: Les quelques vers qui suivent ont été inspirés par un séjour dans les Carpathes, au Nord de la Hongrie. Puissent-ils refléter un côté de cette nature sauvage et redire le charme d'une hospitalité où j'ai retrouvé tout ensemble ma famille et ma patrie. (Következik 10 költemény.)

1891. — Roumains et Hongrois. Leurs rapports envisagés aux points de vue des intérêts roumains, des droits historiques et de l'équité. Par X. Budapest, 1891. Imprimerie d'Ed. Neumayer 16°. 32 l.

Különny. a Revue d'Orient et de Hongrie-ból.

1901. — La légion Klapka. — Un épisode de la guerre de 1866, par le Major Z^{xxx}, Paris, librairie militaire R. Chapelot et Ce. 1901. N. 8°. 46 l.

1904. — COMTE VALENTIN ESTERHAZY: Aventures de jeunesse. Revue de Paris, tome cinquième, 449—473. és 791—817. ll.

Ernest DAUDET pár soros előszavával; részlet Mémoires-jaiból, megjelent 1905., l. KONT 172. l.

1907. — Lettres du C^e VALENTIN ESTERHAZY à sa femme 1784—1792. Avec une introduction et des notes par Ernest Daudet. Paris, Plon—Nourrit. 1907. n. 8°. VIII + 428 l.

ESTERHÁZY Antalnak, RÁKÓCZI hű emberének unokája. Ugyanennek emlékiratait l. KONT 172. l.

1909. — Nouvelles lettres du Cte VALENTIN ESTERHAZY à sa femme 1792—1795. Publiées par Ernest Daudet. Paris, Plon—Nourrit. 1909. N. 8°. II + 391 l.

É. n. — LOUISE DREVET: Nouvelles et légendes dauphinoises. La dernière Dauphine. Béatrix de Hongrie. Avec illustrations. Grenoble, Xavier Drevet, éditeur. 8°. 354 l.

BARANYAI ZOLTÁN.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ.

ADALÉKOK SZABÓ KÁROLY RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁRÁNAK

II. KÖTETÉHEZ.¹

I.

[272.] Debreczen. 1571.

GRATIA ET PAX A DEO PATRE | Et a Dno JESV CHRISTO,
et a | septem spiritibus vel â Deo et Dno | Uno Creatore et Regene-
ratore Ele- | ctorumque Gubernatore Spiritu | Sancto | SPECTABILI AC
MAGNIFICO | Domino, Dno Nicolao de Bator, Consili- | ario, Judicique
Curiae Imperatoris Rom. Cae. | Regiaeque Maieftatis etc. ac Comit
Co- | mitatum Zabolcz, et Szathmar. | cum omnibus invocantibus nomen |
Domini in spiritu et veri- | tate multiplicentur. | AMEN. | DEBRECINI. |
Excudebat Andreas Lupulus | Anno | MDLXXI.

Úgy e címlapnak, mint magának a könyvnek, teljes másolata megvan a debreczeni ref. collegium könyvtárában a SZILÁGYI Benjámin István Synodaliai között, ahonnan Debreczeni EMBER Pál a legbecsesebb adatait merítette egyháztörténetéhez, noha igen becseseket nagy számmal mellőzött. A másolatban három oldalt foglal el az ajánlólevél, MELIUS Péter, KÁROLYI Péter, TATÁR István, KÁLLAI Mihály «és a többi atyafiak» alairásával, s 1571. szept. 16-áról Debreczenben keltezett. Ebben említés történik a Nyirbátorba november 5-ére kitűzött zsinatról. Az ajánlólevél után nyolc oldalon a zsinaton megvitatás alá kerülendő tételek vannak közölve «Theses contra anathemata et catharmata denuo a diabolo adversus Deum et spiritum ejus excitata» c. alatt, számszerint tizennégy tétel. A mű szerzője kétségtelenül MELIUS, akinek a KANYARÓ Ferenc által neki tulajdonított *Propositiones verae* c. műve nyomtatásban megjelenéséről szintén bizonyosságot meríthetünk SZILÁGYI-nak ezen kútforrásjelményéből. Ebben ugyanis az 1570-ben hasonlóképen Debreczenben a Komlós András sajtóján közrebocsátott könyv szintén megvan másolatban, de ma már csonkán.

Debreczeni ref. kollégium könyvtára.

ZOVÁNYI JENŐ.

¹ Az utolsó adalékot lásd a Magyar Könyvszemle 1914. évfolyamának 262. lapján.

Szerk.

2.

[273.] Bártfa. 1585.

SONTAG György kassai, majd szepesszombati tanító ADAMI Gedeonhoz, Kassa város jegyzőjéhez intézett s Bártfán az 1585-ik évben kelt két levelében, melyet Kassa város levéltára őriz, megemlékezik néhai KAUFNY Tóbiás, kassai jegyző halálára irt költeményéről, melyet Bártfán az 1585-ik évben kinyomatott. Első levelében, szeptember hó 12-én a készülő műről szól: «Sed quia et *epitaphium erit impressum*». Második levelével már kinyomatott művét küldi: «— ecce adsunt *exemplaria funebris carminis*». Az első levél lajstromozatlan; a másodiknak jelzése: 1915/4.

KEMÉNY LAJOS.

3.

[274.] [Beszterczebánya.] 1620.

ARTICVLI DOMI- | NORVM BARONVM, | MAGNATVM ET NOBILIVM, CAA- | TERORVMQUE STATVVM ET ORDINVM | Regni Hungariae, & Generali eorundem Diaeta | Novifolienfi, Anni millesimi Sexcentesimi vige- | fimi, ad Dominicam Exaudi, alias vltimum | Maij diem, proxime praeteritum indicta, conclusi.

Datum in Civitate nostra Regia ac libera a Montana No- | visfolienfi die vigesima nona mensis Augusti Anno Domini mil- | lesimo Sexcentesimo vigesimo. Regni nostri Hungariae primo.

Ivr. H. és ny. nélk. 26. szzl. lev. [Jelzés: A—B=1 lev., C—O=12 lev., 13 levél betűjelzés nélkül.] (Szöveg latin.)

Budapesti egyetemi könyvtár.

FERENCZI ZOLTÁN.

4.

[275.] Sárospatak. 1651.

RESPONSIO | Ad ea | Quae Cl. D. ANDREAS HOR- | VAT, Gymna-
sij Cassoviensis Rector, in | Disputatione de Omnipraesentia carnis Christi |
contra Reformatos concinnata, annoque superiore | sub titulo piae et
placidae Differtationis | publicata edifferuit. | Quam annuente Deo ordi-
narii | exercitii causâ | Praefide | JOHANNE SZÓLÓSI | Defendendam
fufcipit | STEPHANUS BUDAEUS | Illustr. Scholae Patak. Alum. | Ad
diem 30.¹ Aug. loco horisque folitis. | PATAKINI TYPIS ILLVSTRIS-
SIMI | PRINCIPIS Anno Christi, | 1651.

¹ Tintával beírva.

A₁—D. 4. 16 levél 4-r. A címlevél belső oldalán van BUDAI Istvánnak a kassai ref. egyházhoz intézett ajánlólevele. A mű HORVÁTH Andrásnak a R. M. K. II. k. 721. sz. a. műve ellen szól s ugyanő válaszolt is reá az u. o. 778. sz. a. munkájával. Erről a Responsióról mindössze ebből tudunk s SZABÓ Károly nem is vette föl a R. M. K.-ba. Nevezetes azért is, mert a sárospataki nyomdának 1651-ből más termékét nem ismerjük.

*Debreczeni ref. kollégium könyvtára és a Budapesti ref. theol. akadémia Rdday-könyvtára.*¹

ZOVÁNYI JENŐ.

5.

Sárospatak. [1654.] (RMK. II:811. sz.-hoz.)

BREVIS DIS- | SERTATIO de QVAE- | STIONE. | An prior elevatio Panis et Vini | in sacra coena, in quibusdam Ecclesiis | usitata legitimè observetur? | Efai. 8. 20. | Ad legem et testimonium; si non dixerint | juxta hoc verbum: quia non est ei matu- | tina lux. | Deut. 17. 32. | Unam quamque rem, quam ego praecipio vobis, | eam observantes facite; ne addito ei, | neque detrahito ex ea. | PATAKINI. | Typis ILLUS. PRINC. expressit, | Georgius Renius.

12-r. 31 l. A címlevél belső oldalán a zemplénmegyei ref. nemeseknek ajánlja LIPPAI Sámuel sárospataki lelkész, a mű szerzője. Maga az értekezés a 3. lapon kezdődik s a 30.-on végződik. A számozatlan 31. lapon a barátságos olvasóhoz intézett verses felhívás foglaltaik. Az eddig egy példányban sem ismeretes műnek helytelen címét adja SZABÓ Károly a R. M. K. II. kötetében 811. sz. a. s utána én is *Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban* (Budapest, 1911.) c. művemben, hol az ellene és védelmére irt vita-iratok alapján egész tartalmát ismertettem s azt is megállapítottam, hogy «legkevesebb 28 lap, de legfeljebb egy-két lappal lehetett több a terjedelme» (303. l.).

Debreczeni ref. kollégium könyvtára.

ZOVÁNYI JENŐ.

6.

[276.] [Nagyszombat.] 1657.

DECLARATIONES | NICOLAI III. | ET | CLEMENTIS V. | SUM-
MORUM | PONTIFICUM, | SYPER | REGVLAM FRATRVM MINORVM. |
QUAS | ADMR. P. F. GREGORIVS | MALOMFALVAY, | Ordinis Min-
ftrict: Observ: Lector & Praedicator | Generalis, nec non Almae Provin-
ciae S. MARIAE Hungariae | MINISTER PROVINCIALIS, &c. | Paterno

¹ Ez utóbbi adat HAMAR István közlése.

aequē ac Seraphico Regularis Observantiae aestuans | relo, ac proinde Filios suos Charismatum meliorum aemulatores, Seraphicis Patriarchae qui & ipse Apostoli & Apostolus Christi, perfectos | imitatores cupiens, demò proelo commissi, ac pro communi usu, & | emolumento praefatae sibiſſae concreditae MARIANAE PROVINCIAE | adaptari (eo fine, ut Statutis Provincialibus adjunctae, in singulis Pro- | vinciae Conventibus ad manus haberi, ac praescriptis temporibus | unà perlegi possint) demendavit. [Tyrnaviae.] ANNO M. DC. LVII.

4-r 2., 38. l. A—Ei—4 iv=10 levél. — Ez második kiadás, mint a címben levél: «denuo proelo communis... demandavit» mutatja. Első kiadás ismeretlen.

Budapesti egyet. könyvt.

FERENCZI ZOLTÁN.

7.

[277.] [Nagyszombat.] 1659.

STATUTA | CONSTITUTIONES | ET | DECRETA | PROVINCIAE | SANCTAE MARIAE | HUNGARIAE, ORDINIS | MINORUM STRICTIORIS | OBSEVANTIAE. | In Capitulo Provinciali Tirnaviae | ad S. Jacobum Apostolum die 18. Novembris | anno 1659. ritē & canonicē celebrato examinata, cor- | recta, & demum ab omnibus Provinciae Patribus, Dif- | finitoribus, & Guardianis legitimē congregatis, appro- | bata, & propria singulorum manus subscriptione | totius Provinciae nomine unanimiter | acceptata. | *Ad quod pervenimus ut idem sapiamus, & in eadem | Permanemus Regula.* Philip. 3. IV. 16.

Hely, év és ny. n. [Tyrnaviae. Typis Academicis. 1659.] 4-r 2., 78 szám. lap. és 10 sztl. levél. A—Mi—4 és Ni—2.=50 levél. — A kiadás teljesen egyezik a korabeli nagyszombati kiadványok betűivel és egy másik nagyszombati nyomtatvánnyal van összekötve. E kiadás eltér a SZABÓ Károly R. M. K. II. 936. sz. a. leírt kiadástól.

Budapesti egyet. könyvt.

FERENCZI ZOLTÁN.

8.

[278.] [Nagyvárad.] 1660.

GENTIS FELICITAS | Speculo exhibita iis, qui | num felices sint, & qvo- | modo fieri possint, cog- | noscere velint. | *Ad Serenissimum Transyl- | vaniae Principem, | GEORGIUM RACOCI.* |

[Nagyvárad. Szentzi Kertész Ábrahám.] H., év, ny. n. 8-r. 72. l. Egészen latin. A betűk eldöntik, hogy Nagyváradon nyomattott.

Budapesti egyetemi könyvtár.

FERENCZI ZOLTÁN.

9.

[279.] Nagyszombat. 1666.

CONCLUSIONES THEOLOGICAE | DE | PECCATIS ET DIVINA GRATIA | QVAS | In Alma Archi-Episcopati Univerſitate Tyrnavienſi Anno Domini M. DC. LXVI. Die 22 Menſe Decembri | PRO-PVGNABIT. | JOANNES CHERNANSKI SOCIETATIS IESV. | PRAE-SIDE | R. P. BALTHASARE GERALDINO | ex eadem Societate JESV SS. Theologiae Doctore, ejusdemque Professore Ordinario, | Nec non Facultatis Theologicae p. t. DECANO. |

TYRNAVIAE, Cum facultate Superiorum, *Formis Accademicis*. Apud Matthaeum Byller. Ivr. Egy levél. 37/49 cm. (Szöveg latin.)

Budapesti egyetemi könyvtár. (II. 192^a sz. a.)

FERENCZI ZOLTÁN.

10.

[Sárospatak.] 1666. (RMK. II:1112. sz.-hoz.)

TRANS SUBSTANTIA- | TIO EXENTIZATA. | Hoc eſt: | Annulatio Diſcuſſus, ſuper | Johan. 6. v. 55. pro Tranſubſtantiatione | ne formati: in feſto, ut vocant, corpo- | ris Chriſti, proximè elapſo, habiti; et | cuidam Generoſo ac verè Nobili ſi- | mulque orhodoxo (igy!) Viro, in ſcri- | ptis miſſi, facta per | AGRICOLAM ARBUTEUM. | ANNO Domini MDC. LXVI.

12-r. A címlevél belső oldalán (a 2. lapon) kezdődik az előszó, mely a 4. lapon végződik s «anno partus virginis M. DC. LXVI. VII. Id. Aug.» (= aug. 7.) kelt. A mű szövege az 5. lapon kezdődik; a meglevő példány 132 lapból áll, de csonka, bár nem sok hiányozhatik belőle, miután 1667-ben megjelent magyar fordítása csak 110 lapra terjed. — Említi a szerző Komáromi CSIPKES György saját munkái jegyzékében tévesen 1667-re tevén megjelenési idejét s utána SZABÓ Károly is ugyanarra az évre veszi föl a R. M. K. II. kötetébe, 1112. sz. alatt, természetesen hiányos címmel, minthogy nem látta volt példányát.

Debreczeni ref. collegium könyvtára.

ZOVÁNYI JENŐ.

11.

[280.] Kolozsvár. 1674.

DISSERTATIO THEOLOGICA | De | MORTE feu OBITU MOSIS. | in quâ | Variæ variorum de eâ opinio- | nes proferuntur, exanimantur (igy!), et vera | tutiorque ſententia aſſeritur. | Authore | GEORGIO CSIPKES COMARINO | Sacro Sanctæ Theologiae Doctore, et Eccle- |

fiae Debrecinae Paftore, etc. | Roman. 14. v. 5. | Ἐκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοὶ
 ὡληγοφορεῖτω. | Diffentire duos fratres de rebus iifdem, | Incolumi licuit
 semper amicitia. | CLAUDIOPOLI | Apud MICHAELEM SZENTYEL
 VERESEGYHAZIENSEM. | Anno M. DC. LXXIV.

A₁–B₄. 8 levél 4-r. A címlevél belső oldalán az igazságszerető olvasó-
 hoz intézett s 1674. október 8-án keltezett előszó foglal helyet. A könyv
 szövege az A. 2. levelen, vagyis a 3. oldalon kezdődik. Erről a könyvről is
 tudott irodalmunk Komáromi CSIPKÉS Györgynek a saját munkáiról készített
 jegyzékéből, de SZABÓ Károly nem vette föl a R. M. K.-ba.

Debreczeni ref. kollegium könyvtára és budapesti Ref. theol. akadémia
 Ráday-könyvtára.¹

ZOVÁNYI JENŐ.

12.

[281.] Debreczen. 1680.

CATALOGUS | MONARCHARUM & DY- | NASTARUM seu RE-
 GUM, | In Prima Assyriaco-Babylonica Nymbro- | di, In Secunda Medo-
 Persica Cyri Persae, In Tertia Graeco- | Macedonica Alexandri Magni,
 & in Quarta Romana July Cae- | saris Monarchia, usque ad Annum
 Christi 37 inclusive re- | gnantium (*Nostra enim Chronologia sacra ibi
 desint*) eo sine | propositus, ut si quorum Monarcharum, vel Dynasta-
 rum Scri- | ptura S. faciat mentionem, eos ab aliis discernere, seligere
 quea- | mus, ad quam Monarchiam, vel Dynastiam citati in Scr. S. Mo- |
 narchae, vel Dynastae sint referendi, ut distincte cognoscamus, | ut
 accuratius iudicium de iis Monarchis vel Dynastis ferendo, | memoriae
 nostrae illorum nomina imprimamus, eorum Histo- | rias Biblicas faci-
 lius observare queamus, & a multorum Com- | mentariorum Lectione
 in hac materia nos liberemus ut defe | ctum Commentariorum ratione
 Propriorum nominum ali- | quantum suppleremus; denique ut in omnes
 Historias Profa- | nas latam viam pauderemus, & sic Illustri Scholae
 Debre- | ciensi proxime hoc cartaceo munusculo prodesse- | mus. Anno
 Christi M. DC. LXXX. | Opera | PAULIK . LISZNYAI. | [Virágdísz.]
 DEBRECINI | Ex Officina JOHANNIS ROSNYAI... | Sch. Debr. Civ... |

4-r. A—B iv, 8 számozatlan levél. — A pontozott részek ki vannak
 vakarva s olvashatatlanok.

Budapesti ref. theol. akad. Ráday-könyvtárában.

HAMAR ISTVÁN.

¹ Utóbbi adat HAMAR Istvántól.

13.

[282.] Debreczen. 1681.

LAMENTUM METRICUM | Aeternitate nominis, | CLARIS-
SIMI, EXCELLENTISSIMI, AC DOCT. VIRI | D. GEORG. MAR-
TONFALVI. | Illustris Scholae Debrecinae Rectoris Perpetui, Pa-
tris | & Plantatoris curiosissimi, S. S. Theologiae Doctoris | Ce-
leberrimi, ejusdemque Facultatis, Bibliorum, & | Logices in eadem
Professoris Fructuosissimi, fidei se- | mel Sanctis traditae Propu-
gnatoris Acerrimi. | Ab Ecclesiae Debrecinae, aliarumq Pastoribus,
Scholae | Moderatoribus; ejusdemque & Urbis | civibus Sacrum. |
[Virágdísz.] DEBRECINI, | Ex Officina JOHANNIS ROSNYAI,
Typogr. typis | & Sumpt. Amplissimae Civit. M. DC. LXXXI. |

4-r. A—D iv., 31 számozott lap. A 2. és a 32. lap üres. Magában fog-
lalja a 3—5 oldalakon MÁRTONFALVI György tömör életrajzát, továbbmenőleg
pedig Matthias NOGRADI, Samuel KÖLESERI, Alexander FELVINCI, Paulus
SZENCZI, Steph. SZÖNYI, Paulus SALLAI, Martinus SZILAGYI, Paulus LISZNYAI,
Martinus HOSSZUFALUSI, Johannes BELTEKI, Stephanus PELL. Debreczeni, Ste-
phanus CSÁSZÁR Debreczinus, Step. T. Debr., Johannes POSALAKI, Stephanus
DOBOZI, Nicolaus MATOLCSI, Franciscus BANFI-HUNYADI, Samuel VARADI, Johan-
nes RIMA-SZOMBATI, Petrus COMAROMI, Sigismundus GYARMATHI, Nicolaus
TSAHOLZI, Mic. VÁRI, Paul. NOGRÁDI, Paulus GÖNCZI, Georg. B. JENEI, Nicol.
CSAPAI, Mich. BOGDÁNYI, Gregorius F. BÁNYAI, Andreas SOLTHI, Samuel P.
SZKÁROSI, Nicolaus VÁRI, Mic. K. VAJI, Matthaeus P. SZOMÓDI, Basilius EÖRI,
Paulus EMBER Debreceni, Georgius CSONTOS Tokai, Paulus SZÖLLŐSI, Johan-
nes MAKÓDI Debrecinus, Johannes UJFALVI, Georgius TATAL, Andreas TATAJ,
Paulus P. SÁRÓI, Johannes VISCHI, Michaél P. RÁPOTI, Steph. GELEI, Steph.
S. PATHAJ, Johan. SZERENTSI Debrecinus, Micha. CZEGLÉDI, Steph. G. MIKOLAI,
Johannes DECSI, Mich. M. PÁPAI, Gregor. D. BÁTORKESZI, Joh. P. SZIKSZAI,
Mich. H. UJVÁRI, Samuel SZATTHMÁRI, Samuel P. LÉVAI, Stephanus UJHELYI,
Paulus P. SZÁNTAI, Stephanus SELYEI, Ambro. SUKRI, Johannes T. BORSVAI,
Steph. M. VETSEI, Joh. B. SZOBOSZLAI, Georg. FELEGYHÁZI, Steph. C. PATHAL,
Stephanus LASKOI, Andreas P. SZOBOSZLAI, Paulus C. UJFALUSI, Steph. HERENDI,
Francis. P. UJFALUSI, Michael Sz. GYÖRGYI, Joh. A. KOMÁROMI, Sam. P.
UNGVÁRI, Joh. L. ISÁKI, Fran. SZOBOSZLAI, Nicol. N. NÁNÁSI, Greg. FÜLÖP-
SZÁLLÁSI, Steph. KETSKEMÉTHI, Paulus P. CSENGERI, Sam. VETSEI, Mich. V.
ISÁKI, And. O. DEBRECZENI, Mich. KÉMERI, Steph. SOMOGYI, Steph. P. SZ.
MÁRTONI, Paul. GYÖNGYÖSI, Steph. V. SZALONTAI, Joh. BÉKESI, Step. KÁLLAI,
Mich. ABANI, Step. V. DEBRECZENI, Step. P. KESERŰI, Step. O. SZALONTAJ,
Joh. G. ISÁKI, Joh. KÁLLAI, Joh. SZÖLŐSI, Georg. P. BAGOSI, Joh. P. LÉVAI,
Joh. G. VESZPRÉMI, Mart. LENDVAI, Sam. P. BÉLLYEI, Nico. O. KÖMLEI, Fran.
SZATHMÁRI, Fran. ISTVÁNDI, Joh. ENYEDI, Steph. C. PATAKI, Joh. KONDOROSI,

Nico. M. APÁTI Debrecinus, Steph. A. GYÖNGYÖSI, Daniel BÜTTÖSI, Steph. G. GIDOFALVI, Bened. NOGRÁDI, Steph. DOBRAI, Georg. C. COMARINUS latin nyelvű gyászverseit és distichonait s végül az özvegynek és családjának a tisztességtelőknek köszönetet mondó magyar versét.

Budapesti ref. theol. akad. Róday-könyvtára.

HAMAR ISTVÁN

14.

[283.] Nagyszombat. 1693.

INSTRUCTIO | Sive modus informandi R. P. | N. Praepositum Genera- | lem de contractibus incun- | dis; ut praevia eius appro- | batione, quatenus inde | opus fuerit Sancta Sedes | Apostolica confulatur. |

Kolofon: *Petrus Fraciscus Orta Procur. Gen. | Societatis JESU, de mandato | R. P. N. Praepositi Generalis.*

ROMAE, MDCXCIII. | Typis Joannis Jacobi Komarer Bo- | hēmi apud S. Angelum Custodem | *Superiorum permisso.*

Repeffum Tyrnaviae Typis Academicis | per Joannem Adamum Friedl. Anno 1693.

Végül: *Animadversio. | Ejusdem P. Procutatoris Generalis ad | sen- sum cap. Terrulas 12. Q. 2.*

8-r. A₁₋₆=12 lap+1 sztl. lap.

Budapesti egyetemi könyvtár.

FERENCZI ZOLTÁN.

15.

[284.] Nagyszombat. 1696.

Kurzer Inhalt | Der | Regulen, | Und | Sazungen, | Der Löblichen | CONGREGATION, | Oder | Bruderschafft, | Unter dem Titul | MARIAE | Verkündigung | Teutscher Nation.

Gedruck zu Tyrnau. | In der Academischen Buchdruckerey | durch Johann Andreas HÖrmann, im | Jahr 1696.

12-r. Elől 1 lev. A—B₁₂=24. sztl. lev. Az első levélen ez áll: Die Verkündigung der | seeligisten Jungfrauen | Mariae, | (Fam., ábrázolva az angyali üdvözlést.) Hat der ganzen Welt | Freud verkündigt.

Budapesti egyet. könyvtár.

FERENCZI ZOLTÁN.

16.

[285.] [Lőcse.] 1698.

Policey-Ordnung/ | Bey der Königlichen Freyen | Stadt Leutschau.

H. és ny. n. 1698. Actum in Senatu & publicatum Leutschau | den
20. Monaths-Tag Junij, des Sechzehen Hundert und Acht Neuntzigsten Jahrs.
Ivr. A₁₋₄=4 szztl. levél.

Budapesti egyetemi könyvtár.

FERENCZI ZOLTÁN.

17.

[286.] [Gyulafehérvár? 1697.]

Breuis Elucidatio Hiftorico-Chronolo- | gica de Tranfylvania, & in
ea | dem fundato Epifcopatu Albae Iuliae.

Kolofon: SACRAE | CONGREGATIONI | Confiftoriali. | PRO |
Andrea Illyes Nominato Epifcopo | Tranfylvaniae à S. Caef. Maie- |
ftate vti Rege Hungariae. | *Elucidatio Hiftorico-Cronologica | de Tran-*
fylvania.

H., év és ny. n. Nagy 8-r. A₁₋₆=6 levél. — ILLYÉS András erdélyi r.
k. püspök lett 1696. jan. 19-én, de 1697-ben igtatták be. E szerint e nyom-
tatvány 1697-ből való s nyomtatás helye Gyula-Fehérvár. A végső évszám a
szövegben 1691.

Budapesti egyetemi könyvtár.

FERENCZI ZOLTÁN.

18.

[287.] Bártfa. 1701.

PARENTALE GRATITUDINIS | POSTHUMAE | MONUMEN-
TUM | *MAGNIS ILLUSTRUM* | HEROUM | MANIBUS, | Eucha-
risticò luctu concinnatum. | ET | LAURENTO HONORI | *REVE-*
RENDORUM, PERILLUSTRUM, NOBILIUM, | EXCELLEN-
TIUM, ac DOCTISSIMORUM | D. D. | *NEO-MAGISTRORUM,* |
Cùm | In Alma Epifcopati Soc. JESU Univerfitate | CASSO-
VIENSI, | PROMOTORE, | R. P. *ALEXANDRO SZÓRENY,* | è So-
cietate JESU, AA. LL. & *Philosophiae* | *Doctore, ejusdemq, Professore*
Emerito, | ac *pro tempore seniore.* | Supremis Honoris Philosophici Laureis,
Solenni | ritu decorarentur. | A Praenobili Svada *ACADEMICA* dicatum. |
BARTPHAE, Impr. Thomas Scholtz. [1701.]

4-r. A—G₂ H₁=15 szztl. lev.*Budapesti egyetemi könyvtár.*

FERENCZI ZOLTÁN.

19.

Kassa. 1702. (II. köt. 2104. sz.)

SZABÓ Károly a R. M. K. II. 2104. sz. a. Kassa. 1702. leírja CYRILLUS Sanctus *Apologi Morales* c. művét. Ennek egy példányát ismeri az Eperjesi ferences zárdából. E könyvet 1702-re teszi SOMMERVOGEL is két helyt: V. 1911. has. I. OLSAVSZKY George neve a. és II. 1438. has. a szerző, CORDIER Balth. neve alatt. Ezek az összes adatok hibásak. A mű későbbi. Ugyanis CORDIER élt 1692—1749., OLSAVSZKY élt 1708—81-ig, tehát a mű nem is lehet 1702-ből való. E tévedést a majdnem olvashatatlan évszám okozta. Ott ugyanis ez áll: Anno MDCCIL—1749. De az L sz.-jegy rossz nyomása miatt ezt I-nek lehet olvasni. E mű megvan az Egyet. Könyvtárban, valahol külföldön jelent meg s Kassán csak a címlap s a 3 ajánló-levél nyomtatott. E mű tehát a R. M. K.-ból kihagyandó.

FERENCZI ZOLTÁN.

20.

[288.] Kolozsvár. 1702.

LEOPOLDUS etc. | *Illustres, Spectabiles, Magnifici, Generosi, Egregii, Prudentes, & Circumspecti* | *Fideles, Sincerè Nobis dilecti. Notum vobis facimus Fideles nostros nobis di-* | *lectos, univèrsum statum Catholicum charae nobis Transylvaniae, certa sua Gra-* | *vamina, & Instantias humillimè nobis parrexisse; quibus pro acuitate, & iusti-* | *tia consideratis, ruminatis, & digestis ad eadem Nos benignissimè ita resolvissè:* (Köv. 5 pont.)

Datum in Castro Nostro Ebersdorff, Die 5-tâ Mensis Septemb. | Anno Domini 1699. Regnorum Nostrorum Romani 42. Hungarici 45. Bohemici verò 43.

HAEC quinque Puncta justissimè Sanctissimèque hunc in modum constituta, ut in | effectum deducerentur nullis Catholicorum quantum vis instantissimis postulatis, | nullo Augustissimae Aulæ Imperio, nèque gravissimo illo quod Anno 1701. Die 20. | Mensis Aprilis ea de re nonnullisque aliis eodem Spectantibus editum est decreto | impetrare potuit: dum tandem Sacratissima Majestas Caesarea Anno hoc 1702. | Die 13. Mensis Februarii ad Supremam Suam Vindicandam Auctoritatem, ad | Religionem Catholicam à tot Annorum Servitute, atque oppressione liberandam | coacta fuit, mandatum de hujus rei executione extra ordinem planè severum, | Ceu fulmen aliquod evibrare, quod hic subicere placuit.

Datum in Civitate Nostra Viennae Austriae. | Die 13. Mens. Fe-
bruarii Anno Domini 1702. Regnorum Nostrorum Ro- | mani 44. Hun-
garici 47. Bohemici vero 46. | CLAUDIOPOLI, Anno Domini. 1702.

Ny. n. Ivr. 1. levél.

Budapesti egyetemi könyvtár.

FERENCZI ZOLTÁN.

21.

[289.] [Nagyszombat.] 1707.

PROTESTATIO | SOCIETATIS JESU | Ratione exilii illius &
 Regno Hungariae, facta | coram Venerabili Archi-Capitulo Strigonienfi
 1707. | Die 8. Maji.

H. és ny. n. 4-r. 2 szzl. lev.

Budapesti egyetemi könyvtár.

FERENCZI ZOLTÁN.

22.

[290.] Nagyszombat. 1710.

Buß-Predig | Bey allgemeiner Andacht | Da aus gnädigster Verord-
 nung | Ihro Durchleuchtigen Eminenz | Cardinaln | von | Sachsen-Weiz, |
 Des Königreich Ungarn Primatis, und | Erzbischoffen zu Gran | CHRI-
 STIAN | AUGUST | In der Königlichen Frey-Stadt Presburg | Zu
 abwendung der angetrohten Straff-Gottes, und | an unterschiedlichen Orten
 einreißenden Seuch, in einen | solennen Bittgang, der unverlehrte Leychnam
 des H. Joannis | Eleemosynarii Stadts-Patrons rings herum dero Mauren
 getragen | wurde den 18. Julii. Anno 1710. | In Gegenwart Höchstgedach-
 ter Durchleucht Emi- | nenz vieler Hoch-Adelich, geistlich und weltlichen
 Stands- | Personen, wie auch einer Zahlreichen Christenmenge verfasst. |
 Durch | P. GEORGIUM HUBER Soc. JESU Ordinarii Dom-Predi-
 ger | allda bey St. Martin. | Gedruckt zu Tarnau in der Academischen Buch-
 druckerey.

4-r. A—B₁₋₄ C₁₋₃—11 szzl. lev. [Sommervogel Car.: Bibliothèque de
 la comp. de Jésus. IV. 508. has. nem ismeri.]

Budapesti egyetemi könyvtár.

FERENCZI ZOLTÁN.

ADATTÁR.

Az eperjesi egyház könyvtára 1606-ban.

Az 1916-ik év nyarán Eperjes szabad királyi város levéltárának rendezése közben ráakadtam az eperjesi egyház könyvtárának 1606. július 18-án készült leltárára. A leltár átolvasása után első gondolatom az volt, hogy vajjon a négyszáz esztendő előtti könyvtárból mi van meg ma. A könyvtár maradványait a kath. plébánia nagyértékű könyvtárában kerestem¹ és — sajnos — csak egyetlen egy munkát találtam meg, amely a könyvjegyzékben az «in folio» rész 34. száma alatt van megnevezve:

34. Summae Anthonini in 3 voluminibus. A plébániai könyvtárban No. 199. jelzet alatt meg van: «Pars summe 3-ia incltyti Antonini Florentini archiepiscopi sacre pagine interpretis eximii accuratissime per Anthonium Koberger Nurenbergensem incolam his ereis figuris impressa, anno salutis MCCCCLXXXVI, mensis vero decembris kal. XVIII finit feliciter». Kolofonnal ellátott ösnyomtatvány, amely nyilvánvalóan a régi egyházi könyvtárból származik és nem más, mint az 1606-iki jegyzék folio rovatában a 34. szám alatt említett munka. A könyv fatáblába van kötve, amely bőrrel van bevonva, rézsarkokkal és rézverettel ellátva, rézkapcsai elvesztek. A könyv eleje csonka. Két initiálé-ja barbárul ki van vágva. Ami az 1606. évi könyvjegyzéket illeti, az a következő:

Index librorum ad ecclesiam Epperiensem pertinentium,
conscriptus anno 1606 die 18 Julii.

In folio.

1. Opera Augustini 10 tomorum in
8 voluminibus.	3. Opera Ambrosii 4 tomorum in
duobus voluminibus.
2. Opera Hieronymi 9 tomorum in
quinque voluminibus, ubi deest
3 et 4 tomus.	4. M. Durandus in 4 libros senten-
tiarum.

¹ Kedves kötelességem e helyen méltóságos ZABOROVSZKY Béla praelatus-plébános úrnak a könyvtár szíves megnyitásáért hálás köszönetet mondani.

5. Operum Philippi Melanthonis 4 volumina.
6. Josephus Flavius Historicus.
7. Wilhelmus de Occam.
8. Compendium philosophiae naturalis Thomae Aquinatis.
9. Concilium Nicenum cum opusculis Thomae Aquinatis.
10. Boëtius de consolatione philosophiae.
11. Johannis Huss duo volumina.
12. Thomi Martini Lutheri in 4 voluminibus.
13. Historiae ecclesiasticae centenaria duodecim per Magdeburgenses collectae in 7 voluminibus.
14. Operum Lutheri octo thomi Germanice, cum indice.
15. Biblia Hebraica cum defectu.
16. Erasmus Roterodamus in Novum Testamentum.
17. Petrus Galatinus de arcanis catholicae veritatis.
18. Adagia Erasmi.
19. Concordantiae.
20. Josephus Hebraicus per Munsterum redditus.
21. Opera Lutheri ad annum 20 usque.
22. Secunda pars Pantheologiae.
23. Breviarium Strigoniense.
24. Sermones Augustini.
25. Dionysius et Theophilactus in epistolas Pauli.
26. Abbatis de Judi sermones in 4 voluminibus.
27. Gregorius Magnus in Jobum.
28. Biblia Latina.
29. Summa angelica.
30. Sermones Bernhardi.
31. Lombardica historia sive legenda.
32. Epitome Augustini operum.
33. Opera Ciceronis aliquot.
34. Summae Anthonini in 3 voluminibus.
35. Summa Azonis.¹
36. Liber manualis in Biblia.
37. Lexicon Graecolatium.
38. Jus Canonicum.
39. Decreta Patrum in 3 voluminibus.
40. Quaestiones Thomae Aquinatis in voluminibus.
41. Nicolaus Lyra in V.(etus) T.(estamentum) in 4 voluminibus.
42. Cornucopiae Nicolai Peroti.
43. Thesaurus de tempore.
44. Chrisostomi duo volumina.
45. Homiliae Chrisostomi in Genen.
46. Bernhardus de festivitibus Mariae.
47. Eiclides Graece.
48. Dionysius in 4 Euangelistas.
49. Ropertus super libros sapientiae.
50. Gabriel Biel in canones missae.
51. Basilius magnus.
52. Catalogus Sanctorum.
53. Virgilius.
54. Paulus Cortesius et Sauaranolla de veritate fidei.
55. Institutiones Caluini.
56. Isidorus de summo bono.
57. Dictionarium trilingue.
58. Archimedis opera geometrica.
59. Jacobi Cigleri in Plinium annotationes.
60. Tabulae Georgii Burbachii geographicae.
61. Nicolaus Copernicus de revolutione orbium coelestium.
62. Johannes Reichlinus de arte cabalistica.
63. Johannes de Monte regio et Burbachius in Ptholomeum.
64. Tabulae Alphonsi regis Hispaniae.
65. S. Munsteri interpretatio in euangelium Matthei.
66. Paulus Fagius in 5 libros Mosis.
67. Summarium Anthonini in 4 et prima pars.
68. Decretum Sixti.

¹ Meg van Eperjes szabad kir. város könyvtárán.

69. Liber 6 decretalium Bonifacii.
70. Sermones Thesauri novi.
71. Origenis tomus 1.

72. Prima pars biblicorum Germanicorum Lutheri.
73. Judicia Astrorum Albentrasii.

In quarto.

1. Lyra in Psalterium.
2. Thesaurus Hebræus Pagnini.
3. Ephemerides Stefflerii.
4. Ambrosius Spira in sapientiae floribus.
5. Guillelmus super libros sententiarum.
6. Opera Ciceronis.
7. Manuale Romane Ecclesie.
8. Boetius de consolatione philosophica.
9. Conradus Licostenis elenchus scriptorum omnium.
10. Tabulae Johannis Planchini.
11. Institutiones imperiales.
12. Speculum fatuorum.
13. Boetii arithmetica.
14. Polygraphia Tritemii.
15. Capitonis Institutiones hebreæ lingue.
16. Quadragesimale Michaelis de Mediolano.
17. Epitome Plutarchi.
18. Theodori Gazæ introductio græca.
19. Bartholomei Riccii apparatus latinæ.
20. Sermones Pomerii fratris.
21. Summa angelica.
22. Rosarini Bernhardini in duabus partibus.

23. Titemius de scriptoribus ecclesiasticis.
24. Prutenicæ tabulae.
25. Erasmi stultitiæ encomion.
26. Chrisostomi quædam opuscula.
27. Nicolai Peroti grammatica.
28. Auslegung der Episteln Luthers.
29. Erasmus de conscribendis epistolis.
30. Albumasari Astronomia.
31. Thesbitæ Eliæ per Paulum Fagium.
32. Peroti grammatica.
33. Compendium schærae mundi.
34. Tabulae Johannis de regio monte.
35. Virgilius.
36. Cocleus contra Lutherum.
37. Sphaera.
38. Munsteri versio in Esaiam Hebraica.
39. Dictionarium chaldaicum.
40. Pauli Fagii in 4 cap. Gen. annos.
41. Supputatio annorum mundi Lutheri.
42. Galenus de tuenda sanitate.
43. Joannes Tritemius de intelligentiis.
44. Copernici tabulae schæricæ.
45. Robertus Holkot super 4 libri feritatem (?)
46. Petri Hispani logica.

In octavo.

1. Lutherus in ecclesiastica.
2. Lutherus de libero arbitrio.
3. Diatribæ Erasmi de libero arbitrio.
4. Ambrosius in epistolas Paulinas.
5. Augustana confessio cum apologia.
6. Georgius Maior in 1 ad Corinthios.
7. Agricola de formando studio.
8. Lambertus in Osiam Joëlem et Amos.

9. Quintilian Institutiones oratorum.
10. Athanasius contra ido latrarium gentium.
11. Petri Lombardi libri 4 sententiarum.
12. Biblicorum græcolatinorum duæ partes.
13. Dictionarium Hebraicum Munsteri.
14. Rupertus de victoria verbi.
15. Grammatica hebraea Eliæ Levitæ.

16. Petri Lamberti in 4 minores Prophetas.
17. Philippi Melanthoni in Mattheum.
18. Physica Philippi Melantoni.
19. Dialectica Philippi Melanchtoni.
20. Schaera Johannis de Sacrobusto.
21. Johannis Pici philosophia et Jacobii Fabri arithmetica.
22. Ptholomei geographia.
23. Vrbanus Regius in Psalmum 8.
- 24.¹ Aristotelis ethica graece et latine.
25. Propositiones Lutheri Tezelio oppositae.
26. Eberi Calendarium.
27. Hadrianus de modo latine loquendi.
28. Oecolampadii graeca grammatica.
29. Erasmi dialogus de pronuntiatione.
30. Aristotelis rhetorica.
31. Examen Philippi Melanchtoni.
32. Grammatica Diomedis.
33. Dialectica Perionii.
34. Hebraea grammatica Stankari.
35. Philippi in epistolam ad Rom. Col.
36. Weltkirchii physica.
37. Pfeffingerius contra traditionem.
38. Aristoteles de republica.
39. Aristoteles de mundo et Lucanus.
40. Expositio decalogi per Corvinum.
41. Joannis Vlrici de rebus antiquis et Flaccius de vocabula fidei.
42. Johannes And de regulis juris.
43. Ethica Philippi Melanthoni.
44. Fabricii elegantiae.
45. Georgii Maioris rhetorica.
46. Lutherus in Jonam Habacuc et Oseam.
47. Hermanni elucidarius poeticus.
48. Philippus Melanchton in libros politicos Aristotelis et Erasmi L. Comm.
49. Eobanus in libros Georgicorum.
50. Psalterium latinum in 16.
51. Psalterium hebraeum in 16.
52. Joannes Danantria de articulis fidei.
53. Haymo in epistolas Pauli.
54. Petrus de Alaico in litteras sententiarum.

Kivül más, de XVII. századi irással: *Catalogus librorum civilatis Epperies*. Ez nyilván tévedés, mert aki az index belső címét alaposan megtekinti, ilyent kívül tájékoztatásul nem írhat a jegyzékre.

A jegyzék három összefűzött papírlapra, hosszukás alakban van írva, s dátuma (1608. július 18.) alatt megtalálható Eperjes város levéltárában.

Az eperjesi egyház könyvtárában tehát 1606-ban összesen 175 munka volt,² természetesen ennél sokkal több kötetben, ebből 73 munka ívrét, 46 munka negyedrést és 54 (a jegyzékben hibásan: 64) munka nyolcadrést, illetve az 54 nyolcadrést közül kettő voltaképpen tizenhatodrést volt.

A munkák korát, nyomtatási évét a jegyzék — sajnos — nem részletezi.

¹ Az eredetiben a számozás hibásan 24 helyett 34-re ugrik.

² Több tehát mint majdnem ugyanekkor (1604-ben) a kassai Szent Erzsébet székesegyház könyvtárában, ahol csak 160 kézirat és könyv volt. Ld. ILLÉSY: A kassai Szent Erzsébet székesegyház könyvtárának jegyzéke 1604-ből. — Magyar Könyvszemle 1890. évf. 23—28. lap.

A könyvek legnagyobb része theologiai tartalmú, másodsorban bölcsészeti, azután kisebb-nagyobb számú munkával képviselve van a történelem, csillagászat, jogtudomány, földrajz, mennyiség- és mértan, a klasszikusok, szótárak, nyelvtanok, orvostudomány.

A munkák túlnyomóan latin nyelvűek, azután görög, német, héber nyelvűek is vannak, magyar azonban egyetlen egy sincs köztük.

Közli: IVÁNYI BÉLA.

A kassai könyvkötőcéh történetéhez 1760.

Descriptio cehae compactorum hic Cassoviae, quid unusquisque, qui vult magister fieri, in parata pecunia debet deponere, ut sequitur, 1-mo debet convocare ceham et anticipatim deponere fl. 1, cruciferos 30.

2. Si acceptatur, debet uno anno laborare qua sodalis; hoc vocatur vulgo Meisterjahr. Si sunt 4 magistri, apud unumquemque quadrante anni et cum medio salario.

3. Finito anno debet magistri artificium facere, missale in folio, fructus hyemalis ungarice, *Officium Rakoczianum*, et alphabeticum et hoc totum duabus septimanis; si non parat, debet poenam dare, penes hoc collationem magistris, in septimana semel.

4. Si magistri artificium est paratum, debet dare in parata pecunia ad tractationem fl. 26.

5. Ad communem cistam in parata pecunia fl. 30.

6. Ad summum templum in parata pecunia fl. 10.

7. Si magistri artificium non est bene factum, est poena extra.

NB. Si talis non vult suum Meisterjahr laborare, debet cum ceha convenire et ad minimum in parata pecunia deponere fl. 40.

(Kassa város levéltárából.)

Közli: KEMÉNY LAJOS.

TÁRCA.

JELENTÉS

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA
ÁLLAPOTÁRÓL AZ 1917. ÉV MÁSODIK NEGYEDÉRŐL

I.

A *nyomtatványi osztály* anyaga az elmúlt negyedévben köteles példányokban 1743 drb, ajándék útján 313 drb, vétel útján 1066 drb, áttétel útján 36 drb, összesen 3158 drb nyomtatvánnyal gyarapodott. Ezenfelül kötelespéldány címén beérkezett: alapszabály 129 drb, falragasz 1133 drb, gyászjelentés 1016 drb, hivatalos irat 98 drb, másor 395 drb, perirat 9 drb, szinlap 1225 drb, zárszámadás 1128 drb, különféle 335 drb, összesen 5468 drb apró nyomtatvány.

Ajándékaikkal a következők gyarapították a nyomtatványi osztály anyagát: Magyar Tudományos Akadémia (5 drb), M. kir. állatorvosi főiskola, Arad m. kir. város közművelődési intézete, Aradvármegyei gazdasági egyesület Arad, CSIKI Ernő, dr. CZOBOR Alfréd Kassa, DACHLER Anton Bécs, dr. ECKHARDT Sándor, Egyetemi Könyvtár Uppsala, Egyetemi rektori hivatal (5 drb), Egyházmegyei hatóság Veszprém (7 drb), Egyházmegyei könyvtár Veszprém, Ág. h. Ev. elemi és polg. leányiskola, ERNYEY József (2 drb), dr. FABÓ Bertalan (5 drb), dr. FEJÉRPATAKY László (3 drb), Ferenc József orsz. rabbiképző-intézet igazgatósága, FIRTOS Ferenc Szászváros (2 drb), M. kir. Földtani Intézet (17 drb), FREUND Luise Charlottenburg, Germ. National Museum Nürnberg, dr. GOHL Ödön (153 drb), GÖNCZY Béla, dr. GULYÁS Pál, Gyakorló Gyorsírók Társasága (2 drb), dr. GYULAI Ágost (2 drb), Karl W. HIERSEMANN Leipzig, dr. HOFFMANN Edith, M. kir. Zalogházak igazgatósága, Iglói Ág. Hitv. Ev. Főgimn. igazgatósága, Irgalmas Nővérek Besztercebánya, Kir. József Műgyetem (3 drb), Képviselőház (8 drb), KERESZTY István, KERTÉSZ Árpád (58 drb), M. Kiss Lajos Abrudbánya, Kunstgewerb. Museum Prága, LENDVAY Miklós, Magyar Iparművészet szerkesztősége, Meteor és Földm. Intézet, Pesti Izr. Hitközség (2 drb),

Poór Jakab, dr. Pözel István, Rektori hivatal Debrecen (6 drb), dr. Richter Aladár Pozsony (2 drb), Schneider Róbert, Stefánia Szegény Gyermekkorház Egyesület titkári hivatala, Szabadkai polgármesteri hivatal, Temesvár sz. kir. város tanácsa, V. Thomsen Frendensborg.

Vásárlásra 4477'62 koronát, 476'15 márkát fordítottunk. — A vásárolt könyvek közt külön említésreméltó szerzemény nem volt.

A könyvtár helyiségében az elmúlt negyedévben 2741 egyén 6934 nyomtatványt használt, kölcsön útján pedig 727 egyén 2084 kötetet vitt ki házi használatra.

A lefolyt negyedévben 1381 művet osztályoztunk, ezekről 1998 cédula készült. Kötés alá 531 művet 783 kötetben küldtünk.

A köteles példányok átvételére berendezett helyiségbe 707 drb csomag érkezett; ugyaninnen 205 reklamálást és 456 levelet expedáltak.

Az 1897. XLI. t.-c. intézkedései ellen vétő nyomdatulajdonosok ellen egy esetben sem indítottunk peres eljárást.

II.

A *hírlaptár* köteles példányok útján 555 évfolyam 10.530 számával (ebből 4207 szám a törvénytiszta kimutatás nélkül számonként érkezett), ajándék útján 1 évf. 44 számával, más osztályból áttétel útján 1 évf. 156 számával, vásárlás útján 24 számmal (16 korona), összesen tehát 557 évf. 11.054 számával gyarapodott.

Az évnegyed folyamán 596 olvasó 945 hírlapnak 1363 évfolyamát 1845 kötetben használta (143 kötetet a Szentkirályi-utcai raktárból kellett ideszállítanunk); ebből házon kívül 43 olvasóra 87 hírlap 192 évfolyama jutott 257 kötetben.

Átnéztük 558 évf. 15.529 számát. Céduláztunk 117 évfolyamot (köztük 9 új hírlapot).

III.

A *kézirattár* ajándék útján egy fényképmásolattal és két darab filmmel, vétel útján egy irodalmi analektával és három darab újkori kézirattal, összesen 7 darabbal gyarapodott.

Ajándékozók voltak: a M. kir. tudományegyetemi könyvtár és a koronázási ünnepélyt rendező bizottság útján a magyar királyi kormány, mely a koronázásról s az azzal kapcsolatos ünnepségekről felvett filmet küldette meg könyvtárunknak.

Az évnegyed folyamán 36 kutató használt 26 kéziratot, 524 iro-

dalmi levelet, 13 kódexet, 3 zenei kéziratot és 4 irodalmi analektát és nyolc térítvényre kikölcsönöztünk 12 kéziratot, 1 irodalmi analektát, 3 kódexet és 21 rajzot.

IV.

A *folklore-osztály* a Fock-féle könyvvásárlás lebonyolításán kívül folytatta a meglevő könyvtári anyag folklore-szempontról való átvizsgálását és a beszerzendő könyvek összeállítását. Teljesen átnézték az Anthropologia, Geographia, Itineraria, Historia ecclesiastica, Historia Extraeuropeana, P. o. hung., P. o. germ., Physika, Opiniones singulares szakokat. Megkezdve ezenkívül több szak. Körülbelül 3200 cédula készült.

V.

A *levéltár* törzsanyaga ajándék útján 7 drb irattal, 176 drb gyászjelentéssel és 50 drb házassági jelentéssel, hagyaték útján 104 drb középkori oklevéllel, 4 drb és 99 csomag újkori irattal és 1 drb nyomtatvánnyal, összesen 342 drbbal és 99 csomaggal gyarapodott.

Ajándékaikkal K. EÖRSSY Károly, báró SZALAY Imre és SZENTIVÁNYI József gyarapították a levéltár anyagát, hagyatékaikkal pedig JEDLICSKA Pál érseki helynök és dr. SZIVÁK Imre gazdagították levéltárunkat.

A törzsanyag gyarapodásából 104 drb esik a középkori, 2 drb a címereslevelek és nemesi iratok, 1 drb az 1848/49-es gyűjtemény, 176 drb a gyászjelentések és 59 drb és 99 csomag az újkori iratok és nyomtatványok csoportjára. A címeres és nemesi iratok gyűjteménye a következő darabokkal gyarapodott: 1. 1606. július 20. Kassa. BOCSKAY István címereslevele HARANGHY Ferenc, János és György számára. (Eredeti.) 2. 1619. február 9. Bécs. II. MÁTYÁS király címereslevele GYÖRI Mátyás deák számára. (Eredeti.)

A negyedévi gyarapodásból kiemelendő a JEDLICSKA Pál hagyatékából származó saját gyűjtésű és a JEZERNICZKY-családra vonatkozó 100 csomag irat, köztük 1 csomag középkori (104 drb.)

A lefolyt évnegyedben 91 kutató használt 15.243 drb iratot és 5 térítvényre kikölcsönöztünk 1414 drb iratot.

VI.

A *báborus gyűjtemény* vétel útján 5001, ajándék útján 1962, hivatalos küldemények útján pedig 2459, összesen 9422 darabbal gyarapodott. Vételre fordítottunk 152451 koronát, 195075 frankot, 283109 márkát és 11835 holl. forintot.

JELENTÉS

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA
ÁLLAPOTÁRÓL AZ 1917. ÉV HARMADIK NEGYEDÉBEN.

I.

A *nyomtatványi osztály* anyaga az elmúlt negyedévben köteles példányokban 1425 drb nyomtatvánnyal, ajándék útján 271 drb, vétel útján 150 drb, áttétel útján 4 drb, hivatalos kiadvány 1 drb, összesen 1851 drb nyomtatvánnyal gyarapodott. Ezenfelül köteles példány címén beérkezett: 113 drb alapszabály, 48 drb falragasz, 28 drb gyászjelentés, 92 drb hivatalos irat, 48 drb műsor, 3 drb perirat, 537 drb zárszámadás, összesen 869 drb apró nyomtatvány. Ajándékaikkal a nyomtatványi osztály anyagát a következők gyarapították: M. Tud. Akadémia (2 drb), M. kir. államrendőrség, dr. BÁTKY Zsigmond, M. kir. Belügyminisztérium, Budapest székesfőváros Statisztikai Hivatala, CSOPJÁK Attila (3 drb), dr. DIVÉKY Adorján (2 drb), Dunamelléki Ref. Egyházkerület főjegyzői hivatala, Egri Érseki Jogliceum igazgatósága, «Egyenlőség» könyvkiadóhivatala, Egyházmegyei Hatóság, Veszprém (4 drb), V. Ekmans Universitetsfond, Uppsala, Eperjesi Ág. Hitv. Evang. I. anyag-egyház (2 drb), ERNYEY József, dr. ERÖDI-HARRACH Béla (2 drb), dr. FABÓ Bertalan (17 drb), dr. FEJÉRPATAKY László, FELLNER Friedrich, Mainz, dr. GOHL Ödön (12 drb), GÖNCZY Béla, dr. GYÖRFFY István (7 drb), HALIS István, Nagykanizsa, K. k. Handelsministerium, Bécs (3 drb), HIERSEMANN C. W., Lipcse, dr. JOÓB Lajos, KELEMEN Béla, Székesfehérvár, gr. KHEVENHÜLLER-METSCH és H. SCHLITTER, Bécs, Kereskedelmi és Iparkamara, Miskolc, KETSKÉS Győző, Szekszárd, LEGRÁDY Testvérek, Loósz István, Szabadka, «Magyar Jogélet» kiadóhivatala, Magyarországi Kárpát-Egyesület, Igló, dr. MELICH János, Meteorológiai és Földmágnességi Intézet (3 drb), «Minerva» bizt. r.-t., MOLNÁR Dezső, Nagyvárad város tanácsa, Pesti magyar kereskedelmi bank, PETRIK Géza (3 drb), POÓR Jakab, Segesvári Teutsch-Gymnasium, Statisztikai Hivatal (2 drb), K. k. Statistische Zentralkommission, Bécs (2 drb), Städtisches Museum Carolino Augusteum, Salzburg (2 drb), dr. SZINNYEY József (154 drb), Thannhäuser Moderne Galerie, München, Kir. ügyészség, Újvidék (5 drb), Vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztérium, dr. VANGEL Jenő (7 drb), Zentralstelle für soziale Literatur der Schweiz Zürich, dr. ZOLTVÁNY Irén, Pannonhalma.

A vásárolt könyvek közt könyvészeti szempontból említésre méltóbb szerzemény e negyedévben nem volt.

Vásárlásra 1186-64 koronát, 35-65 márkát fordítottunk.

A könyvtár helyiségében az elmúlt negyedévben 1434 egyén 2201 db nyomtatványt használt, kölcsön útján pedig 538 egyén 1499 db nyomtatványt vitt ki házi használatra.

Az elmúlt negyedévben 720 művet osztályoztunk s ezekről 1162 cédulát készítettünk. Kötésre 273 művet 332 kötetben küldtünk.

A köteles példányok átvételére berendezett helyiségbe 554 db csomag érkezett; ugyaninnen 35 reklamációt és 129 levelet expedáltunk.

Az 1897. XLI. t.-c. intézkedései ellen vétő nyomdatulajdonosokkal szemben peres eljárást egy esetben sem indítottunk.

II.

A *hirlaptár* köteles példányok útján 37 évfolyam 15.957 számával (ebből 1877 szám a törvényszabta nyomdai kimutatás nélkül, számonként érkezett), ajándék útján 25 számmal, a nyomtatványi osztályból történt áttétel útján 9 évfolyam 167 számával; mindössze tehát 46 évfolyam 16.149 számával gyarapodott.

Ebből ajándék (folytatólag): dr. PÖZEL Istvántól «Fővárosi Közlöny».

Az évnegyed folyamán 426 olvasó 581 hirlapnak 1343 évfolyamát használta 1827 kötetben; ebből házon kívül 50 olvasó 84 hirlapnak 181 évfolyamát 247 kötetben. A Szentkirályi-utcai raktárból és oda vissza 34 kötetet kellett szállítani.

Átnéztük 49 évfolyam 14.247 számát.

III.

A *kézirattár* ajándék után egy festménnyel és vétel útján egy fényképpel, összesen tehát két darabbal gyarapodott. Vételre 3-50 koronát fordítottunk.

Ajándékozó volt: BETEGH István.

Az évnegyed folyamán 29 kutató használt 67 kéziratot, 219 irodalmi levelet, 10 analektát és 2 térítvényre kikölcsönöztünk 2 kéziratot.

IV.

A *folklore-osztály* a könyvtári anyagból folklore szempontból eddig átvette a következő szakokat: Anthropologia, Geographia, Itineraria, Historia Eccl., Historia Extraeuropeana, Physica, Opiniones singulares, Path., H. lit., L. eleg. m., L. hung., L. gen., L. ar., L. sem., L. rel.,

H. ant., P. o. hung., P. o. germ., P. o. rel., P. o. it., P. o. hisp. Továbbá folytatták a beszerzendő anyag összeállítását és megkezdték az alszakokba való osztályozást. Körülbelül 4000 cédula készült.

V.

A levéltár törzsanyaga vétel útján 44 drb, ajándék útján 270 drb, örökletét útján pedig 3 drb, összesen tehát 317 drb irattal és nyomtatvánnyal gyarapodott. Vételre 200 koronát fordítottunk.

Ajándékaikkal FRAKNÓI Vilmos, GRIMM János, aulendorfi gróf KÖNIGSEGG Ferenc, POLLÁK A. Hermann és VADÁSZ Ede gyarapították a levéltár anyagát, örökletéteményükkel pedig BIRÓ Pál, Géza és Antal.

A törzsanyag gyarapodásából 66 drb eredeti oklevél és 2 drb másolat esik a középkori iratok, 4 drb a címeres levelek és nemesi iratok, 2 drb a kisebb céhiratok, 18 drb irat és 4 drb nyomtatvány az 1848/49-es gyűjtemény, 211 drb irat, 8 nyomtatvány és 2 könyvnyomtatvány pedig az újkori iratok és nyomtatványok csoportjára.

A címeres levelek és nemesi iratok gyűjteménye a következő darabokkal gyarapodott: 1. Bécs, 1663. jan. 23. I. LIPÓT címeres levele BIRÓ Gergely és fiai Márton és István és Márton felesége TÜSER Dorottya részére (eredeti). 2. Bécs, 1717. július 15. III. KÁROLY címeres levele SÁNDOR János, fia János és felesége BERKI Erzsébet részére (eredeti). 3. Kassa, 1800. június 20. Abauj vármegye nemesi bizonyítványa BIRÓ István és János, úgyszintén másik János és Péter részére (eredeti). 4. Szegvár, 1826. június 5. Csongrád vármegye nemesi bizonyítványa özv. BIRÓ Jánosné, CSUTS Ilona és gyermekei részére (eredeti).

A gyarapodás anyagából kiemeljük a nagyszámú középkori darabokat, melyek között egy a gróf KÖNIGSEGG Ferenc által ajándékozott tatárjárás előtti oklevél is van, valamint a FRAKNÓI Vilmos által ajándékozott oklevelek közül több köztörténeti fontosságú XVI—XVII. századbeli iratot. Kiemelendő továbbá I. FEDINÁNDnak egy 1528-ban kelt, az alsó-ausztriai reformációs mozgalmak ellen kiadott nyomtatott pátense.

A negyedév folyamán levéltári anyagunkból 60 kutató használt 15.216 drb iratot és 5 térítvényre kikölcsönöztünk 279 drb oklevelet.

VI.

A háborús gyűjtemény vétel útján 6009, ajándék útján 2107, hivatalos küldemények útján 241, összesen tehát 8357 darabbal gyarapodott. Vételre fordítottunk 2072'40 koronát, 2951'39 márkát és 534'85 frankot.

SZAKIRODALOM.

Gárdonyi Albert. *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a XVIII. században, különös tekintettel Budára és Pestre.* (Könyvtári Füzetek. 2. sz.) Budapest, 1917. Lantos A. 8-r. 61, 3 l., 2 mell. Ára 6 K.

Csinos, színes vignettával ellátott borítékban, de erősen háborús papirosra nyomtatva jelent meg a székesfőváros főlevéltárnokának ez az új adatokban gazdag tanulmánya, mely a fővárosi levéltár gazdag anyagából ad izelítőt. Szerzőnek nem az volt a törekvése, hogy a jelzett évszázad összes idevágó publikált és kiadatlan adatait feldolgozza, hanem beírta azzal, hogy a vezetése alatt álló intézet kiadatlan irat-csomóiból csokorba fűzze az érdekesebb adatokat, melyeket általános nyomdászattörténeti háttérre helyezett.

Rövid bevezetés után, melyben XVIII. századi könyvnyomtatásunk és könyvkereskedelmünk elmaradottságát fejtegeti s szinte kizárólag gazdasági helyzetünkkel indokolja, a LANDERER-féle nyomda sorsára vonatkozó adatokat sorakoztatja fel, melyet 1724-ben alapított Budán LANDERER János Sebestyén. Adatai 1794-ig terjednek, amikor a tárnokmester elrendelte, hogy LANDERER Lipót Ferenc özvegye, Katalin, bizonyos feltételek mellett ruházza át fiára s hosszú ideig üzletvezetőjére, Mihályra az üzletet. Gazdagabb adalékokkal szolgál a pesti könyvnyomtatókat illetőleg, akiknek sorából EITZENBERGER Ferenc Antal, ROYER Ferenc és TRATTNER János Tamás vállalkozásaival foglalkozik tüzesebben.

Különösen becses része GÁRDONYI dolgozatának az a két könyvjegyzék, melyek egyike NOTTENSTEIN János György 1733-ban nyomtatott katalógusa, másika pedig LANDERER Lipót Ferencné 1784. évi kimutatása nyomdája tízévi termeléséről. Szerző mindkét jegyzéket egész terjedelmében közli s az elsőt hasonmásban is bemutatja. Mindenesetre kár, hogy a sok tekintetben fogyatékos címeket PETRIK bibliografiájával nem vetette egybe s ekként nem nyújtott világos képet arról, hogy e kimutatások mennyiben gyarapították könyvészetünket.

GÁRDONYI ezután azt a háborúságot ismerteti, mely SPAISER Ferenc Domokos pozsonyi könyvkereskedő, STREIBIG János György győri, RENAUER Fülöp János soproni és NOTTENSTEIN Veronika (előbb LANDERER János Sebestyén, majd NOTTENSTEIN János György özvegye) budai könyvnyomtatók közt 1740—1776. több ízben kiújult a kalendáriumok jogosulatlan utánnyomtatása miatt.

Azután a tankönyvszabadványokról kifolyó hasonló bajokat ismerteti özv. LANDERER Lipót Ferencné 1774. júl. 11-én kelt panasza kapcsán, mely azzal végződött, hogy a különböző vidéki nyomdákban lefoglalták a jogosulatlan kiadványokat s LANDERER-nét felhatalmazták, hogy rizsmánként 3 forinton magához válthassa a talált készleteket. Szerző közli a lefoglalásokról szóló jelentéseket, melyek érdekes adalékokkal szolgálnak a korabeli könyvtárakhoz. LANDERERNÉ győzelme különben pyrrhusi győzelem volt, mivel 1780 május 11-e óta a budai egyetemi nyomda kapta meg a kizárólagos jogot iskolakönyvek kiadására s így az összevásárolt készlet jórésze a nyakán maradt. Az egyetemi nyomda monopoliumát különben ép oly kevésbé tartották tiszteletben a többi könyvnyomtatók, mint előbb a LANDERERNÉÉ s a helytartótanács több ízben kénytelen volt lefoglaltatni a jogosulatlan kiadásokat.

GÁRDONYI ezután a cenzurára vonatkozó adatait ismerteti. Az 1730-iki helytartótanácsi rendelet szerint ez az intézmény hazánkban 1726-ban lépett életbe, amikor arra kötelezték a nyomdákat, hogy a hit- és erkölcsstani műveket az egyházi, a többieket pedig a polgári (városi, illetve vármegyei) hatóságok előzetes jóváhagyásával nyomtassák ki és sajtótermékeikből időszakonként három kötelespéldányt terjesszenek be a helytartótanácsához. Az 1730. jun. 8-án kelt rendelet ez intézkedéseken csupán annyit változtatott, hogy a politikai jellegű művek előzetes elbírálását a helytartótanácsnak tartotta fenn s e mellett a külföldi kiadványok forgalomba hozatalát a könyvvizsgálók kedvező véleményétől tette függővé. Egy 1761. május 2-án kelt helytartótanácsi rendelet azt is megkívánta, hogy a jövőben minden nyomtatványon a kiadás helyét és évét s a nyomdász nevét is föl kell tüntetni. Könyvtártörténeti szempontból különösen fontos az 1780. aug. 10-én kelt helytartótanácsi rendelet, mely a kötelespéldányok egyikét az egyetemi könyvtárnak juttatta. Ugyane rendelet a könyvvizsgálati szabályok ellen vétők kellő megbüntetéséről is gondoskodott. A mulasztás elsőízben 100 frt bírsággal járt, másodikízben pedig a könyv-

nyomatatói szabadság elvesztését vonta maga után. Szerző ezzel kapcsolatban több mű elkobzásáról is megemlékezik. Bibliográfiai szempontból legbecsesebb az 1782-ben megjelent *Alom második Józsefről* c. röpiratra vonatkozó rész, melyet BALLAGI Géza KERESZTÚRI Józsefnek tulajdonított, de amely LANDERER Mihály védekezése szerint Bécsben megjelent német röpirat fordítása s a fordítás Debrecen város bírájának a munkája. — A cenzura üdvös hatásáról is találunk adatot GÁRDONYINÁL, értjük azoknak a botrányos daloknak a lefoglalását, melyeket 1762-ben Sopronban koboztak el egy vándor énekesnőtől s melyeket Budán nyomtatott LANDERERÉK állítólagos tudta nélkül valami HIEBL József nevű segéd.

A korabeli könyvkereskedelem történetére vetnek érdekes világot azok az adatok, melyek zalonyi NAGY János nagyváradi könyvkötő és NOTTENSTEIN János György budai könyvnyomtató üzleti összeköttetésére vonatkoznak a század harmincas éveiből s ékes bizonyosságai annak, hogy az elszámolás a kiadó és bizományos között már akkor sem ment mindig egészen simán. A könyvkereskedelem szabályozása tárgyában 1772 aug. 17-én kelt 3547. sz. helytartótanácsi rendelet, melyet szerző szintén ismertet, nem novum: magyar fordításban már 1883-ban közölte épen a mi folyóiratunk.

«A könyvkereskedelem a cenzura igájában» kissé rikító cím alatt tárgyalja szerző azt a vizsgálatot, melyet 1781 szeptemberében tartott a pesti tanács WEIGAND és KÖPFF könyvesboltjában névtelen feljelentés alapján, mely szerint e cég vallásellenes könyveket csempész be és terjeszt az ifjúság között. A vizsgálat alaptalannak találta a névtelen följelentő vádaskodását. Több eredménnyel jártak azok a vizsgálatok, melyeket 1791-ben és 1792-ben tartottak a pesti könyvesboltokban s végül is 1794-ben szigorú rendeletet adott ki a helytartótanács, mely a könyvkereskedőket utasítja, hogy csakis a könyvvizsgálaton átment könyveket árusítsanak.

1792-ben 3 könyvnyomtató, 5 könyvkereskedő és 6 könyvkereskedéssel is foglalkozó könyvkötő működött Pesten. A legrégebbi pesti könyvkereskedő-cég a WEIGAND és KÖPFF társas cég volt, mely már 1774 előtt fennállott. A cég egyik tagja, KÖPFF János György 1785-ben elhalálózván, özvegye 1786-ban, nem minden pörpatvar nélkül, kivált az üzletből. Az osztozkodásról fenmaradt iratok érdekes képet nyújtanak a cég vevőköréről és kiterjedt üzleti összeköttetéseiről. Hasonló szempontból érdemelnek figyelmet azok az adatok, melyeket a bécsi

TRATTNER János Tamás pesti könyvesboltjának üzletvezetője, KEIL Ambrus elleni vizsgálat irataiból közöl a szerző. TRATTNER mellett egy másik tekintélyes bécsi könyvnyomtató, KURZBÖCK János is megpróbálkozott fiók nyitásával az egyre fejlődő Pesten. Bár tervét a WEIGAND és KÖPFF cég beadványára a pesti tanács is ellenezte, KURZBÖCK 1783-ban mégis megkapta a kívánt engedélyt. Vállalkozása azonban nem járt kellő eredménnyel, szabadalma 1793-ban NOVÁKOVICS Imre udvari ágensre szállott, aki viszont már 1795-ben az egyetemi nyomdára ruházta azt át. A harmadik bécsi betolakodó STACHEL József volt, aki szintén a pesti városi tanács ellenkezése dacára, helytartótanácsi közbelépésre kapott könyvkereskedői jogot 1789-ben. Ez az üzlet ma is fennáll üzlettársa, KILIÁN Ádám családjának vezetése alatt. — Sok érdekes adatot tartalmaznak a LINDAUER János cég ellen 1795-ben megindított csődeljárás iratai, főleg az iratok mellett fekvő könyvjegyzékek, melyekből szerző — sajnos — csupán a magyar könyvcímeket jegyezte ki.

Befejezésül GÁRDONYI közli egy SCHWARTZ János nevű vándor-könyvkereskedő hagyatéki leltárát 1729-ből, akit a budai vizivárosi «Elefánt» vendégfogadóban ért utól a halál. A hagyaték csak részben állott könyvekből, nagyobb részét kegyeleti cikkek s egyéb apróságok tették.

Ezekben adtuk rövid áttekintését GÁRDONYI dolgozatának, mely nem egy új szint és árnyalatot vitt be abba a kissé elfakult képbe, melyet a hazai könyvnyomtatás és könyvkereskedés multjáról eddigelé alkothattunk magunknak.

GULYÁS PÁL.

Gulyás Pál. Könyvtári problémák. Budapest, 1917. A szerző kiadása. (Különlenyomat a Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1917. évfolyamából.) 8-r. 180 l. Ára 5 K.

A magyar közkönyvtárak ügyének rendezésével foglalkozik GULYÁS Pálnak ez a legújabb könyve. Voltaképen tehát gyakorlati célból készült e könyv, de tudományos munkához méltó készültséggel és alaposzággal.

Ha GULYÁS reformterveinek csak egy része is a közel jövőben megvalósulna — túlzás nélkül lehet mondani — ez igen nagyjelentőségű esemény lenne a magyar tudomány és közművelődés fejlődésének történetében. A tudományos munka technikájának a bibliografia és a könyvtár a legfontosabb momentumai. A tudományos munka e technikai momentumai a legnagyobb figyelmet érdemlik. Hogy jó szerve-

zettel és szorgalommal mennyire lehet vinni, arra legszebb példa a német kultúra. Zseniket nem termelhetünk, de a szorgalmas, mindennapi tehetségek munkáját bizonyos intézményekkel biztosíthatjuk. S hogy a magyar közművelődésnek jól szervezett, szakszerű vezetés alatt álló közkönyvtárakból mily nagy haszna volna, azt nem is kell bizonyítani.

Ha az ember a GULYÁS által felhozott külföldi példákat megismeri, csak akkor látja, hogy mennyire semmit sem tettünk és csekély eszközökkel mily sokat tehetnénk ezen a téren.

A GULYÁS könyvében felvetett tíz probléma közül különösen három érdekli a tudományos munkával foglalkozókat: a könyvtárosképzés, egyetemes repertoriumok és a muzeális könyvanyag centralizálásának problémája.

1. *Könyvtárosképzés.* Ettől várható a tudományos gyűjtemények rendezése és kincseik hozzáférhetővé tétele, továbbá a közművelődési könyvtárak céltudatos és összehangzó működése. A cél elérése érdekében külön kell választani a tudományos közkönyvtárak és a kisebb gyűjtemények kezelőinek szakszerű kiképzését.

Az állami tudományos könyvtárak (a M. N. Múzeum, az egyetemi és műegyetemi könyvtárak) tisztviselői karába lépőktől külföldi (olasz, francia, német) mintára könyvtárosi államvizsgát kellene megkövetelni. A vizsgaszabályzat megállapítása a vallás- és közoktatásügyi minisztérium feladata volna. A legfontosabb külföldi kormányrendeletek figyelembevételével és a belőlük meríthető tanulságok levonásával a szerző pozitív tervezetet állít össze a magyar tudományos közkönyvtárak jövő tisztviselőitől megkövetelendő írásbeli és szóbeli szakvizsga tárgyaira vonatkozólag.

Gondoskodnunk kell azonban a vizsgán megkövetelt szakismerek megszerzésének módjáról is. Olasz, porosz és bajorországi intézkedések mintájára a legcélravezetőbb megoldás az volna, ha a budapesti egyetemen nyilvános rendes tanári katedra szerveztetnék a könyvtártan számára. A kinevezendő tanár heti 5, évi 150 órában szépen elvégezhetné a könyvtári tisztviselő-jelöltek elméleti kiképzését. A gyakorlati ismereteket kétesztendei gyakornoksággal valamelyik áll. tudományos könyvtárnál szereznék meg a jelöltek. Egyetemi végzettség, doktorátus, illetve ezzel egyértékű főiskolai vizsga alapján volnának a jelöltek könyvtári szakvizsgára bocsáthatók.

Talán hozzá lehetne tenni GULYÁS-nak a tervezetéhez, hogy a könyvtárosi vizsga általános követelményeit kissé lennebb szállítva meg

kellene követelni minden vizsgázótól bizonyos tudományszaknak főként irodalmában való jártasságot. (Ez GULYÁS-nál igen mellékes szerepet játszik.) Némely külföldi könyvtárban az illető szaktudományban jártas könyvtári tisztviselő megbecsülhetetlen támasz a munkában. Ennek a könyvtárak céltudatos gyarapítása és a beérkezett anyag feldolgozása szempontjából is nagy haszna lenne.

Az egyetemi tanulmányokkal kellene összekapcsolni a középiskolai tanári könyvtárak kezelőinek kiképzését is. A tanárvizsgálati szabályzatot ki lehetne bővíteni azzal, hogy a nyelv- és történettudományi szakcsoport tárgyaiból csak olyan jelöltek vizsgázhatnak, akik legalább egy évig könyvtártani és kézírattani tanulmányokkal is foglalkoztak.

A többi hazai tudományos jellegű közkönyvtár tisztviselői számára továbbra is fenn kell tartani a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségének 1898-ban életbeléptetett kurzusait azzal a változtatással, hogy tanfolyamok kétévénként tartassanak és hogy a hallgatók az elméleti ismeretek megszerzése után kézírattani és bibliografiai gyakorlati kurzuson is részt vegyenek. Az eredményesség szempontjából életbe kellene léptetni a kötelező szóbeli vizsgálatot.

A közművelődési könyvtárak kezelőinek kiképzése az előbbiektől elkülönítve történne. Külföldi mintára a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak a közművelődési könyvtárak kezelőitől államvizsgát kellene megkövetelnie. A vizsgatervezetet főként porosz mintára lehetne megalkotni. A kiképzés módját úgy képzelem el a szerző, hogy a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa által a főváros közelében, pl. a Kispest határában elterülő WEKERLE-telepen létesítendő mintakönyvtárhoz hat hónapi szolgálattételre osztatnának be a jelöltek, érettségizett egyének, illetve okleveles tanítók, tanítónők, akik a rendelkezésükre álló idő alatt elméleti előadásokat is hallgatnának, esetleg idegennyelvű (német-francia) kurzusokon is részt vennének.

Figyelmet érdemel a népkönyvtárak és a velük összetartozó népiszkolai ifjúsági könyvtárak kezelőinek elsősorban gyakorlati irányú kiképzése. Előbbiek kiképzésüket a Tanács által évenként rendezendő kurzusokon nyerhetnék, utóbbiak hivatásukra való előkészülésük közben a tanító- és tanítónőképző-intézetekben.

2. *Egyetemes repertoriumok.* Ennek a problémának megvalósítása égetően sürgős könyvtártani és tudományos szempontból egyaránt. Könyvtári szempontból a közkönyvtárak anyagának egyenletes és arányos kihasználását idézné elő, a tudósnak pedig lehetővé tenné a gyors

és biztos tájékozódást a kéziratok és könyvek lelőhelyéről. A kutatás anyaga is gyarapodnék, sok rejtett kincs kerülne napfényre.

A szerző terve szerint a kéziratok és inkunabulumok egyetemes jegyzékét közös bizottság készítené el egységes elvek alapján. Mindkét jegyzék nyomtatásban is megjelenhetnék.

Külföldön legelőször a kéziratok egyetemes katalogizálására történtek kísérletek. Nehány korai és eredménytelen próbálkozás után a francia és német példa az, mely különös figyelmet érdemel. A franciák állami megbízás, a németek országos testület útján végezték el a katalogizálás munkáját.

Francia példára nálunk is állami ügynek kellene felfogni a jegyzék elkészítésének munkáját, melyet a Főfelügyelőség készítené elő és hajtana végre. A hazai könyvtárakban őrzött kéziratok száma körülbelül 100,000-re tehető; ennek ma csupán fele van közkönyvtárakban elhelyezve szakszerű kezelés alatt. A kézirati katalogust teljessé tenné, illetve kiegészítené a kézirati anyagnak vele párhuzamosan folyó kiadása.

Könyvtáraink ősnymotatvány anyagának (mintegy 6600 darabról van szó) egyetemes jegyzéke már nemcsak a hazai, hanem az európai közművelődés szempontjából is igen fontos szolgálatot tenne.

Különös gonddal és körültekintéssel kellene megszervezni a főbb közkönyvtárak nyomtatványairól szóló egyetemes jegyzék elkészítésének nagyarányú munkáját. Sokágazatú feladattal megbízott bibliografiai intézet főkötelessége volna ennek a nagy és nehéz munkának az elvégzése. (A katalogus kinyomtatását a szerző nem tartja szükségesnek az óriási költségek miatt). Poroszország példája — ahol az ilyenirányú munkálatok már nagyon előrehaladtak, sőt befejezéshez közelednek — teljes figyelmet érdemel.

A M. Nemzeti Múzeum SZÉCHÉNYI-könyvtára keretében működő bibliografiai intézet katalogizáló munkája alapjául a három legnagyobb budapesti közkönyvtár — a SZÉCHÉNYI, egyetemi és akadémiai könyvtár — egyesített betűrendes katalogusa szolgálhatna. A teljesség fentartására a katalogus elkészülése után is állandóan a legnagyobb gond fordítandó. — A bibliografiai intézetre ezzel a munkával kapcsolatban még a következő feladatok hárulnának: tárgyi rendszők szerint szerkesztett katalogus, a hazai folyóiratok egyetemes repertoriumának elkészítése, a hazai sajtótermékek teljes évi bibliográfiájának kiadása, valamint a hazai könyvtárakban meglevő könyvek tudományos használatra való megszerzésének gyakorlati munkája.

3. *A muzeális könyvtárak centralizálása.* Speciális hazai viszonyaink még növelik fontosságát. Különösen a kéziratok és az inkunabulumok, melyekből különben is elég szerény anyag áll rendelkezésünkre, rendkívül elaprózva és szétszórva találhatók meg az országban sokszor teljesen hozzáférhetetlen helyeken. Az állam és felekezetek, illetve egyéb illetékes tényezők támogatásával könnyen el lehetne érni azt, hogy az országban szétszórta anyag fővárosi, illetve könnyen hozzáférhető nagyobb vidéki központokban helyeztessék el a tulajdonosok jogainak teljes megóvása mellett. Ezen intézkedés nélkül csak félmunka volna a kéziratok és inkunabulumok egyetemes jegyzékének elkészítése és kiadása.

Praktikus tanácsok és tervek sorozata az a fejezet, melyben a szerző anyagbeszerző központ létesítését javasolja, amely jutányosan és egyöntetűen gondoskodnék az áll. felügyelet alatt álló könyvtárak mindennemű anyagi szükségletéről (bútorzat, nyomtatványok, kötés).

Érdekes fejezetek, illetve dolgozatok tárgyalják a következő problémákat: mi módon volnának értékesíthetők a többes példányok, hogyan lehetne vidéki közönyvtárakban összegyűjteni és megőrizni a speciálisan helyi vonatkozású irodalmat, megkönnyítve ezzel a SZÉCHÉNYI-könyvtár vállára nehezedő nemsokára elviselhetetlen terhet, melyet a köteles példányokról szóló törvény ró reá. Általános közművelődési szempontból megszívlelendők azok a jó tanácsok, melyek a közművelődési könyvtárak felállítására, megszervezésére és fentartására vonatkoznak, a meglehetősen elhanyagolt népművelés és az igen kényes nemzetiségi kérdés szempontjából pedig igazán nem érdektelen mindaz, amit a mélyenlátó, kiváló praktikus érzékű és szervező képességű szakember a népkönyvtárakról elmond. Nemzetiségi vidékeken a magyar szellemet leghathatósabbán csakugyan a magyar földet és lelket ismerető népszerű iratokkal és íróink műveinek fordításával lehetne terjeszteni és erősíteni. Mindezeket kiegészíti az elsősorban emberbaráti intézmények érdekkörébe utalható probléma a vakok központi könyvtáráról.

GULYÁS mindvégig érdekes, kellemes és világos stílussal megírt könyve méltán számot tarthat nem csupán a szűkebb értelemben vett szakemberek, hanem a tudományos munka művelőinek és barátainak, valamint mindazoknak érdeklődésére, akik szívükön hordozzák a magyar tudomány és közművelődés ügyeit.

NÉMETHNÉ SEBESTYÉN IRÉN.

Kacziány Géza. *A magyar memoire-irodalom 1848-tól 1914-ig.* Ballagi Aladár előszavával. (Könyvtári Füzetek 3. sz.) Budapest, 1917. Lantos A. (Uránia kny.) 8-r. 96 l. Ára 6 K.

Az élénk tollú publicista e műve bővített különnyomat a *Könyvtári Szemlé*-ből. Kissé önkényes csoportosításban 246 memoire-íróról számol be, köztük nem egy olyanról is, akinek műve mindeztideig nem látott nyomdafestéket. A memoire fogalmát a rendesnél tágabb értelmezésben veszi s oly történeti műveket is besoroz jegyzékébe, melyek szerzői maguk, vagy mások személyes tapasztalatait is felhasználták munkájuk megírásánál. A dolgozat nem pusztá címfelsorolás, hanem majd minden mű néhány sorba tömörített jellemzését is kapjuk, persze az író markáns egyéniségét visszatükröző, nem mindig pártatlan fel fogásban.

Ennél nagyobb baj, hogy a szerző bibliográfiai pontosságra nem törekszik és utalásaival sokszor cserben hagyja azokat, akik dolgozata alapján szeretnének a már kiadott iratokhoz férni. Így pl. BOHUSNÉ SZÖGYÉNY Antónia naplójáról azt írja, hogy egészében kiadatlan, de egyes részei közöltettek s nem mondja meg, hogy hol olvashatók ezek a részletek (13. l.); RÓZSAFFY Mátyás több érdekes visszaemlékezéseket irt az AIGNER kiadásában megjelent *Hazánk*-ban (20. l.), de hogy melyik évfolyamban, arról nem szól; ROXER Vilmos... a *Zipser Bote*, *Debreczeni Lapok* és *Felvidéki Közlöny* c. lapokban írta meg élményeit (28 l.); gr. SZÉCHEN Antal az 1839/40-iki országgyűlésről irt monografiát (41 l.), de hogy hol, mikor és mily címen jelent az meg, arról nem nyújt tájékoztatást; HRUSECZKY Pál tábori káplán naplója «egészben megjelent egy vidéki lapban folytatásokban, pongyolán, felvilágosító jegyzetek nélkül» (75 l.) és így tovább. Még szerencse, ha a hírlapok mellett az évszámot is kiteszi, de a lapszámmal rendszerint ilyenkor is adósunk marad, ami nem kis mértékben megnehezíti az idézett kiadványok megtalálását. Önálló köteteknél többnyire idézi a mű címét, megjelenési helyét, évét és kiadóját, de nem egyszer ez adatok egyikével vagy másikkal — néha magának a műnek a címével is — adósunk marad. Értjük, hogy szerző a bibliográfiai aprólékossággal nem akarta megterhelni könnyedén folyó elbeszélő hangjának menetét, de azt hisszük, hogy akár a lapok aljára helyezett jegyzetek, akár könyvének függeléke gyanánt az olvashatóság csökkenése nélkül közölhette volna azokat az útbaigazító adatokat.

Az idézett művek sorában több olyan névtelen, vagy álneves kiadvány is szerepel, melyek szerzőjét KACZIÁNY sem tudta kideríteni. Az —r jegy alatt kiadott *Menekvés Debrecenbe*, Pest, 1850 c. mű szerzője tudtunkkal GYURITS Antal. — KERTBENY kéziratosságot hagyatékának egy része tudtunkkal a M. N. Múzeumba került.

Az összeállítás, a felölelt anyag gazdagsága dacára, koránt sem teljes. Kimaradt például MUNKÁCSY Mihály *Souvenirs* c. kötete és VÁMBÉRY Ármin *Küzdélméim* c. angolul és magyarul is megjelent önéletrajza. Ezenkívül hiányzanak belőle a következő mémoires-jellegű közlemények: br. AMBRÓZY Lajos emlékirataiból (Vasárnapi Ujság 1898: 31. sz.); BARÓTI Lajos: Ifjúkori emlékezés Csiky Gergelyre (u. o. 1891: 48. sz.); BENICZKY Alajos 1848/49-iki honvédszázados 1889-ben papírra vetett visszaemlékezései (u. o. 1899: 34—39. sz.); BERTHA Sándor személyes visszaemlékezései LISZT Ferencre (u. o. 1907: 48—52. sz.); FANGHNÉ GYUJTÓ Izabella: Emlékeim a szabadságharc idejéből (u. o. 1905: 14—26. sz.); GAAL Miklós 1848/49-iki honvédtábornok naplója (részletek belőle u. o. 1894: 11. sz.); HORVÁT Boldizsár naplója (u. o. 1900: 5—7. sz.); ODRY Lehel személyes visszaemlékezései MUNKÁCSY Mihályra (u. o. 1908: 16., 17., 38. sz.); iglói SZONTAGH Boldizsár 1848/49-iki honvédfőhadnagy kéziratosságot naplója (ebből egy részlet közölt Csoór Gáspár u. o. 1911: 25. sz.). Mindez csupán egy folyóirat újabb évfolyamaiból került ki s azt hisszük, hogy e szám könnyen volna megszerezhető egyes lapok anyagából.

A munkát gondos névmutató rekeszti be, melyben a betűtípusok különfélesége már előre jelzi, hogy melyek vonatkoznak a tárgyalts mémoires-írókra.

GULYÁS PÁL.

Könyvjegyzéke, A Fővárosi Paedagogiai Könyvtár —. I. Rész. Neveléstudomány. Budapest, 1916. Székesfővárosi Házinyomda. 4-r. XII, 208 l.

Ez a tetszetősen kiállított kötet, mely túlnyomórészen STAINDL Mátyás könyvtári főtiszt gondos munkája, a Székesfőváros egy újabb intézményének, a tanszemélyzet önművelését célzó Paedagogiai Könyvtárnak a könyvkészletéről nyújt minden tekintetben alapos tájékoztatást. Az előttünk fekvő első kötet a 15.000 kötetet számláló állomány-nak több mint feléről, a pedagógiai irodalmat képviselő 8000 kötettről számol be, meglehetősen aprólékos, de azért jól áttekinthető szakbeosztásban.

Míg a Városi Nyilvános Könyvtár a DEWEY-féle tizedes-rendszer legfőbb szószólója hazánkban — bár a könyvek felállításánál maga sem tért át erre az általa annyira portált, lelküinktől teljesen idegen rendszerre — a Paedagogiai Könyvtár vezetősége éppen nem lelkesedik ezért az amerikai rendszerért és STAINDL nem habozik kijelenteni, hogy DEWEY «beosztásai az európaiak számára örökre idegenek maradnak s lehetetlen, hogy itt valaha polgárjogot nyerhetnének. Éppen pedagógiai rendszere számunkra oly megérthetetlen, hogy átvétele a legnagyobb visszatételséget keltette volna közönségünkben. Bármennyire kíváncsi is ez a háború a nemzetközi érintkezés és kölcsönös megértés erélyes támogatását, olyannyira rámutatott a sohasem eliminálható nemzeti sajátosságokra is, melyek tudományos téren éppen oly áthidalhatatlanok mint politikai téren». Teljesen osztjuk szerző e véleményét, még pedig nemcsak a pedagógiát, hanem az összes humanisztikus tudományokat illetőleg, melyeknek minden nemzetnél megvan a maguk sajátos jellege, melyet büntetlenül nem lehet beleszorítani a tizedes-rendszer Prokrustes-ágyába s igen örülünk, hogy már a Városi Könyvtár tisztviselői karában is akadnak olyanok — STAINDL tulajdonképpen ennek az intézetnek a Paedagogiai Könyvtárhoz beosztott tisztviselője — akik nyíltan be merik vallani a DEWEY-rendszer kudarcát. Egészen azonban STAINDL sem volt képes fölszabadulni a DEWEY-rendszer hatása alól. Alapjában maga is tizedes-rendszert csinál, csak hogy a maga tetszése szerint állapítja meg az osztályokat és alosztályokat. A pedagógia részére a 2. számot foglalja le, melyet a 0—9 számsor hozzáadásával 10 alszakra bont. Ezek: 20. Általános pedagógiai munkák. 21. Neveléstörténet. Klasszikusok. 22. Neveléstan. 23. Oktatótan. Módszertan. 24. Gyermektanulmányozás. 25. Iskolaegészségügy. Testi nevelés. 26. Közoktatásügy, egyes iskolafajok. 27. Szervezet, igazgatás. Tanszemélyzet. 28. Gyermekevédelem. Iskolán kívüli oktatás, Könyvtárügy. 29. Tankönyvgyűjtemény. Mindegyik osztály egy-egy újabb szám hozzáadásával 10 alosztályra s ezek mindegyike ismét egy-egy újabb szám hozzákapcsolásával újabb 10—10 alosztályra oszlik. E harmad- s negyedfokú osztályokról a katalogus, bár sokféle mutatóval van ellátva, áttekintést nem nyújt; újabb kiadásnál mindenesetre kívánatos volna, ha a katalogus ez irányban kiegészítettetné. A jelen nyomtatott jegyzék különben a pedagógiai szakot sem hozza teljesen, mivel a tankönyvgyűjteményt, mint ezidőszert még nagyon embrionális állapotban lévő, mellőzte. A szakbeosztás helyességének s a felölelt anyag értékének megvitatása

a pedagógusok dolga. Bibliográfiai szempontból a címmásokra csupán az a megjegyzésünk, hogy túlsok rövidítést használ, az összes könyvnyomtatási helyeket és kiadócégeket szíglák jelzik, amelyek a bevezetéshez adott kulcs nélkül érthetetlenek s amelyek tulajdonképpen valami sok helymegtakarítást nem okoznak, mivel a címmásoknak legalább is 50 0/0-a negyed- és nyolcadsorokban végződik, úgyhogy a sorok szaporítása nélkül elférhettek volna az érthetően rövidített hely- és kiadónevek.

Ismertetésünket nem zárhatjuk be anélkül, hogy szavá ne tegyük STAINDL «tájékoztató»-jának azt a pontját, melyben azt igyekszik igazolni, hogy a nyomtatott jegyzék fölötte áll a cédulakatalogusnak. Nem kevesebb, mint 8 pontban sorakoztatja fel a cédula-katalogus hátrányait, de ezek közül alig egy-kettő állja meg a komoly kritikát. Így mindjárt igen furcsa az első pont: «a cédulák írása nagy gondot igényel, drága, tartós papírra kell a címeket írni, nagyon tisztán és olvashatón». Ez ugyan mind igaz, de használható nyomtatott katalogus kéziratát nem kevesebb gonddal s nem kevésbé olvashatóan kell megszerkeszteni, mint a cédulakatalogust s az utóbbihoz használt karton drágasága távoiról sem oly nagy, mint pl. a nyomtatási költségek. — 2. A cédulák idővel bepiszkolódnak és megtörnek. Ez igaz, de csak akkor, ha a cédulakatalogust bárki használhatja. A legtöbb európai könyvtárban épen ezért a cédulakatalogus, mely az egész könyvtár legfontosabb leltára, a nagyközönség részére hozzá nem férhető. A nyomtatott katalogus különben ép úgy ki van téve az elpiszkolódás veszélyének, mint a cédulakatalogus, igaz, hogy könnyen pótolható más példánnyal, csak-hogy mivel a nyomtatott katalogust ki is kell egészíteni az újabb gyarapodások jegyzékével, rendszerint épen nem sietnek a kicseréléssel. — 3. A cédulakatalogus nagy helyet foglal el, költséges szekrényben tartják. Ez igaz. Szintúgy igaz a 4. pont is, mely szerint a cédulakatalogusban minden könyvről több cédulát kell elhelyezni, de nem látjuk be, hogy mi itt a hátrány? Hiszen a nyomtatott katalogusban is annyszor kell egy-egy címnek előfordulnia, ahányszor utalnak rá. Annál kevésbé igaz az 5. pont, mely szerint «a cédulakatalogus természete szabta meg a körülményes katalogizáló szabályokat. A rendszeres nyomtatott szakkatalogus katalogizáló szabályai jóval egyszerűbbek és természetleg módosíthatók». A katalogizáló szabályok körülményessége teljesen független a katalogus formájától. A British Múzeum ősnymtatvány katalogusa és általános katalogusa, pl. mindkettő nyomtatott katalogus,

de azért az elsőnek katalogizáló szabályai végtelenül bonyolultabbak, mint a másodikéi. Cédulákon ép oly röviden lehet katalogizálni, mint nyomtatott jegyzékekben s viszont a nyomtatott jegyzékek ép oly körülményesen írhatják le az egyes nyomtatványokat, mint a cédulakatalogus. Ép ily abszurd a 6. pontnak az állítása, hogy a «cédulakatalogus sohasem kész». Mintha bizony élő könyvtárnál a nyomtatott katalogus valaha is kész volna. Ellenkezőleg, a cédulakatalogusnál legalább megvan annak a lehetősége, hogy állandóan színvonalon tartható, míg a nyomtatott jegyzék, a mű természetének megfelelően, már a nyomdábaadás pillanatában elavult. Az előttem fekvő katalogus előszava pl. 1916 augusztus havából van keltezve, de erős a gyanum, hogy nem öleli fel az 1916 aug. haváig a könyvtárba került összes neveléstudományi könyveket, vagy ha meg is teszi, 1918-ban pl. már erősen elavult s évről-évre fokozódik avultsága. Ez a nyomtatott katalogusnak rendkívüli költségessége mellett, legnagyobb hátránya. Azzal iparkodnak segíteni rajta, hogy minél sűrűbb időközökben kibocsátják a pótlékokat s minden 5—10 évben újra kinyomatják az egész jegyzéket. A pótlékok természetesen csak igen tökéletlenül szolgálják a célt, mivel a könnyű tájékozódást éppen nem mozdítják elő. Az egész jegyzék örökös újranyomtatása pedig óriási költségekkel jár. Éppen ezért több százezer kötetes nagy könyvtárak nem lehetnek el a cédulakatalogus nélkül, mely minden költségessége mellett is, távolról sem olyan költséges, mint pl. az örökké újra kiadandó nyomtatott jegyzékek. A nagy könyvtárak tehát, habár teljesen igaz szerző ellenvetéseinek 7. és 8. pontja, melyek szerint a cédulakatalogusban nehéz keresni s a cédulakatalogus csak a könyvtárban használható, mégis kénytelenek továbbra is megmaradni a cédulakatalogus mellett, melynek mind e képzelt és tényleges hátrányaival szemben, megvannak a maga óriási előnyei is.

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Zentralblatt für Bibliothekswesen. XXXIII. évfolyam. 7—8. szám. (1916 július-augusztus.): Franz EHRLE S. J.: *Bibliothekstechnisches aus der Vaticana.* (A vatikáni könyvtár a negyedik pápai könyvtár, mely V. MÁRTON alatt (1417) létesült s mely belső életének tetőpontját a XVI. század folyamán érte el. A XV. században V. MIKLÓS és IV. SIXTUS buzgón gyarapították kincseit, míg a következő században Marcello CERVINI és SIRLETI kiváló szervezők voltak. Főleg utóbbi érdeme, hogy megnyerte a könyvtár részére a RAINALDI-család tagjait, akik elkészítették a Vaticana sokáig páratlan katalógusait. A XVII. század folyamán, az olasz tudományosság súlyedésével, a Vaticana-ban is idegen nemzetiségűek foglalatoskodtak, így a német HOLSTE, a görög ALACCI s a németalföldi SCHELSTRATE, de ezek is inkább saját tudományos céljaikkal, semmint a könyvtár kezelési munkáival voltak elfoglalva. De a kéziratanyag gyarapodása a XVII—XVIII. században sem szünetelt, csak a Biblioteca Palatina [1623], a Biblioteca Urbina [1657], KRISZTINA svéd királynő könyvtára [1690], a Biblioteca Ottoboniana [1748] és a Biblioteca Capponiana [1746] kincseire utalunk, melyek mind ebben az időközben kebelezettek be a Vaticanába. A könyvtár hozzáférhetőség szempontjából sem állott a korabeli egyéb nagy könyvtáraké mögött. De a kincsek megfelelő katalogizálásával, noha csupán a RAINALDI-ak munkájának kiegészítéséről és kinyomatásáról lett volna szó, nem igen törődtek. Pedig számos kiváló tudós dolgozott a könyvtárban, de hiányzott a vezető-könyvtáros, aki megtudta volna szervezni a munkát. A könyvtár valóságos álomba merült s csupán néhány kiváltságos tudós és kutató előtt nyitotta meg kapuit. A helyzet akkor változott meg, amikor IX. PIUS, TOSZI bibornok halála után, 1869-ben PITRÁ-t nevezte ki bitoros-könyvtárossá, aki DE ROSSI-ban, a könyvtár scriptorában tudományosan képzett, munkabíró és munkaszerető segítőtársra talált. Sajnos, a vatikáni zsinat előzmunkálatai és a piemonti betörés következményei lehetetlenné tették, hogy a két férfiú által kidolgozott munkaprogramm még IX. PIUS alatt megvalósíttassék. E program első gyümölcsei csupán XIII. LEÓ (1878—1903) uralkodása alatt érték meg: ezek a müncheni és bécsi kéziratjegyzékekből vont alapelvek alapján megszerkesztett kéziratári katalógus első kötetei: a Palatina görög kézíratairól id. STEVENSON (1885) és 900 latin kéziratáról ifj. STEVENSON (1886) szerkesztésében; kevésbé kielégítő a Bibliotheca Regiensis (1888) és Ottoboniana (1893) görög kézíratairól COZZA-LUZZI szerkesztésében megjelent két kötet. Ugyancsak PITRA és DE ROSSI érdeme, hogy XIII. LEÓ uralkodásának első éveiben az olvasók száma egyre emelkedett.

A könyvtár dolgozóterme gyanánt 1888-ig, mint már V. SIXTUS idejében is, a Marco DA TIREME és Paul BRILL által fényesen díszített, egyetlen ablaktól megvilágított előterem volt, melynek egy-egy nehéz tölgyfaasztalánál 2—3 olvasó szorongott. 1888-ban a vele szomszédos két helyiséget rendezték be olvasóteremnek, de rendkívül szűkös asztalokkal szerelték föl. PITRA 1889-ben halt meg, utóda a könyvtárosi méltóságban SCHIAFFER bibornok volt, akit azonban már 1890-ben CAPECELATRO bibornok váltott föl. Utóbbi azonban, mint capuai érsek, keveset volt Rómában s a könyvtárosi teendőket, mint helyettese RAMPOLLA bibornok-államtitkár látta el, aki CAPECELATRO halála után, 1912-ben tényleges könyvtárossá is lett, de új címét, sajnos, alig egy évig viselhette, mivel 1913-ban hirtelen elhunyt. Mindaz, ami a Vaticanában a tudomány érdekében célszerű újítás történt, elsősorban RAMPOLLA érdeme, akinek természetesen igen megkönnyítette a dolgát az a körülmény, hogy XIII. LEO maga is a legnagyobb érdeklődéssel viseltetett a könyvtár iránt. Az új berendezés munkájában cikkirónak is kiváló része volt, aki 1890-ben lépett a Vaticana kötelékébe. EHRLE a berendezés technikai újításait nagyrészt a párisi Bibliothèque Nationaleból plántálta át s e mellett minden 4—5 évben meglátogatta Bécs, München, Berlin nagy könyvtárait és a British Museumot, hogy az ott életbe léptetett könyvtártechnikai újításokat tanulmányozhassa. 1890-ben határozta el a vatikáni könyvtár-bizottság, hogy a nyomtatványokat az Appartemento Borgiából a VIII. ORBÁN pápa fegyvertárából [Armeria] átalakított Biblioteca Leoninába viteti, mely közvetlenül a sixtusi nagy könyvtárterem alatt terült el. A vasállványokkal bebutorozott helyiségbe a 300,000 kötetes könyvtárt 3 hét leforgása alatt vitték át s elkülönítve állították fel benne a XVII. század első évtizedéig összegyűlt s jól katalogizált anyagot, az ú. n. 1a raccoltát, a heidelbergi könyvtárat, a Capponianát, CICOGNARE gróf könyvtárat és MAI bibornok könyvtárat, melyek mindegyikének meg volt a maga megbízható katalogusa, a többi könyvanyagot pedig, miután kiválasztották belőle a kézikönyvtár részére alkalmas anyagot, néhány főszakba csoportosítva állították föl. A különböző szakok cédulakatalogusai egyelőre elkülönítve kezeltetnek, de később, ha a revíziójuk befejeződik, egyetlen betűrendben egyesíttetnek. EHRLE javaslatára a könyvtárbizottság a könyvtár célját is megállapította s tekintettel arra, hogy Rómában úgyis van már hat könyvtár, kimondotta, hogy a Vaticana csakis kéziratok használatára berendezett könyvtár. A kéziratok tanulmányozásához szükséges nyomtatványok a kézikönyvtárban állanak rendelkezésre, melyeket az olvasók vagy a helyszínen használnak, vagy magukkal visznek a kéziratok tanulmányozására fenntartott olvasóteremben. Az elraktározott nyomtatványok csakis a könyvtár prefektusának külön felhatalmazására adatnak ki, amennyiben a kéziratok tanulmányozásánál tényleg szükség van rájuk. A kézikönyvtárt egyúttal a vatikáni levéltár kutatói is használhatják s épen ezért a levéltári és kéziratári olvasótermek között állították föl. A kézikönyvtár anyagának nagyrésze új szerzemény, amihez a szükséges anyagi eszközöket főleg közadakozásból teremtették elő. Az első legszükségesebb beszerzésekhez FRAKNÓI Vilmos buzdítására *több magyar egyházfejedelem*, elsősorban HORNYG báró veszprémi bibornok-püspök járult hozzá. Az egyes nemzetek főleg a saját történeti for-

rás-kiadványaikkal gazdagították a kézikönyvtárat. A kutatók részére szabadon hozzáférhető kézikönyvtár ma körülbelül 80.000 kötetből áll s hat teremben van fölállítva. A könyvtár közvetlen vezetése 1895 előtt két alkönyvtáros és két prefektus között oszlott meg, de azóta egyetlen prefektus kezében központosul. Alatta hat scriptor és több tiszteletbeli scriptor, ugyancsak hat assistens, továbbá tizenegy szolga és 3—4 a kéziratok javításával foglalatzkodó könyvkötő teljesít a könyvtárban szolgálatot. A scriptorok legfőbb teendője, hogy a könyvtár kéziratok kincseit mielőbb mintaszerűen kidolgozott nyomtatott katalogusokban a tudományos világ számára hozzáférhetővé tegyék. Mindegyikük egy-egy téren specialista s egy részük teljesen ingyen dolgozik. Az assistensek, akiknek a számát idővel redukálni fogják, az egyik scriptor vezetésére alatt kizárólag a nyomtatványok katalogizálásával foglalkozik. X. PIUS uralkodása alatt 1909/10-ben nyerte a kézirtár jelenlegi raktárhelyiségeit és olvasótermét a nyomda egykori földszinti helyiségeiben. A raktár háromemeletes és LIPPMANN-rendszerű vasállványokkal van felszerelve. Innen 5—7 perc alatt kerül az olvasóterembe a kívánt kéziratot. A régi pompás könyvtári termék szekrényeibe kevésbé használt nyomtatványokat állítottak s a csarnokokat a legszebb kéziratokkal s egyéb ritkaságokkal megrakott vitrinákkal felszerelve a kíváncsi nagyközönség részére nyitották meg, miként a Vatikán egyéb muzeális gyűjteményeit. XIII. LEO uralkodása alatt a Vaticana több jelentékeny gyűjteménnyel gyarapodott. Így 1891-ben 210.000 líráért megszerezték a BORGHESE-gyűjteményt, mely körülbelül 2200 oklevél-kötetet és csomagot, továbbá 400, túlnyomó részben hártýára írt kodexet tartalmazott. A legfontosabb vétel azonban a BARBERINI-könyvtár volt, melyet 1902-ben félmillióért sikerült hosszú tárgyalások után a Szent Széknek megszerezni. A könyvtár mintegy 10.000 kéziratból és 40.000 nyomtatványból áll és számos elsőrangú ritkaságot tartalmaz. Külön teremben állították föl az eredeti könyvvállványokon, melyeket 10.000 líráért szereztek meg. EHRLE tanulságos fejtegetéseit a tűzbiztonsági intézkedésekre és a fehér-fekete fényképezés bevezetésére vonatkozó intézkedések vázolásával rekeszti be.) — Ferdinand EICHLER: Aus Anlass der Buchkunstaussstellung der Wiener Hofbibliothek. (A bécsi Hofbibliothekban a könyvet a harctérre mozgalom javára 1916 áprilisában megnyitott könyvművészeti kiállítás ismertetése.) — Wilhelm FRELS: Die Titelaufnahme der buchhändlerischen Bibliographie. (A német könyvkereskedelemben szokásos címfőlvétel a következőképp fejlődött. A HEINSIUS-féle *Allgemeines Bücherlexikon* 1793-ban megjelent első kötetének előszava a címek két csoportját különbözteti meg. Oly könyvek, melyek címlapján a szerző meg van nevezve, a szerző neve alatt vétegettek föl, míg a névtelen kiadványok a címben szereplő első főnév alá soroztattak. Hasonló nevű szerzők keresztnévök szerint csoportosítottak. HEINSIUS vetélytársa KAYSER könyvészeti lexikonának 1834-ben megjelent első kötetében nem éri be ennyivel, hanem igyekszik a hiányzó keresztnéveket kideríteni és az álneveket megfejteni. Régibb íróknál elhalálozásuk dátumát is kiteszi. HEINSIUS későbbi átdolgozója, O. A. SCHULTZ (VIII. köt. 1836) még tovább megy a pontosságban. A címet rövidítések nélkül, betűhíven adja vissza, a sajtóhibákat zárjelek közt igazítja helyre s minden címet az eredeti betű-

tipussal szedeti. A kiadás helyét mindenkor kiteszi, a kiadót csak akkor, ha ő egyúttal a mű terjesztője. Ellenkező esetben szögletes zárjelek közt a bizományost, vagy a kiadvány új tulajdonosát nevezi meg. A kötet terjedelmét azonban csak abban az esetben jelzi, ha maga látta a kiadványt, vagy ha megbízható adatai vannak terjedelméről. Névtelen művek mindig a címből vett tárgyi rendsző alá soroztattak, még akkor is, ha a szerző kiletét sikerült kinyomozni. Álnéven írt munkák azonban, ha szerzőjük valódi nevén is írt, a valódi név alatt vétettek föl. Kommentált törvénygyűjtemények, anthológiák s egyéb hasonló gyűjtemények is rendszerint tárgyi rendsző alatt vétettek a jegyzékbe. A tárgyi rendsző az első főnév; preposícióval kezdődő és kérdőalakú címeknél pedig az első szó. E két lexikonhoz 1856-ban harmadik gyanánt a KIRCHHOFF-féle öt éves *Bücherkatalog* csatlakozott, mely a címek könyvészetileg pontos visszaadásáról eleve lemondott s még a nevek sajátos helyesírására sem volt a besorozásnál tekintettel. Mérvadóvá vált a könyvkereskedelmi cím fölvételénél a HINRICHS-féle könyvkiadó cég *Halbjahrskatalog*-ja, melynek 1819-iki II. félévi kötete előszavában ROST, a cég akkori tulajdonosa, először mondotta ki azt az elvet, mely vállalatát a többi hasonló vállalkozás fölébe emelte, hogy csakis oly könyveket vesz föl jegyzékébe, melyek egy példányát bemutatták neki. Az autopszia azóta is alapelve a HINRICHS-féle jegyzékeknek. Szerző ezután potonkint ismerteti a HINRICHS-féle katalógusok címfölvételre vonatkozó elveit, a KAYSER-félének rövid egybevetésével. Ezután szerző megállapítja a könyvkereskedelmi bibliografia célját, mely szerinte abban áll, hogy tájékoztassa a könyvkereskedőket a bizonyos meghatározott időközön belül Németországban megjelent és áruba bocsátott könyv- és folyóirattermelésről. Az első, betűrendes résznek az a feladata, hogy az egyes kiadványok minőségéről, forgalmi értékéről és beszerzési módjáról nyújtson tájékoztatást. Ehhez képest a címfölvételt és a címek beosztását illetőleg a következő követelményeket kell kielégítenie: 1. A címfölvétel és a beosztás minden önálló köteten belül egységes elvek alapján történjék. 2. Ez elvek az átlagos használók műveltségi foka és a boltokban természetesen gyors és felületes keresési mód szerint igazódjanak. 3. A címfölvétel külső elrendezésében lehető könnyű áttekinthetőségre törekedjék. 4. A címeket leghelyesebb rövidítés nélkül, de a jeligék s egyéb a címhez szorosan nem tartozó kitételek elhagyása mellett közölni. 5. A forgalmi értékről a kötet terjedelme, alakja, díszjele, mellékletei, betűtípusa, kötése, kelendősége (a kiadás, vagy az ezerszám feltüntetése) és bolti ára tájékoztat, miért is mindezek az adatok felsorolandók. 6. A gyors megszerzést annak a helynek a megnevezése szolgáltatja, ahonnan a mű megrendelhető. Épen ezért a könyvre nyomtatott kiadót, ha ez nem egyúttal a mű terjesztője is, fölöslegesen feltüntetni.) — H. SIMON: Eine neue Bücherstutze. (A félig telt sorokban a könyvek megtámasztására szolgáló könyvgyámok eddigi formája helyett, mely a formára hajlított pléhlapból áll, egy formájú pléhlapot ajánl, melyet nem a polcra fektetett gyámrészen álló könyvek tartanak, hanem egy vaskapocs szorít a könyvpolchoz.) — 9-10. szám. (Szeptember-október): Karl SCHOTTENLOHER: Die Königliche Bibliothek zu Bamberg und ihre Wiegendrucke. (A bambergi Königl. Bibliothekban 3400

ősnymtatvány van felhalmozva, melyek nagyrészt az egykori bambergi püspökség területén volt egyházi és szerzetesi könyvtárakból kerültek ki. Szerző ismertetésében főleg a gazdag anyag provenienciáját tárgyalja áttekinthető módon.) — A. HULSHOF: *Das Studium der Palaeographie in England* seit 1873. (Az 1873-ban Londonban megalakult Palaeographical Society működését ismerteti, mely ez évtől fogva évenként 24 foliólapon különböző kéziratokból közül fotomechanikai úton, bámulatos gonddal készült reprodukciókat. Mind-egyik táblához egy lapnyi magyarázó szöveg járul, mely röviden közli a reprodukált rész kéziratának korát, származását és jelenlegi lelőhelyét, felsorolja írásának jellegző sajátosságait, egybeállítja a benne használt rövidítéseket és adja a reprodukált lap szövegének olvasását. A vállalkozás megindításához egy 1871/72-ben az anglikán theologusok körében az ú. n. athanasiusi hitvallás hitelessége körül lefolyt vita adta meg az első lökést. 1893-ig a társaság 455 kéziratrészletet reprodukált a Kr. e. 600—Kr. u. 1500-ig terjedő időszakból. 1902-ben, főleg a papyrusleletek paleographiai jelentőségének hatása alatt a Paleographical Society újra megalakult s 1915-ig 325 reprodukciót bocsátott közre ép oly mintaszerű feldolgozásban és kiállításban, mint azelőtt. Az új sorozat ismét a legkülönbözőbb kéziratokból ad szemelvényeket, csak-hogy míg a régibb vállalkozás túlnyomóan angolországi gyűjteményekből merített, ezúttal számos kontinentális könyvtár is figyelembe vétetett.) — O. HANDWERKER: *Ein Feldbrief an den Herausgeber*. (Szerző háborús élményeiről, olvasmányairól s szabadidejében elméjében kialakult könyvtári gondolatairól számol be.) — 11—12. szám. (November-december): GUSZTÁV WAHL: *Der Bau der Deutschen Bücherei in Leipzig*. (A Német Könyvkereskedők börzeegyesületének új könyvtáráépülete Lipcsében a Deutscher Platz mentén nyert városi telken épült Oskar PUSCH szász kir. építészeti tanácsos tervei szerint. Az első kapavágást 1914 május 5-én tették meg s a könyvanyagot a már kész épületbe 1916 május havában költöztethették be. Az építkezés terület 16.741 m², amiből jelenleg 3305 m²-t építettek be, úgy hogy a terjeszkedésre bőségesen jut hely. Ha az épület véglegesen kiépül 9064 m²-t, fog betölteni és 10 millió kötet elraktározására lesz elegendő. A mai épület-rész raktárainak befogadó képessége 1.230.000 kötet. A jelenleg készen álló épület három csoportra oszlik, ú. m. a nyolc emeletes előépületre a hozzácsatlakozó lépcsőházzal, az öt emeletes összekötő épületre és a három emeletes olvasótermi részre. A főbejárat a Deutscher Platz felől van elhelyezve, melynek eliptikus körvonalaihoz alkalmazkodik az egész előépületrész. Az előépület világítóaknákkal megvilágított, teljesen száraz és levegős pincéje raktárok befogadására szolgál, az alagútban a csomagolóhelyiség, a házi könyvkötészet, szolgálai lakások és egyéb mellékhelyiségek vannak elhelyezve. A földszinten vannak a pénztár, irodai helyiségek, a könyvbeszerzés és könyvkötészet lebonyolítására szolgáló helyiségek s egy ülésterem. Az I. emeleten helyezték el a könyvbeszerzés második helyiségét, a könyvtárnokok szobáit, a betűrendes és szakkatalogus három termét, és a bibliográfiái felvilágosításokat nyújtó tisztviselők helyiségét, egy kisebb olvasótermet és térképgyűjteményt. A II. emelet két szárnyát könyvraktáraknak tartották fenn, melyek mellett

a két sarok egyikében a hivatalos nyomtatványokat feldolgozó helyiség, másikában a kiállítási terem nyert elhelyezést. Középtűt a III. emeletre is átnyúló előadóterem van elhelyezve 120 ülőhellyel. A III. és IV. emeletet szinte teljes egészében könyvraktárak töltik be s erre fogják szükség esetén átépíteni a padlásemeletet is. A mögötte fekvő összekötőépület pincéjét az olvasó terem alá vezető átjáró foglalja el. Az alagsorban van a buffet, a csöpostaberendezés és a gépház, a földszinten a közönség használatára kitett katalogusok, az I. emeleten a folyóiratolvasóterem 98 olvasóra és 4000 folyóirat elhelyezésére berendezve, a II. emeleten a felsővilágítású folyóiratraktár, ahol körülbelül 20.000 folyóirat megjelenőben lévő évfolyamát helyezhetik el. Az olvasótermi rész pincéjében a széles közlekedő folyósón kívül a gépház és fűtőberendezés nyert helyet. Az alagsor könyvraktár, melyet négy fölvonó és két lépcső köt össze úgy az olvasóteremmel, mint a pincefolyósóval. Ez a 150.000 kötet befogadására képes raktár mindig az utolsó 3—4 év kiadványai befogadására szolgál, ahonnan ezen idő elteltével a könyvek az előépület-rész raktáraiba fognak átvitetni. A földszinten van a 614 m² területű s 176 ülőhellyel felszerelt olvasóterem, mely két emelet magas és 16 magas oldalablakon át van megvilágítva. Az építkezési és berendezési költségek mintegy 2.380,000 Márkára rúgnak). — Max Srois: Pflichtexemplare von «literarischen Erzeugnissen» in Bayern. (A bajor törvénykönyv 68 §-a minden belföldi kiadót «irodalmi termékei» két kötelespéldányának beszolgáltatására kötelezi. Szerző az elmélet és gyakorlat alapján az «irodalmi termék» fogalmát a következőkép határozza meg: «Az irodalmi termék saját szellemi, alkotó tevékenység eredménye, mely a nyelv útján gondolatok és képzetek közlésére szolgál, még pedig a szellemi közlekedés terén». Az igen vitatható, vajjon az «irodalmi termék» fogalma magában foglalja-e az árubabocsátás kellékét is, de a bajor kötelespéldánytörvény értelmében ez is hozzá tartozik a fogalomhoz. E körülmény első következménye, hogy minden olyan irodalmi termék, melynek terjesztése tartalma miatt tilos, nem esik a kötelespéldány fogalma alá. Viszont a «kézirat gyanánt» kiadott művek, minthogy azok mégis forgalomba hozatnak, valamint a magánkiadványok is, hacsak nem egy meghatározott kör, pl. valamely család tagjai részére készülnek, a bajor törvény értelmében beszolgáltatandók. Ép így a hírlapok és folyóiratok is, még pedig nem évfolyamonként, hanem számonként). — Ernst Ph. GOLDSCHMIDT: Inkunabel-Reisen in Oesterreich. (Beszámoló szerzőnek a Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke in österreichischen Bibliotheken megbízásából Dalmáciában s több krajnai és alsóausztriai könyvtárban tett útjáról).

VEGYES KÖZLEMENYEK.

Elöléptetés a M. N. Múzeum Könyvtára tisztviselői karában.
Ő csász. és apostoli királyi Felsége legfelsőbb elhatározásával dr. BÁRTFAI SZABÓ László múzeumi őrnök az igazgatóőri címet és jelleget, dr. SULICA Szilárd és dr. HOLUB József múzeumi segédőröknek pedig az őri címet és jelleget méltóztatott legkegyelmesebben adományozni.

A budapesti királyi magyar tudományegyetem könyvtárának 1914., 1915. és 1916. évi állapotáról FERENCZI Zoltán könyvtárigazgató összefoglaló jelentést terjesztett a vallás- és közoktatásügyi minisztérium elé, melyből a következőket közöljük:

Az egyetemi könyvtár végleges elhelyezésének, illetőleg a túlszűfoltásg megszüntetésének kérdésében évek sora óta megismételt emlékiratok az elmúlt három évben — a háborús viszonyok következtében — természetesen nem voltak elintézhetőek. Nehogy azonban ennek az elodázhatatlan feladatnak végleges megoldása a háborús viszonyok következtében beálló nehéz helyzet miatt halasztást szenvedjen, az egyetemi állandó könyvtárbizottság újabb memorandummal fordult a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz, kérve, hogy a könyvtárpépület kibővítésének immár halaszthatatlan ügyét pártfogásába vegye s a megjelölt megoldási módok egyikének elfogadásával azt lehetővé tegye. Annál is inkább kérték ezt, mert a raktárhelyiségek túlszűfoltasága 1916-ban ismét érezhetővé vált. A mindjobban szaporodó könyvanyag elhelyezésére kénytelenek voltak újabb — fából készült — póttálványokat emeltetni, melyekkel ideiglenesen segítettek a könyvtári helyiségek szűk volta miatt támadt bajokon.

Másik régi óhajtaása volt az igazgatóságnak a könyvtári átalánynak megfelelő fölemelése. A gyűjteményes, folytatásos művek és folyóiratok — a könyvtárak folytonos emelkedése mellett — az utóbbi években mindnagyobb évi összeget emésztenek föl. A könyvkötési költségek is emelkedtek. Ily körülmények közt évről-évre kevesebb új munka beszerzése lehetséges. E bajon segített a minisztérium azon intézkedése, mellyel a könyvtár 35.400 K rendes évi átalányát 1914 január 1-től kezdődőleg 45.400 K-ra fölemelte. A háború következtében az ellenséges és semleges külföldről jönni szokott folytatásos művek és folyóiratok nagyrésze elmaradt. Így ez években a fölemelt átalányból, a Karok kívánalmainak megfelelően, nagyobb összeget fordíthattak új könyvek s egyes hiányzó gyűjteményes munkák beszerzésére, illetve kiegészítésére.

Az 1914. év első felében — a KUDORA és DEDEK könyvtárőrök távozásával megürült állások betöltése után — a tisztviselői karral az 1912—13.

évi jelentésben bemutatott munkabeosztás alapján fokozott erővel láttak munkához. Sajnos, az 1914 nyarán kitört világháború a kitűzött célok teljes megvalósulását megakadályozta. Az egyetemi könyvtár tisztviselői és alkalmazottjai a legnagyobb lelkesedéssel és kötelességtudással teljesítették a háza iránt tartozó kötelességeiket és derekasán kiveszik részüket a világháború hosszú küzdelmeiből. Kis státusából öt tisztviselő, két napidíjas, hat szolga és öt napibéres szolga — 31 férfi közül 18 — teljesít katonai szolgálatot. Közülük kitüntetést kapott 3, eltűnt 1, hadifogságba esett 1, megsebesült 5, súlyosan megbetegedett 3. A hadi szolgálat alól való fölmentés kedvezményét csak két magasabb rangú tisztviselőre nézve kellett igénybe venni.

Az itthonmaradottak, a nagy drágaság és nehéz megélhetési viszonyok dacára, élénk részt vettek a háborús jótékonyági, hadikölcsön és társadalmi mozgalmakban. Egyebek közt a hadbavonultak családtagjainak segélyezésére 1916 december 31-ig 1475.81 koronát fizettek be a Magyar Általános Hitelbank pénztárába s az erdélyi menekültek segélyezésére 106 K-1 gyűjtöttek. A hivatali munkát az itthonmaradt tisztviselők a legnagyobb elismerésre méltó buzgalommal és igyekezettel végezték, könnyíteni óhajtván a háborús állapotok okozta nehézségeken. 1914 augusztus 1-én a tisztviselők és alkalmazottak legnagyobb része minden további intézkedés bevárása nélkül, önként félbeszakította szabadságát és az igazgatónál szolgálatátteleire jelentkezett. Az 1914 augusztus 1-én, illetve 1915 januárjában bevonult tisztviselők és napidíjasok munkakörét az itthonmaradtak vették át és nagy szorgalommal végzik saját rendes munkájuk mellett. A tizenkét szolga közül tizenegy a háború első napja óta katoná lévén, az öt altiszt — öregebb koruk dacára — fokozott munkát végzett s két napibéres és egy ideiglenes szolgálával egyetemben a legnagyobb buzgalommal látta el a hivatali, kölcsönzési és olvasótermi szolgálatot.

A könyvtár nyitvatartási idejét redukálni kellett. A Rektor Magnificus jóváhagyásával a belső dolgozószobák és hírlaposztály d. e. 9—2-ig, a nagy olvasóterem d. u. 3—8-ig álltak az olvasóközönség rendelkezésére. Ez intézkedést főképp a szolgaszemélyzet nagy részének katonai szolgálata tette szükségessé. A hivatali munka és a könyvkölcsönzés naponta 9—2-ig a rendes keretekben folyt. A folyó munkákat a tisztviselői kar fokozottabb munkájával sikerült elvégezni. A rendes gyarapodás mellett teljesen feldolgozták néhai PETRIK Ottó egyetemi tanár 2709 kötetből álló könyvtárát, valamint a néhai dr. KASSOWITZ Tivadar Brunó és néhai id. LUTTER János könyvtáraiból nyert 911 kötet könyvet. Ugyancsak feldolgozták a Kolozsvári Egyetemi Könyvtártól és a Magyar Kereskedelmi Múzeumtól átengedett másodpéldányokat, valamint a kolozsvári egyetemről kapott bölcsészettudományi értekezéseket. A külföldi doktori értekezések körülbelül 30.000 modern értekezésből álló gyűjteményének szakozása és számozása befejeztetvén, a katalógust még egy utolsó revízió alá vették s az egész gyűjteményt bekötöttették. Több évi munka után a nagy gyűjtemény az olvasóközönség szabad rendelkezésére áll. Egyidejűleg — még 1914-ben — megkezdték XVII—XVIII. századi jogi disszertációk két gyűjteményének fölvételét. 1916 végeig 89 — átlag 30 értekezést tartalmazó — kötet címtárazását (körülbelül 10.500 cédula) fejezték be.

A kéziratár nagyjértékű gyűjteményeinek — a HEVENESI-, PRAY- és KAPRINAY-kollekcióknak — újrakötését 1915-ben befejezték és megejtették az 1711 előtti magyar vonatkozású művek gyűjteményének revízióját. A szak-katalogusok revíziója által a könyvtári törzsanyagból 61 lappangó régi magyar könyvtári mű — köztük eddig ismeretlen művek is — kerültek elő, ami értékes szaporodása e külön gyűjteménynek. — A SHAKESPEARE-könyvtár katalógusát dr. CZEKE Marianne könyvtárőr teljesen elkészítette. A kolozsvári egyetemi könyvtár válogatása után fennmaradt másodpéldányokat a 7691/1915. IV. vkm. számú rendelet értelmében a pozsonyi és debreceni egyetemi könyvtárak részére felajánlották. A pozsonyi könyvtár igazgatósága már ki is válogatta az általa kívánt műveket. Ezek elküldését akkorra tervezik, mikor a debreceni könyvtár is beküldi kívánalmainak jegyzékét.

Az egyetemi könyvtár személyzeti ügyeiben következő változások történtek: a) KUDORA Károly könyvtári I. őr 1914 január 24-én 39 évi buzgó könyvtári szolgálat után — saját kérelmére — végleges nyugalomba helyeztetett. Részére Ő császári és apostoli királyi Felsőge Bécsben, 1914 június 9-én kelt legfelsőbb elhatározásával, a királyi tanácsosi címet legkegyelmesebben adományozni méltóztatott. Ugyanő 1916 december 18-án rövid betegség után meghalt. Temetésén a könyvtár tisztviselői kara az igazgató vezetésével testületileg vett részt, a ravatalra koszorút helyezett s dr. BARBUL Jenő könyvtárőr beszéddel búcsúztatta el. DEDEK Crescens Lajos esztergomi prelátus-kanonok, volt egyet. könyvtárőr illetményeit 1914 január 24-ével a Miniszter úr beszüntette. TETZEL Lőrinc könyvtárőri címmel és jelleggel felruházott könyvtártsízt 1914 március 21-én egyet. könyvtári I. őrré, dr. BARBUL Jenő könyvtártsízt ugyanakkor egyetemi könyvtárőrré nevezetett ki a VII. fizetési osztályba. Dr. HÓMAN Bálint és dr. CZEKE Marianne könyvtártsízt 1914 március 21-én e minőségükben a VIII. fizetési osztályba neveztettek ki. Dr. HÓMAN Bálint egyetemi könyvtártsíznek Ő csász. és apostoli kir. Felsőge Bécsben, 1915 augusztus 1-én kelt legfelsőbb elhatározásával, az egyetemi könyvtárőri címet és jelleget méltóztatott legkegyelmesebben adományozni. Dr. WALDBAUER Ilona (1914 júniusa óta: dr. ANTAL Frigyesné) fizetéstelen könyvtártsízt 1914 március 21-én, dr. POMÉRY Aurél ipolyszakállasi plébános, esztergom-főegyház-megyei áldozópap pedig 1914 április 18-án a IX. fizetési osztályba egyetemi könyvtártsízteké nevezettek ki. Dr. FITZ József végzett bölcsészethallgató 1914 január 24-én, dr. CZAKÓ Ervin, SIMONFI János és dr. SÁNTAY Mária napidíjas gyakor-nokok pedig 1916 május 8-án fizetéstelen könyvtári segédtsízteké nevezettek ki. GRÓSZ Géza fizetéstelen kisegítőtsízt 1916 november 14-én a XI. fizetési osztályba segédtsíztté nevezetett ki. FIÁTH Károly István tiszteletdíjas kisegítőtsízt 1916 január 23-án, 77 éves korában — 16 évi lelkiismeretes és kifogástalan könyvtári szolgálat után — meghalt. Temetésén a tisztviselői kar — az igazgató vezetésével — testületileg vett részt és ravatalára koszorút helyezett. A háború tartamára ideiglenes napidíjasul alkalmaztatott 1915 január 15-én FEICHT Károly majd az ő bevonulása után, 1915 április 1-én FEICHT Erzsébet okl. polgári iskolai tanítónő. Dr. WALDBAUER Ilona könyvtártsízt részére a lipcsei könyvtári kongresszuson való részvétele alkalmából 600 K

útisegély utalványoztatott ki. Katonai szolgálatot teljesítenek a könyvtár tisztviselői és egyéb alkalmazottai közül: 1. Dr. PASTEINER Iván egyetemi könyvtartiszt, cs. és kir. 9. lovastüzérezredbeli hadiönkéntes, mint tartalékos zászlós orosz fogságba esett 1916 augusztus 18-án. — 2. Dr. FITZ József egyetemi könyvtári segédtsízt, a cs. és kir. 21. hegyi tüzérzlj. hadiönkéntese, jelenleg mint tartalékos hadnagy a harctéren van. A II. o. ezüst és bronz vitézségi érmek s a hadseregfőparancsnoki elismerés tulajdonosa. — 3. GRÓSZ Géza könyvtári segédtsízt, a m. kir. 5. népf.-gy.-e. népf.-zászlósa. Megsebesült az orosz harctéren. — 4. Dr. CZÁKÓ Ervin könyvtári segédtsízt, a cs. és kir. 32. gyalogezred tartalékos hadapródörmeistere. Megsebesült az orosz harctéren. — 5. SIMONFI János könyvtári segédtsízt, 1917 május 5-ig teljesített katonai szolgálatot, mint póttartalékos altiszt. Rokkantan elbocsáttatott. — 6. Dr. SZEMESS Miklós napidíjas gyakornok, a cs. és kir. 34. tábori tüzérezred tartalékos hadnagya. — 7. FEICHT Károly napidíjas gyakornok, a m. kir. 29. honvéd-gy.-e. tartalékos zászlósa, az orosz harctéren. — 8. PINTÉR József szolga, a m. kir. 309. népf.-gy.-e. szakaszvezetője, a II. o. ezüst vitézségi érem tulajdonosa, az orosz harctéren szerzett súlyos sebesülése után, mint rokkant 1916 december 14-én fölmentetett. — 9. SZABÓ András szolga, a m. kir. 1. hadtáplj. népf.-örvezetője 1916 július 10-ig. Mint frontszolgálatra alkalmatlan, fölmentetett. — 10. LŐRINCZ Endre szolga, a m. kir. 1. honvéd gy.-e. tizedese. — 11. MAGYARY László szolga, a m. kir. VI/4. népf.-gy.-e. tizedese, az olasz harctérről betegséggel kórházba került. — 12. JUHOS Elek szolga, népf.-huszár a m. kir. 1. honvédhuszárezredben, a II. o. ezüst és bronz vitézségi érmek tulajdonosa. — 13. BOGYAY Gáspár szolga, gyalogos a cs. és kir. 76. gy.-e.-ben. — 14. DEKÁRTZI Károly szolga, gyalogos, megsebesült. — 15. GERGELY Ferenc szolga, a m. kir. 308. h.-gy.-e. tizedese, 1916 szeptember 31-én a Potutorinál vívott ütközetben eltűnt. — 16. PATAKI László szolga, a m. kir. 1. h.-gy.-e. tizedese, a montenegrói harctérről súlyos betegen a kórházba került. — 17. SZÓTS Imre fűtőszolga, gyalos, megsebesült. — 18. PICHLER János ruhatáros szolga, cs. és kir. tengerész tizedes.

A könyvtárlomány 1914-ben 7697, 1915-ben 5781, 1916-ben 4376, összesen tehát 17854 kötettel gyarapodott.

A forgalom az előző évekéhez képest 1914—16-ban — a háborús viszonyok következményeképp — csökkenést mutat. Különösen áll ez a nagy olvasóteremre, melyet a szolgák csekély száma miatt csak fél napon át lehetett a közönség rendelkezésére bocsátani. A kölcsönzések száma 1916-ban, az előző évhez viszonyítva, emelkedett. A nagy olvasóteremben 1914-ben 2547 olvasó 69.566 esetben 76.453 kötetet, 1915-ben 1495 olvasó 26.199 esetben 37.369 kötetet és 1916-ban 1248 olvasó 12.299 esetben 23.763 kötetet használt. — A tanári dolgozó- és folyóirati olvasószobában 1914-ben 4283 olvasó 9631 kötetet, 1915-ben 3057 olvasó 8014 kötetet és 1916-ban 3166 olvasó 9454 kötetet vett igénybe. — Házon kívül 1914-ben 6393 egyén 14.319 kötetet, 1915-ben 4043 egyén 10.704 kötetet és 1916-ban 4394 egyén 11.362 kötetet használt. — A kéziratárból 1914-ben 187 egyén 2033 darabot, 1915-ben 128 egyén 987 darabot és 1916-ban 143 egyén 2832 darabot olvasott.

A Budapesti Városi Nyilvános Könyvtár 1916. évi működéséről dr. SZABÓ Ervin könyvtári igazgató jelentéséből a következő adatokat közöljük:

A könyvtári bizottság a jelentés évében csak egy ülést tartott, amelyen az 1916-ik évi jelentést, valamint az 1917-ik évi költségvetési tervezetet tárgyalta és a könyvtár szükségletét 339.124 koronában állapította meg. Ezenkívül foglalkozott az 1914-iki szervezetek jóváhagyásának megtagadása folytán előállott helyzettel és elfogadta az igazgatónak több állás szervezésére vonatkozó új javaslatát.

A könyvtár központjában a már állandósággal fenyegető ideiglenességet 1916-ban természetesen még erősebben megérezte a könyvtár vezetősége. Hogy folyton gyarapodó anyagának helyet csináljon és főként szépen fejlődő különgyűjteményeit oly helyiségekben állíthassa fel, amelyekben azt a céljukat, hogy a tudományos kutatók helyben használhassák és magukhoz a könyvpolcokhoz hozzáférhessenek, valamennyire megközelíthessék, kénytelenek voltak a földszinten levő 1. sz. fiókot kiköltöztetni. Csak nagy nehézséggel sikerült a Belvárosban, ahol ennek a fióknak központi szerepénél fogva lennie kell, novemberre megfelelő helyiséget kapni, de csupán a fiók kölcsönzőjét is csak 1917. márciusában költöztethették ki, olvasója pedig még ma is régi helyén van. A 2. számú fiók helyzete könnyebbedett valamennyire azért, hogy az ifjúsági kölcsönző céljaira még 1915-ben bérbe vett helyiséget január 10-én átadhatták a használatnak. Ugyancsak januárban bővíthették ki a 3. számú fiók helyiségét a szomszédos kis szobával és ott helyezték el a raktárt. E bővítések eredménye mindenesetre az volt, hogy a már tűrhetetlenné vált zsúfoltság megszűnt, de arra semmikép sem voltak elegendők, hogy lényegesen nagyobb könyvanyag elhelyezését és nagyobb számú közönség forgalmát tegyék lehetővé. A Kőbányai Polgári Serfőző Részvénytársaság 5000 K-t küldött a 3. számú fiók megfelelőbb elhelyezése céljára.

Az 1915-ik évvel szemben a könyvtári előirányzat összesen 1'460/0-kal emelkedett, vagyis lényegileg változatlan maradt. Az egyes címek között említésre méltó eltolódások nem voltak. A személyzeti kiadások előirányzata ugyan az átlagon felül (4'70/0-kal) emelkedett, azonban a valóságos személyzeti kiadás mélyen alatta maradt az előirányzatnak. Lényegesen emelkedtek ellenben a könyvtár bevételei, főként azért, mert a kölcsönző díjak, az intéződíjak és portóköltségek megtérítése körül szigorúan a szabályok szerint jártak el. Bár a forgalom az előző évvel szemben csak 14'40/0-kal gyarapodott, a forgalomból eredő bevételek több mint megkétszereződtek és az összes bevétel az előző évi 4015 K-val szemben 9178 K-ra szökött. Emelkedett a könyvtár pénztári forgalma is: 1915-ben összesen 348.000 K-ra rúgott; 1916-ban pedig 494.900'20 K-ra.

A könyvtári iroda ügyszorgalmának nagymérvű emelkedése mindenesetre egyik bizonyítéka annak, hogy valamennyire mégis tökéletesedett üzemük. 1915-ben összesen 15.481 küldemény ment el; 1916-ban a levelek száma 21.949-re, az egyéb ügyszorgaboké 1816-ra, az összes irodai elintézéséké tehát 23.765-re szökött, vagyis havonként átlag közel 700-zal emelkedett. A meg-

növekedett munkateherrel a megcsappant és sűrűn változó személyzet alig bírt. A háború a személyzet további tagjait is elvonta, nevezetesen január 15-én TRIBENZER Géza régi gyakornokot, augusztus 30-án SÁRVÁRY Dezső és szeptember 12-én ZSÁK Wilfried régi ideiglenes hivatalnokokat. Ellenben visszakapták szolgálatképtelenség miatt DRESCHER Pál beosztott számtisztet szeptember elején. Május 10-én az orosz harctéren elesett dr. BENZE Adolf titkár, aki alig négy hónappal előbb önként lépett volt be a hadseregbe. Valóban kivételes hivatalnoki tehetség volt, gyors áttekintésű, kiválóan gyakorlati érzékű és rendkívüli munkabírási ember, akinek halála valósággal pótolhatatlan veszteséggel sújtotta a könyvtárt. Áthelyezés folytán elvesztették CZIKE Ferenc számvevősegi tisztet és PÁLFÖLDY Margit ideiglenes hivatalnokot. Az előbbinek pótlására a polgármester BERNÁTH Gusztáv számvevősegi ideiglenes hivatalnokot rendelte ki. Az egyéb üresedések pótlására kinevezettek közül az év végén még szolgálatban voltak a következő ideiglenes hivatalnokok: özv. SCHULTZ Gyuláné február 1-től, NÉMETH Margit augusztus 1-től, dr. GYÖRGY János és GROSS Magda október 1-től, JUSTH Lajos november 1-től. Kevés kivétellel valamennyi ideiglenes hivatalnok előlépett ez évben. Valószínűleg a háború rovására írható, hogy a betegség miatti mulasztások rendkívüli arányban emelkedtek. Az előző öt év átlagában a férfi hivatalnokok 5,9, a nők 25,2 betegnapot mulasztottak. A jelentés évében a férfiak betegnapjainak átlaga 6,8-ra, a nőké 35,2-re emelkedett, ami a férfiaknál 15,2%-nyi, a nőknél azonban 39,3%-nyi rosszabbodást jelent. Az egész személyzet betegnapjainak átlagos száma az előző évi 11,9-del szemben 15,6 volt. Egyebekben a régi bajokhoz egy újabb és valamennyinél súlyosabb járult. Soha még a munkaerő utáni kereslet oly nagy nem volt, mint a háborúban és a magánüzemek ennek következtében állandóan viszonylag magasabb béreket fizettek, mint a közhivatalok. Nem lehetett ezért meggátolni azt, hogy a nem végleges személyzet úgy hullámozzék, mint soha azelőtt. Az ideiglenes hivatalnokok és napidíjasok körében 13 belépéssel szemben 9 kilépés állt, gyakornok pedig 27 lépett be és 22 ki. A személyzet szakképzését igyekeztek szolgálni a gyakornokok számára tanácsi engedéllyel rendezett előadássorozattal, amelyet természetesen a hivatalnokok is végighallgattak. A májustól július haváig tartott 10 előadáson az osztályvezetők sorra ismertették osztályuk szervezetének alapelveit. Az előadások végeztével az igazgató pályadíjat tűzött ki az azok köréből vett legjobb dolgozatra, amelyet NÉMETH Margit gyakornok nyert meg. Utóbb ősszel házi vizsgát is tartottak a közgyűlés által eltörölt könyvtárvizsga anyagából, mert a mindennapos tapasztalat mutatja, mennyire leszállyította ez a teljesen egyéni rendelkezés a személyzet szakképzettségét. A vizsgát többen jó sikerrel tették le. Úgy mint eddig, ezután is a könyvtár igazgatója a lehetőség szerint azon lesz, hogy azok haladjanak előre, akik könyvtári ismereteikről ily módon is tanúságot tesznek. A jelentés évében fölöttes hatóságuk utasítására hosszabb ideig dolgoztak a könyvtárban: dr. CS. VARGA Antal, a debreceni egyetem, dr. RÓZSAFFY Dezső, a Szépművészeti Múzeum könyvtárosa és SARKADI Klára, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara segédkönyvtárosa.

A beiktatott szerzemények száma 22.226 db volt, ebből a központra

esett 10.574, a fiókokra 11.652 db, vagyis az emelkedés a központnál meglehetősen nagy volt. Lényegesen megnövekedett az ajándékok száma, 2697 db-bal az összes gyarapodás 12'1⁰/o-ára emelkedvén, az előző évi 9'8⁰/o-kal szemben. Ebbe a számba nincs beleértve néhai THALLÓCZY Lajos könyvtára, melyet az év végéig nem szállíthattak el Bécsből. A beiktatott és földolgozott gyarapodásokkal — és a revízió során kiselejtezett vagy a fiókokban elhasznált könyvek leszámításával — a könyvtár állománya az év végéig 150.004 db-ra emelkedett, amiből 113.000 db a központban, 37.000 db a fiókokban van. Sajnos, a központi könyvtár állományából még mindig több mint 40.000 db nem ment át a revízió, vagyis a nyilvánosság számára hozzáférhető katalógusokban nem szerepel.

A különgyűjtemények gyarapodása viszonylag megint nagyobb volt, mint a raktaré. Sajnos, ez évben még kevésbé volt a könyvtár vezetősége abban a helyzetben, hogy azzal a gonddal fejlessze őket, amelyet megérdemelnek. A keleti gyűjtemény sürgősen igényli szlávistának és orientálistának, a röpiratgyűjtemény magyar történelemnek közreműködését; de az igazgatóság minden fáradozása ezirányban eredménytelen volt. Kivétel az általános depresszió alól csak a budapesti gyűjtemény, amely végre állandóan szakember kezében van. Könyvállománya ismét 871 új darabbal gyarapodott, azokikvül a revízió is átvitt 600 db-ot; a kisnyomtatványok és ujságszelvények gyűjteményének gyarapodása 3913 db volt, úgy hogy e gyűjtemény állománya az év végén 6870 kötetre és 17.618 apró nyomtatványra rúgott. Hogy a budapesti gyűjtemény ma már valóban szükségletet elégít ki, mutatja az a tény, hogy az év folyamán nem kevesebb mint 2073 db-ját olvasták. Egyébként szorgalmasan folyt ez osztály külön szervező és ügykezelési szabályainak kidolgozása. A keleti gyűjtemény tekintélyes gyarapodást mutat ugyan, de semmiképen sem tervszerűt. A kézikönyvtár megtartotta előkelő és fontos helyét a könyvtár szervezetében és meglegedéssel állapítható meg, hogy értékes anyagát immár kevésbé dézsmálják meg tisztességtelen látogatók; a megelőző másfél év 5⁰/o-nyi veszteségével szemben az 1916. évi már csak 1'2⁰/o-ot tett. A röpiratgyűjtemény célszerűbb elhelyezését biztosították második vasszekrény beszerzésével és hozzáfogtak a hasznát majd lényegesen fokozó utalólapok elkészítéséhez. Tekintélyes volt a könyvészeti és könyvtartani gyűjtemény gyarapodása. A Ritkaságok gyűjteménye néhány értékes 48-as nyomtatvánnyal gyarapodott. Így sikerült a «Közlöny» példányát az összes még hiányzó variánsok megszerzésével teljesen hiánytalaná tenni; négy oldal hiányával ugyancsak teljessé vált a 48-iki pesti nemzetgyűlés jegyzőkönyve is. Ezeken kívül több fontos 48-as politikai lapnak hiányait egészítették ki. Egészben véve azonban a ritkasággyűjtemény anyagának nagy része még mindig feldolgozatlan.

A központ szerzeményeinek gyarapodása folytán a katalogizáló munkája is emelkedett. Ez és személyzeti nehézségek épen ennek a leggondosabb munkát igénylő osztálynak teljesítményeit nem engedték teljes mértékben érvényesülni. Az osztályba érkezett 12.428 db, elkészült 7845 címmásolat, vagyis több mint az előző évben és a különböző katalógusok számára szétosztott ugyan-

csak valamivel több cédula, mint 1915-ben, nevezetesen 58.499. Azonban a katalógusokba tényleg csak 33.560-at helyeztek el, az előző évi 38.720-al szemben. Sajnálattal kell megállapítani, hogy nemcsak a hátralék növekedett, hanem az az idő is, amely alatt a megvásárolt és beiktatott könyv cédulája a közönség rendelkezésére áll. A fiókközpont 1441 dbot osztályozott, 24.836 leltárlapot és 3784 katalóguscédulát készített.

Rendkívüli mértékben megnehezedett a könyvkötés munkája úgy a központ, mint a fiókok számára, olyannyira, hogy az év második felében kénytelenek voltak bizonyos korlátozásokat életbe léptetni. Mindazonáltal az erélyes utánjárás a hátralékok feldolgozását eredményezte. A központ 5208 dbot adott ki mestereknek és visszakapott 5537 dbot; a fiókközpont kiadott 5001 dbot és visszakapott 6181-et. Ez összesen 11.718 új kötés az előző évi 6833-al szemben. Még nagyobb arányban emelkedett a javítások száma a fiókoknál. 1915-ben 2981 db került javításra, 1916-ban nem kevesebb mint 6922. Jórészt e javító munka erősen megnövelte a házi könyvkötészet munkáját is: az előző évi 24.277 dbbal szemben most 27.974 dbot dolgozott fel. Ezenkívül a központban 10.815, a fiókközpontban 13.793, összesen 24.608 könyvkártya készült.

A tizedes osztályozás sémájának revíziója és sokszorosítása egyáltalán nem haladt előre. Az Értesítőtől is jóval kevesebbet adtak ki, mint azelőtt. Megjelent az 1915. évi 5/6. és 1916. évi 1/3. szám, összesen 173 oldal terjedelemben, a szokásos tartalommal. A szakkatalógusok sorában megjelent «A Világháború újabb irodalma» 5. és 6. sorozata, amely az 1915. november—1916. júliusi időszakot öleli fel és 62 oldalon kb 1500 címet tartalmaz. Az «Aktuális kérdések irodalma» című sorozatban jelent meg, mint annak 34. száma a budapesti Duna-konferencia alkalmából «A Duna» című kis jegyzék, melyet a konferencia tagjai között osztottak szét. Végül külön is kiadták az Értesítőtől a könyvtár «9. évi jelentését» 60 oldalon, 200 példányban. Megemlítenéd még, hogy a földgázszerszódás országgyűlési tárgyalása alkalmából a földgázra vonatkozó aktuális jegyzék is készült, de a nyomdai nehézségek miatt kéziratban maradt. Az értesítőt és a háborús jegyzékeket dr. KRISZTICS Sándor könyvtáros, a Duna-jegyzéket dr. KREMER Dezső könyvtáros szerkesztette. Termékenyebb volt ez évben a fiókközpont bibliográfiai munkája. Ez már az előző évben hozzáfogott az olvasók különböző kategóriái számára valamennyi fiókban egységes jegyzékek készítéséhez. Ez egységes jegyzékből 3 jelent meg, nevezetesen: 1. Gyermekek könyvei, 6—10 évesek, 2. Ifjúsági könyvek I. sorozat, 11—14 évesek és 3. Magyar nyelvű szépirodalom felnőttek számára, együtt 152 oldalon 3566 címmel, 4000—10.000 példányban. Ezenkívül felhasználták a lipcsei Városi Könyvtárral való összeköttetésüket arra, hogy egyik szépirodalmi jegyzékének álló szedését magyar címlappal és előszóval kiegészítve kiadják. Ebből lett az 1. számú fiók könyvjegyzékének V. füzet: Német szépirodalom. A. Regények, elbeszélések. 42 oldalon 960 címet tartalmaz és 500 példányban készült. E katalógusok szerkesztésének érdemében dr. DIENES László könyvtáros és VÁRADI Irma könyvtártszt osztoznak.

A forgalom a háború harmadik évében is emelkedett. 1914-ben 189.850

kötetet adtak ki, 1915-ben 286.009-et, 1916-ban pedig 327.378-at. Ez 14,4%-nyi emelkedést jelent. Ebből 1914-ben 140.093 kötetet olvastak helyben és 49.757-et adtak kölcsön; 1916-ban a helyben olvasott kötetek száma leszállott 68.172-re, a kölcsönadottaké ellenben 259.206-ra emelkedett. 1914-ben a központi könyvtárra esett az összforgalom 10,9%-a, 1916-ban 15,8%-a. 1915-ben a központi könyvtár 42.734 kötetet forgatott meg, 1916-ban 51.802-t, ami 21,2%-nyi emelkedésnek felel meg. És a központban is a helybenolvasás csökkent, még pedig nem kevesebb mint 10,5%-kal, ellenben a kölcsönzés 55%-kal emelkedett. A fiókkönyvtárak összforgalma 243.275 kötetről 275.576-ra emelkedett, ami 13,3%-nak felel meg; itten a helybenhasználat 54,2%-kal csökkent, a kölcsönzés 65,3%-kal emelkedett. A központi könyvtár használatában a társadalomtudomány vezet közel 58, követi a történelem 12, majd a bölcsélet közel 6 és az alkalmazott tudományok, valamint a bibliográfia és az irodalom 5%-kal. Ha azonban a társadalomtudományi anyagot egyes ágaira bontjuk és a részdiszciplínákat egy sorba állítjuk a többi tudománnyal, akkor nemcsak az egyes társadalomtudományi diszciplínák forgalma tűntet fel igen különböző érdeklődést, hanem akárhány nem szoros értelemben vett vagy egyáltalán nem társadalomtudományi diszciplína a rangsorban elébük kerül. Azt látjuk, hogy a sor élén a közgazdaságtan áll közel 160%-kal, követi a történelem 12-vel; ez után következnek a jogtudomány és a szociológia közel 9—9, a politika közel 7, a közigazgatás, a szociálpolitika és a bölcsélet közel 6—6%-kal; viszont egyes, a könyvtárban igen gazdagon képviselt társadalomtudományi szakok egészen a sor végére kerülnek: így a néprajz 1½, a játékonyság és a statisztika kb. 1—10%-kal az utolsóelőtti helyre. Ez az igazgatóság szerint azt mutatja, hogy budapesti tudományos könyvtárak még mindig nem képesek teljesen kielégíteni a nem társadalomtudományi érdeklődésű kutatókat és olvasókat, mert hiszen különben aligha vennék ily mértékben igénybe a Városi Könyvtárnak a társadalomtudományok körén kívül eső, tehát távolról sem teljes és kielégítő anyagát. Ha a fiókok fejlődési irányát nézzük, két feltűnő jelenségen akadunk fenn. Az egyik a 2. és 3. számú fiók forgalmának ha nem is nagy, de mégis latba eső abszolút csökkenése. Ennek okai nem kereshetők tisztán a háborúban vagy helyiségeiknek kétségen kívüli elégtelenségében és hiányosságaiban, sokkal inkább abban, hogy az illető fiókok körzetének lakossága telítve van, hogy kisugárzásuk körének határát elérték. Amiből azt az elutasíthatlan következtetést kell levonni, hogy a forgalom növelése csakis új könyvtári gócpontok létesítésével érhető el. A másik feltűnő jelenség a felnőtt olvasók térfoglalása a gyermekek rovására. 1914-ben az összforgalom 43,9%-a esett a felnőttekre, 1915-ben 49, 1916-ban pedig már 59,8%-a. Minthogy új kölcsönzők főlvétele mindig korlátozva volt, bizonyos, hogy a korosztályok ez eltolódásában nem kis része van annak, hogy a régi ifjúsági olvasók felnőtt sorba léptek. Ugyancsak bizonyossággal állapítható meg, főként a 3. számú fiókban, hogy igen sok gyermek a háború alatt kereső munkára volt szorítva; s nem hagyható figyelmen kívül, hogy a magyar ifjúsági irodalom oly szegény, hogy sok gyermek két-három év alatt végigolvassa magát az egészen, ami belőle érdeklis azután kimarad. Mindez azonban még mindig nem magyarázza meg teljesen

ezt a feltűnő eltolódást; ennek legfőbb okát a könyvtár igazgatósága abban keresi, hogy az iskolák egy része a könyvtárral szemben tartózkodóan viselkedik, sőt ellenszenvét sem leplezi.

Válasz. E folyóirat mult számában (1917: 266. l.) MELICH Jánosnak *Hazai szlovén irodalom* c. közleményére a következőket jegyzem meg:

1. MELICH Jánosnak 1902-ben és 1908-ban e folyóiratban megjelent két bibliográfiájáról azért nem vehettem tudomást, mert BONKÁLÓ könyvét illető kritikámat a harctéren írtam, ahol egyetlen irodalmi forrásom egy mögöttünk levő falu szlovén papjának könyvei voltak.

2. Egyáltalában nem róttam meg BONKÁLÓT azért, hogy a hazai szlovén irodalomról nem volt tudomása, csupán pótoltam e jelentéktelen mulasztását. Ujból kiemelem, hogy e mulasztás mit sem von le egyébként jó könyve érdeméből.

BRAUN RÓBERT.

Helyreigazítás. Isoz Kálmán: Berlioz «Rakóczy»-jának eredeti kézirata c. dolgozatában a 2. és 3. számú hasonmás fölcserélendő.

VÁLTOZÁSOK

a magyarországi nyomdáknál 1917. május 1-től 1918. március 15-ig.¹

Budapesten.

****«A Nap»** ny. rt. VIII., Röck Szilárd-u. 9.
****Bárd Mór.** VII., Almásy-tér 8.
Bethania-Egyetel ny. (Üzv. Sámuel Vilmos.)
 VIII., Gyulai Pál-u. 9.
Hamburger és Birkholz papír- és nyomdaipar
 rt. V., Csáky-u. 13.
Heimler Sándor. VII., Dob-u. 53.
****Hentschel Henrik és Krammer Lipót.** V.,
 Váczi-u. 14.

Hentschel Henrik. V., Váczi-u. 14.
Nagy Salamon. V., Arany János-u. 18.
Rubicsky József. VIII., Német-u. 45.
****Rubicsky József.** VIII., Német-u. 45.
Ujságüzem könyvkiadó és nyomda rt. (Üzv.
 Grün Ignác.) VIII., Röck Szilárd-u. 9.
Vidéki Bódog (Selig). VII., Dohány-u. 1/b.
****Özv. Vitéz Istvánné.** IX., Lónyay-u. 64.
****Weiszlauf Mór.** VII., Garay-u. 15/b.

Vidéken.

Arad. Aradi Hirlapkiadó és Nyomda rt.
 (Üzv. Endre Géza.)
Dicsőszentmárton. ****«Körjegyzői»**-nyomda.
Lugos. «Gutenberg»-nyomda. ****Tul. An-**
wender Henrik. Tul. Anwender Antal.
Nagyvárad. ****Béres és Held.**
 « Béres Károly.
 « «Bihar»-nyomda rt.
 « «Globus»-nyomda.
 « ****Rigler József Ede** rt.
 « Papírkereskedelmi rt.

Nyitra. ****«Kive.»** (Tul. Filkorn Jenő.)
 « «Korvin»-nyomda, (Tul. Dr. Fran-
 ciscy Lajos.)
Oraviczabánya. Weisz Félix (ideigl. szünetel).
 « Weisz Félix (hadbavonulás miatt
 szünetelt nyomda működését újból
 megkezdte).
Ökörmező. ****Weisz Izidor.**
Pozsony. ****Mandl Győzőné.**
 « Mandl Győző.
Temesvár. ****«Unio»**-nyomda.

¹ A két ******-gal jelölt nyomdák megszűntek.

A MAGYAR KÖNYVSZEMLE ÚJ FOLYAMA.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára 1893-ban a Magyar Könyvszemle új folyamát indította meg.

A folyóirat, mint a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtáranak hivatalos kiadványa s a magyar bibliografia egyedüli szakközlönye, 1876 óta áll a hazai tudomány érdekeinek szolgálatában. Első sorban a múzeumi könyvtár érdekeinek előmozdítására lévén hivatva, ismerteti annak egyes csoportjait, beszámol az évi gyarapodásról, a végzett munkáról és teljes megbízható képet ad a könyvtár belső életéről. Ismerteti a hazai és külföldi könyv- és levéltárakat, kiváló figyelmet fordítva ezek magyar és különleges bibliografiai vonatkozású anyagának felkutatására és közzétételére. Számot ad a hazai és külföldi könyvészeti irodalom termékeiről s figyelemmel kíséri a külföldi irodalom hazánkra vonatkozó kiadványait.

A Magyar Könyvszemle évnegyedes füzetekben, évenként március, június, szeptember és december hónapokban jelenik meg 24—26 ívnyi terjedelemben, több műmelléklettel. Előfizetési ára egész évre 6 korona, a könyvtárusi forgalomban 8 korona; egy-egy füzet ára 2 kor.

Az előfizetési pénzeket a Magyar Nemzeti Múzeum pénztári hivatala fogadja el; a folyóirat szellemi részét érdeklő közlemények a szerkesztő címére a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárába küldendők.

A Magyar Könyvszemle régi és új folyamainak kötetei kaphatók *Ranschburg Gusztáv* könyvkereskedésében, Budapest, *IV. Ferenciek-tere* 2. A régi folyam 2—16. kötetének ára kötetenkint 4 korona, az új folyam 1—25. kötetének ára kötetenkint 8 korona. Az előfizetések ezentúl is a *Magyar Nemzeti Múzeum pénztári hivatalához* küldendők.

Megjelent és a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában kapható: *A hazai időszaki sajtó 1910-ben. I. A magyar hírlapirodalom, Kereszty Istvántól. II. A nem magyar nyelvű hírlapirodalom, Kereszty Istvántól. III. Folyóiratok, Dr. Fitos Vilmostól. Függelék: A magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok statisztikája. Ára 1 kor. 50 fillér. Ezt évről-évre kiegészíti: A hazai időszaki sajtó változásai c. füzet. Ára 50 fillér.*